

ครอบครัว “Nanda” หน้าที่รับผิดชอบจัดงานเทศกาลของแต่ละครอบครัว จะเวียนกันตามลำดับอายุของสามี ดังนั้น ความรับผิดชอบนี้จึงเป็นหน้าที่ของชาวโอรองทั้งหญิงและชายที่แต่งงานแล้ว โดยจะเวียนจากชายที่มีอายุมาก ไปสู่ชายที่มีอายุน้อยในหมู่บ้าน ถึงแม้ว่าการจัดงานจะเป็นความรับผิดชอบหลักของคนสองคน เมื่อถึงคราวที่ชายหญิงคู่ใดมีหน้าที่จัดงานเทศกาลของหมู่บ้าน ครอบครัวขยาย เช่น ญาติ พี่น้อง ก็จะมาช่วยงาน ซึ่งทำให้โดยเฉลี่ยแล้ว ในหนึ่งชั่วชีวิต ชายหญิงคนหนึ่งจะต้องเป็นแรงงานใหญ่ในการจัดงานเทศกาลประมาณ 1 ครั้ง และมีหน้าที่ในการช่วยงานญาติพี่น้อง ประมาณ 3-5 ครั้ง หน้าที่ของครอบครัว Nanda คือ การดูแลความเรียบร้อยของงาน อันได้แก่การจ้างพ่อครัวแม่ครัวมาทำอาหารในช่วงเทศกาล ทำเหล้าเก็บไว้ล่วงหน้า ดูแลสถานที่ และบริหารรายรับรายจ่ายเงินกองทุนของหมู่บ้าน ซึ่งเป็นเงินที่นำมาใช้ในการจัดงานเทศกาล

เนื่องจากค่าใช้จ่ายในการจัดเลี้ยงระหว่างงานเทศกาล เป็นเงินที่มาจากกองทุนของหมู่บ้าน กองเชียร์ฝ่ายหญิงที่มาร่วมงานจึงไม่ต้องเตรียมอาหารมาเลี้ยงผู้เข้าแข่งขันและเพื่อการสังสรรค์ แต่สิ่งสำคัญที่ทั้งหญิงและชายจะต้องนำติดตัวมาด้วย เวลามาร่วมงานเทศกาล คือ เงินสด ทั้งนี้เพราะเทศกาลยังงูก็คือเทศกาลของการเล่นการพนันนั่นเอง การพนันที่ถูกจัดขึ้นที่งานเทศกาลในกาฏมันทุ ไม่ได้มีแต่เฉพาะการแข่งขันยิงธนูเท่านั้น แต่มีการพนันหลายประเภท เช่นการเล่นไพ่ ไฮโล เกมสต่างๆ รวมทั้งการซื้อลอตเตอรี่ประจำวัน นอกจากนั้น การแข่งขันยิงธนูเล่นไพ่ เล่นเกมส์ ในคราวนี้ก็ได้มีแต่การเสียเงิน เช่นเมื่อครั้งยังอยู่ในหมู่บ้าน แต่เป็นการแข่งขันอย่างแท้จริง ที่ผู้ชนะสามารถเก็บเงินไว้ได้ แต่ประเด็นที่สำคัญอยู่ที่ว่า ผู้ชนะต้องนำเงิน 10-15% ที่ได้จากการเล่นการพนัน สมทบเข้ากองทุนหมู่บ้าน เงินจำนวนนี้ส่วนหนึ่งใช้เป็นการใช้จ่ายในการจัดงานเทศกาลซึ่งเป็นค่าใช้จ่ายจำนวนไม่มากนักเมื่อเทียบกับรายได้ ส่วนที่เหลือจะถูกนำไปใช้เพื่อกิจการสองอย่าง คือ 1.) นำไปบริจาค ทำบุญ เป็นเงินทุนสำหรับสร้างวัด และ 2.) นำไปบริหารในรูปของเงินกู้ ดอกเบี้ยราคาถูก (1% ต่อปี) สำหรับการลงทุนทำธุรกิจการค้า ดังนั้นจะเห็นได้ว่า เทศกาลยังงูนั้น นอกจากจะมีเป้าหมายเพื่อสมานฉันท์สร้างความสัมพันธ์ภายในชุมชนแล้ว ยังมีวัตถุประสงค์หลักคือการระดมเงินทุนเพื่อใช้ในกิจกรรมทางศาสนา เช่น การสร้างวัด โรงเรียน และเพื่อใช้ในกิจกรรมทางเศรษฐกิจ อันได้แก่การระดมเงินทุนเพื่อการลงทุนค้าขาย

การมาร่วมงานของสมาชิกในหมู่บ้านจึงเป็นข้อบังคับ โดยเฉพาะสำหรับสมาชิกที่อยู่ในวัยทำงาน มีรายได้แล้ว ดังนั้น บุคคลที่ต้องมาร่วมงานคือ ชายที่มีอายุเกิน 18 ปี และหญิงที่แต่งงานแล้ว โดยจะมาร่วมงานเทศกาลของหมู่บ้านฝ่ายสามี หากบุคคลสองกลุ่มนี้ไม่มาร่วมงานก็จะต้องเสียค่าปรับ ยกเว้นแต่จะติดภารกิจการเดินทางไปค้าขายในต่างประเทศ ซึ่งจะต้องแจ้งให้ทราบล่วงหน้าก่อนเป็นเวลา 3 สัปดาห์ มิฉะนั้นก็ต้องเสียค่าปรับ โดยคิดค่าปรับเป็นวันและเป็นชั่วโมง สำหรับฝ่ายชาย คิดค่าปรับเป็นจำนวน 200 รูปี/ 2 ชั่วโมง เริ่มตั้งแต่เวลา 10.00 น. สำหรับฝ่ายหญิง คิดค่าปรับเป็นจำนวน 200 รูปี/ ครั้งวัน ในช่วงระยะเวลา 8 วันนี้ การแข่งขันยิงธนูจะเริ่มขึ้นในตอนเช้า ประมาณ 9.30 น. (รูป 3.5 รูปถ่ายแสดงการแข่งขันยิงธนู หมวกจากกรุงเทพฯและธนูจากเดลี ชูเมื่อไปค้าขาย) โดยครอบครัว Nanda จะเริ่มบริการอาหารเช้า พร้อมชาใส่น้ำและเกลือ ซึ่งเป็นเครื่องดื่มหลักของชาวโอรองให้กับผู้ร่วมแข่งขันและกองเชียร์ซึ่งนั่งชมอยู่ในบริเวณลานวัด การมาร่วมชมการแข่งขันยิงธนูก็เป็นโอกาสหนึ่งที่หญิงชาวโอรองจะได้มาพบปะ สังสรรค์ และพูดคุยกัน (รูป 3.6 รูปถ่ายแสดงกองเชียร์) ในบางครั้งหญิงที่แต่งงานกับสามีต่างหมู่บ้านก็กลับมาร่วมงานด้วย เพื่อจะได้พบปะญาติพี่น้องและเพื่อนฝูง หรือเพื่อมาช่วยงานพี่ชายหรือน้องชายที่เป็นครอบครัว Nanda ประจำปี ในขณะที่ฝ่ายหญิงกำลังสังสรรค์และฝ่ายชายกำลังแข่งขันยิงธนู จะมี

การบริการอาหาร ของว่าง และเหล้าอยู่ตลอดเวลา โดยครอบครัว Nanda ต้องคอยดูแลไม่ให้ขาดตกบกพร่อง (รูป 3.7 รูปถ่ายแสดงครอบครัว Nanda ยุ่งอยู่กับการจัดเตรียมอาหาร) ในช่วงบ่ายหลังรับประทานอาหารกลางวัน ขณะที่การแข่งขันยิงธนูยังดำเนินต่อไป จะมีการเปิดวงไฟ วงเล่นเกมต่างๆ ในเวลานี้ ครอบครัว Nanda จะนำลอตเตอรี่ ซึ่งจะออกรางวัลในตอนเย็นของทุกวัน มาขาย ในช่วงบ่ายนี้ ไม่เฉพาะชายชาวโรยองเท่านั้นที่ร่วมเล่นเกมการพนัน แต่ทั้งหญิงและชาย ทุกวันทุกวัย ต่างก็ร่วมเล่นเกมอย่างสนุกสนาน จับกลุ่มต่างๆ กันไปตามเพศ และวัย เด็กเล็ก ๆ ประมาณ 10 ขวบหลังจากวิ่งเล่นกับเพื่อนจนเหนื่อยแล้ว จะล้อมวงกันเล่นเกมสับไม้กระดาน (board games) ด้วยเงินพนันคราวละ 20-50 รูปีโดยขอจากพ่อแม่ วงไฟหญิงและชายส่วนมากจะแบ่งตามอายุ ตามหัวข้อสนทนา (รูป 3.8 รูปถ่ายแสดงวงไฟ การเล่นเกมของเด็กๆ การล้อมวงเล่นเกมการพนันอย่างเป็นทางการภายในวัดเป็นภาพที่ยากจะจินตนาการได้ในบริบทอื่น เช่นในสังคมไทย นอกจากนั้นเงินที่ได้จากการเล่นเกมการพนันส่วนหนึ่งก็นำไปใช้ในการสร้างวัด) กิจกรรมต่างๆ เหล่านี้จะดำเนินไปเรื่อย ๆ ตลอดบ่าย จนกระทั่งครอบครัว Nanda นำอาหารว่างมือเย็นมาบริการ ประมาณเวลา 16-17.00 น. ซึ่งเป็นเวลาที่สมาชิกแต่ละคนสามารถทยอยกลับบ้านได้โดยไม่ต้องเสียค่าปรับ อย่างไรก็ตาม มีชาวโรยองจำนวนไม่น้อยที่ยังคงล้อมวงเล่นไฟต่อไปอย่างติดพัน โดยครอบครัว Nanda จะนำอาหารเย็นมาบริการอีกครั้งเวลาประมาณ 21- 22.00 น. ก่อนที่จะต้อง “ปิดบ่อน” ภายในเวลา 23.00 น. เพื่อให้ครอบครัว Nanda สามารถเดินทางกลับถึงบ้านได้ก่อนเที่ยงคืน เพื่อที่จะมาเริ่มกิจการในวันรุ่งขึ้น ตอนเช้าวันต่อไปได้ ในช่วงที่สถานการณ์ทางการเมืองในเนปาลยังสงบ และการเดินทางไปค้างคืนนอกตัวเมืองยังมีความปลอดภัย ชุมชนชาวโรยองบางหมู่บ้าน ได้จัดงานเทศกาลยิงธนูในรูปแบบของการไปค้างแรมร่วมกันเป็นเวลา 1 สัปดาห์ ในพื้นที่บริเวณชานเมือง เช่น ที่สวนพฤกษศาสตร์ โดยแต่ละครอบครัวนำเต็นท์มาเอง และครอบครัว Nanda นำเต็นท์หลังใหญ่มาวางสำหรับการจัดกิจกรรมกลุ่ม เช่น การเล่นไฟ รับประทานอาหารร่วมกัน

จากภาพที่ปรากฏต่อสายตาของคนชาวเนปาลทั่วไป เทศกาลยิงธนูของชาวโรยอง คือ การสังสรรค์เพื่อความสนุกสนาน จากสายตาของชาวโรยองเอง เป้าหมายสำคัญของการจัดเทศกาลยิงธนู คือ การสร้างความสมานฉันท์ภายในชุมชน ในระหว่างจัดงานเทศกาลยิงธนูปีหนึ่งประธานกรรมการหมู่บ้านให้สัมภาษณ์ต่อนักหนังสือพิมพ์ว่า ชาวโรยองมีความภาคภูมิใจกับความสามารถในการรวมตัวกันของชุมชน อันสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ภายในชุมชนที่เหนียวแน่น และความสามารถของชาวโรยองในการรักษาประเพณี วัฒนธรรมของกลุ่ม ถึงแม้ว่าจะเป็นชนกลุ่มน้อยในกาฏมณฑล แต่เป้าหมายที่สำคัญอันหนึ่งของงาน แม้จะไม่มีใครกล่าวถึงอย่างตรงๆ คือ การกระจายรายได้ในรูปของการระดมเงินทุนรวม เพื่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคม

เมื่อชาวโรยองมาร่วมงานเทศกาลยิงธนู ไม่มีชายคนใดสามารถปฏิเสธการไม่ร่วมแข่งขันยิงธนูได้โดยสิ้นเชิงอย่างน้อยเมื่อมาร่วมงานแล้วก็ต้องเข้าร่วมการแข่งขัน หากแต่ใครจะร่วมแข่งขันมากหรือน้อย ด้วยเงินพนันจำนวนเท่าใด เป็นสิ่งที่ขึ้นอยู่กับความสมัครใจของปัจเจกในระดับหนึ่ง แต่มีแรงกดดันของสังคมทางอ้อมที่จะทำให้ปัจเจกแต่ละคนสมัครใจร่วมเล่นการพนันมากขึ้น การเล่นไฟ เล่นเกมส์ และการซื้อลอตเตอรี่ก็เช่นเดียวกัน สิ่งเหล่านี้ทำให้การเล่นการพนันเป็นการกระจายรายได้ในลักษณะหนึ่ง โดยที่ปัจเจกที่มีเงินทุนมากก็อาจจะพนันด้วยเงินจำนวนมากกว่าและบ่อยครั้งกว่าปัจเจกที่มีเงินทุนน้อย แต่ในการเล่นการพนันบางประเภท มีข้อกำหนดให้ผู้มีฐานะดีร่วมพนันมากกว่า โดยข้อกำหนดนี้ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของเกมส์ เช่น กติกาเกี่ยวกับการออกลอตเตอรี่รางวัลใหญ่ในวันสุดท้าย ในวันสุดท้ายของการจัดงานเทศกาล จะมีการขายลอตเตอรี่ในรางวัลที่ใหญ่เป็นพิเศษ หลายรางวัล ด้วย

ราคาลอตเตอรี่ที่สูงกว่าวันอื่นๆ (300 รูปี/ใบ เมื่อเทียบกับ 100 รูปี/ใบ ในวันอื่นๆ) อาจกล่าวได้ว่า การออกรางวัลลอตเตอรี่ในวันสุดท้ายนี้จะเป็น highlight ของเทศกาลยิ่งธนูก่อนปิดงานก็ว่าได้ (รูป 3.9 ลอตเตอรี่และรายการเงินรางวัล รางวัลที่ 1 มีมูลค่า 30,000 รูปี โดย 20% ของเงินที่ได้จากการขายลอตเตอรี่จะถูกหักเข้ากองทุนหมู่บ้าน ก่อนที่จะนำเงินจำนวนที่เหลือมาจัดสรรเป็นรางวัล) กฎเกณฑ์ของการซื้อลอตเตอรี่ในวันสุดท้ายคือ ชายหญิงที่แต่งงานมีครอบครัวแล้วแต่ยังไม่มีบ้านและที่ดินเป็นของตัวเอง จะต้องซื้อลอตเตอรี่ราคา 300 รูปี/ใบ จำนวน 2 ใบ ส่วนครอบครัวที่มีบ้านและที่ดินเป็นของตัวเองจะต้องซื้อจำนวน 5 ใบ แต่นอกเหนือจากจำนวนลอตเตอรี่ที่บังคับซื้อแล้ว ยังมีชาวโรธงอีกหลายคนที่ต้องการซื้อลอตเตอรี่เพิ่มเติม ส่วนมากนิยมซื้อให้ในนามของคนอื่น เช่น ลูกเขยซื้อให้แม่ยาย ลูกซื้อให้แม่ พี่ซื้อให้น้อง และในการประกาศรางวัลก็มีการประกาศด้วยว่าลอตเตอรี่ที่ได้รับรางวัลนั้นเป็นลอตเตอรี่ที่ใครซื้อให้ใคร

การเล่นการพนันเป็นการแสดงให้เห็นถึงความไม่ตระหนี่ถี่เหนียวอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะในสังคมของชาวโรธงที่ให้ความสำคัญกับความใจกว้าง การให้ ไม่ว่าจะเป็นการให้ระหว่างปัจเจก หรือจากปัจเจกต่อชุมชน เป็นความมีหน้ามีตา เป็นเกียรติยศชื่อเสียงที่ต้องประกาศให้สังคมรับรู้ ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง เช่น ในขณะที่มีการแข่งขันยิ่งธนูหรือเล่นไพ่ ชาวโรธงแต่ละคนจะสังเกตว่าใครพนันมากน้อยแค่ไหน และข้อมูลนี้เป็นสิ่งที่ถูกเปรียบเทียบ เป็นประเด็นที่ถูกกล่าวถึงอยู่เสมอ เมื่อบุคคลใดบุคคลหนึ่งได้รับเงินรางวัลพิเศษจากการชนะการแข่งขันยิ่งธนูโดยการยิงถูกตรงเป้ากลาง จะมีการป่าวประกาศให้รู้โดยทั่วกัน โดยเริ่มจากการตีฆ้องเป่าแตร หลังจากนั้นเพื่อนฝูงของภรรยาผู้ชนะจะนำของที่เป็นสิริมงคลมาให้ภรรยาผู้ชนะ ได้แก่ แป้งที่ใช้ทำอาหาร ผ้าสีขาว (Kata) พร้อมเหล้า 1 เหยือกซึ่งประดับที่ฝาด้วยเนยก้อนเล็กๆ 1 ก้อน เพื่อความเป็นสิริมงคล หลังจากนั้นภรรยาของผู้ชนะจะนำแบ่งเทลงบนศีรษะสามีของตน นำผ้าสีขาวคล้องคอ มอบเหล้าให้จิบ และนำเนยไปประดับที่หน้าผากของสามีเช่นเดียวกับการเจิม ซึ่งสามีก็จะมอบของที่เป็นสิริมงคลต่างๆเหล่านั้นให้ภรรยาในลักษณะเดียวกัน (รูป 3.10 รูปถ่ายแสดงการเฉลิมฉลองของผู้ได้รับเงินรางวัลพิเศษจากการยิงธนูถูกเป้า) หลังจากที่ได้ประกาศให้คนในสังคมได้รับรู้แล้วว่าใครได้รับเงินรางวัลพิเศษจากการยิงธนูเข้าเป้า ผู้ชนะจะนำเงินรางวัลที่ได้รับส่วนหนึ่งมาซื้อเหล้า อาหาร และเครื่องดื่มเพิ่มเติม เพื่อเลี้ยงคนที่มาร่วมงานเทศกาล และแน่นอนว่าอีก 15% ของเงินรางวัลที่ได้รับจะต้องถูกหักเข้าสมทบทุนกองทุนหมู่บ้าน

หากไม่นับการบริจาคเงินโดยตรงของปัจเจกเพื่อการสร้างวัดในช่วงเทศกาลทางศาสนา เทศกาลยิ่งธนูเป็นกิจกรรมทางสังคมที่ระดมเงินทุนกลุ่มได้มากที่สุด จำนวนเงินที่หมุนเวียนอยู่ในเทศกาลยิ่งธนูอยู่ในหลักหมื่น แสน ล้านบาท ในการแข่งขันยิ่งธนูในวันที่ 5 พ่อค้าชาวโรธงคนหนึ่งบอกว่า ตั้งแต่เริ่มเทศกาลมา เสียเงินไปแล้ว 30,000 รูปี ครอบครัว Nanda กลุ่มหนึ่งประมาณให้ฟังว่า กองทุนหมู่บ้านมีเงินประมาณ 22-27 ล้านบาท⁴ การจัดงานเทศกาลยิ่งธนูในแต่ละครั้งซึ่งมีระยะเวลา 8 วันมีค่าใช้จ่ายประมาณ 3-4 ล้านบาท แต่อาจมีรายได้สูงถึง 10-15 ล้านบาท ซึ่งรายได้ส่วนใหญ่จะนำไปสมทบกองทุนหมู่บ้าน ส่วนหนึ่งนำไปใช้สร้างวัด อีกส่วนหนึ่งนำไปออกเงินกู้⁵ สำหรับค่าใช้จ่ายจัดงานอันเกี่ยวข้องกับกิจกรรมของหมู่บ้าน มักจะนำมาจากดอกเบี้ยของเงินกองทุน นอกจากการออกเงินกู้ระยะ

⁴ 1 รูปีเท่ากับ 0.56 บาท

⁵ แต่คาดว่าเงินจำนวนนี้ส่วนใหญ่จะนำไปออกเงินกู้ เพราะมีเทศกาลทางศาสนาอีก 2-3 ครั้งต่อปี ที่ชาวโรธงจากทั้ง 7 หมู่บ้านร่วมกันระดมเงินทุนสร้างวัดและสนับสนุนกิจกรรมทางศาสนาโดยเฉพาะ นอกจากนั้นหากชาวโรธงมีโครงการสร้างวัด สถูป ที่พิกัดแสวงบุญในที่ต่างๆ เช่น ที่ลุมพินี พุทธคยา จะมีการระดมเงินอีกต่างหากเพื่อกิจกรรมนั้นโดยเฉพาะ

ยาวแล้ว เงินจากกองทุนหมู่บ้านนี้ยังถูกนำมาปล่อยเงินกู้ระยะสั้นให้สำหรับลูกบ้านที่มีสภาพคล่องต่ำ เงินสดขาดมือ เพื่อกู้ยืมสำหรับเล่นการพนันได้โดยไม่คิดดอกเบี้ย แต่การกู้ยืมนั้นต้องนำมาคืนในวันรุ่งขึ้น หรืออย่างช้าเมื่อสิ้นสุดเทศกาล หากลูกบ้านคนใดไม่นำมาคืน จะเป็นหน้าที่ของครอบครัว Nanda ในแต่ละปีที่ต้องตามเก็บ ซึ่งหากไม่ประสบความสำเร็จอาจต้องไปวาระการรายชื่อผู้ที่ติดหนี้หมู่บ้านให้ทราบโดยทั่วกัน

ในวันสุดท้ายของงานเทศกาล หลังรับประทานอาหารกลางวันเสร็จแล้ว ชาวโรงงจะเข้ามารวมกันภายในวัดเพื่อร่วมประชุมหมู่บ้าน สาระสำคัญคือการแจ้งให้ทราบว่าใครคือครอบครัว Nanda ในปีต่อไป และทุก ๆ 2 ปีจะมีการเลือกตั้งคณะกรรมการหมู่บ้านชุดใหม่ ซึ่งคณะกรรมการหมู่บ้านนี้มีหน้าที่บริหารเงินกู้ดอกเบี้ยต่ำของหมู่บ้าน และบริหารการตัดสินใจของหมู่บ้านเกี่ยวกับการบริจาคเงินเพื่อการสร้างวัดและกิจกรรมทางศาสนา หลังการประชุมหมู่บ้านเสร็จสิ้นลงแล้ว มีการเล่นเกมต่างๆ ระหว่างสมาชิกในชุมชนทุกเพศทุกวัย เช่น การแข่งขันกินกล้วย ปิดตาตีหม้อ วิ่งสามขา เดินคาบซ้อนถือไข่ต้ม (รูป 3.11 รูปถ่ายแสดงการแข่งขันเล่นเกมสกีในวันสุดท้าย) และนี่คือภาพอีกด้านหนึ่งของพ่อค้าระยะไกลชาวโรงง เมื่อสังสรรค์อยู่กับครอบครัวและสมาชิกในชุมชน.

จะเห็นได้ว่า เทศกาลยี่งอเป็นการรวมตัวทางสังคมอย่างหนึ่งเพื่อระดมทุนจากภายในชุมชน ถึงแม้จะเป็นการรวมตัวอย่างไม่เป็นทางการมากนัก เมื่อเทียบกับการระดมทุนโดยสถาบันทางการเงิน เช่น ธนาคารซึ่งคิดดอกเบี้ย 7% แต่จำนวนเงินที่เรากำลังพูดถึงอยู่นั้นก็เป็นตัวเลขที่ไม่น้อยเลยทีเดียว การระดมทุนภายในชุมชนในลักษณะนี้เกิดขึ้นได้ส่วนหนึ่งเพราะฐานของอุดมการณ์ทางสังคมของชาวโรงงที่ให้ความสำคัญกับการแสดงออกถึงความไม่ตระหนี่ถี่เหนียว ความมั่งคั่งของปัจเจกไม่ใช่เป้าหมายในตัวเอง แต่ความสามารถในการให้ของปัจเจกต่อสังคมและชุมชน คือสิ่งที่นำมาซึ่งเกียรติศักดิ์ศรีและความเคารพนับถือจากคนในสังคม อย่างไรก็ตาม การให้ในสังคมของชาวโรงงก็ไม่ได้ผูกพันอยู่กับสถานภาพทางสังคมเท่านั้น การให้ โดยเฉพาะในทางศาสนา เช่น การทำบุญ ยังมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับโลกทัศน์ทางศาสนาและเป้าหมายในการดำเนินชีวิต เราจะพิจารณามิติทางสังคม ศาสนา เศรษฐกิจ ของการให้ในสังคมโรงงเพิ่มเติม ในหัวข้อ 'พ่อค้า: นักธุรกิจส่งออก – นำเข้า กับ บุญ บาป และการหลุดพ้น'

จากที่กล่าวในตอนต้น การระดมทุนภายในชุมชนอย่างเป็นกิจจะลักษณะ เป็นสิ่งที่เพิ่งเกิดขึ้นภายหลังจากที่ชาวโรงงย้ายเข้ามาอยู่ในกาภูมิณฑล และปัจจัยหนึ่งที่นำมาสู่การเปลี่ยนแปลงนี้ คือความแตกต่างของสถานภาพทางเศรษฐกิจของสมาชิกภายในชุมชนที่เพิ่มมากขึ้น หลังจากที่มีสมาชิกหลายคนในชุมชนประสบความสำเร็จในการระดมทุนขนาดใหญ่จากภายนอกชุมชน

การระดมทุนจากการลงทุนที่มีความเสี่ยงสูง การระดมทุนขนาดใหญ่จากภายนอกชุมชนมาจากไหน โอกาสในการสะสมทุนของพ่อค้ารายย่อยในระดับชาวบ้านธรรมดา ที่ลงทุนค้าขายที่ละเล็กที่ละน้อยเพื่อการยังชีพนั้นมีจำกัด การกู้ยืมจากกลุ่มคนหรือสถาบันที่มั่งคั่ง ซึ่งมีปัจจัยหรือเงินลงทุนในการทำการค้าขาย ก็ทำได้จำกัด เพราะสถานภาพทางเศรษฐกิจของพ่อค้ารายย่อยเช่นชาวโรงงจำกัดวงเงินที่พ่อค้าจะสามารถกู้ยืมได้จากกลุ่มคนและสถาบันเหล่านี้ การลงทุนในกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีต้นทุนต่ำ มีความเสี่ยงสูง และมีผลตอบแทนมาก ดูจะเป็นทางเลือกที่เหลื่ออยู่ โอกาสในการระดมทุนขนาดใหญ่จากภายนอกชุมชนที่สำคัญอันหนึ่ง ที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงสถานภาพทางเศรษฐกิจและบทบาททางการค้าของชาวโรงง คือ การค้าทองคำจากฮ่องกงในระหว่าง

ปี ค.ศ. 1970 ถึงกลางทศวรรษที่ 1980 โอกาสทางการค้าตรงนี้สัมพันธ์กับนโยบายทางเศรษฐกิจของเนปาลและอินเดียในเวลานั้น นั่นคือ กฎหมายจำกัดการนำเข้าทองคำจากต่างประเทศ เพื่อจำกัดการไหลออกของเงินตราจากในประเทศ กฎหมายนี้ทำให้ทองคำเป็นที่ต้องการและมีราคาสูงในเอเชียใต้ ซึ่งชาวโรฮิงก็าสามารถวิเคราะห์สถานการณ์ทางการค้าเพื่อหาตลาดและช่องทางในการค้าขาย ความสามารถในการระดมเงินทุนขนาดใหญ่จากการค้าทองคำเป็นฐานสำคัญที่ทำให้ชาวโรฮิงสามารถรวบรวมเงินทุนในลักษณะที่ไม่อาจทำได้จากการค้าขายเล็กๆ น้อยๆ และเงินทุนก้อนใหญ่ตรงนี้ก็มีความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงสถานภาพทางเศรษฐกิจและบทบาททางการเมืองของชาวโรฮิง เงินส่วนใหญ่ที่ได้จากการค้าทองคำถูกนำไปลงทุนในธุรกิจต่างๆ ในภาคที่เป็นทางการ เช่น ธุรกิจ ในภาคบริการ ได้แก่ โรงแรมระดับ 3-4 ดาว ในย่านนักท่องเที่ยวของกาฐมาณฑุ เกสต์เฮาส์ ร้านอาหาร อุตสาหกรรมการผลิตขนาดเบา เช่น โรงงานผลิตพรม ท่อน้ำ การลงทุนในอสังหาริมทรัพย์ เช่น การซื้อที่ดิน และการลงทุนในตลาดการเงินผ่านการซื้อหุ้นในต่างประเทศ จะเห็นได้ว่าบทบาททางเศรษฐกิจของชาวโรฮิงในช่วงนี้ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะในเศรษฐกิจภาคที่ไม่เป็นทางการเท่านั้น

นอกจากการค้าทองคำแล้ว การเคลื่อนย้ายสินค้าอีกประเภทหนึ่งที่ทำรายได้ให้กับชาวโรฮิง โดยไม่ต้องมีต้นทุนสูงมากนัก คือ การเคลื่อนย้ายเงินตราสกุลต่างๆ ระหว่างประเทศ การโยกย้ายเงินตราของชาวโรฮิงมีความสัมพันธ์กับการเกิดขึ้นของชุมชนชาวเนปาลต่างแดนอีกกลุ่มหนึ่ง (Nepali Diaspora) ในพื้นที่ที่พ่อค้าชาวโรฮิงค้าขายอยู่ นั่นคือแรงงานเนปาลที่ไหลบ่าไปทำงานในต่างประเทศ เช่น ในมาเลเซีย สิงคโปร์ ฮองกง รวมทั้งประเทศในตะวันออกกลาง การเปลี่ยนแปลงตรงนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากบทบาทของทหารกูรข่าที่เคยรับจ้างรัฐบาลอังกฤษ เมื่อสิ้นสุดสงครามและกองทัพอังกฤษเริ่มลดการว่าจ้างทหารกูรข่าที่ประจำอยู่ในประเทศในเครือจักรภพอังกฤษ หรือประเทศในอาณานิคมของอังกฤษ ทหารกูรข่าหลายคนหันไปประกอบอาชีพอื่นในประเทศต่างๆ เหล่านั้น นอกจากนี้ ลูกหลานของทหารกูรข่าที่เกิดในประเทศเหล่านั้น มักจะได้รับสิทธิพิเศษในการอยู่อาศัยและทำงาน ด้วยเหตุนี้เมื่อลูกหลานของอดีตทหารกูรข่าที่กลับมาตั้งรกรากที่เนปาลเริ่มเข้าสู่วัยทำงาน การไปทำงานในต่างประเทศจึงเป็นโอกาสทองของคนกลุ่มนี้ แรงงานเนปาลที่ไปทำงานในต่างประเทศ หรือที่ชาวเนปาลเรียกว่า “Lahore” มีบทบาทอย่างมากต่อเศรษฐกิจของเนปาล⁶ การขยายตัวของ “Waged-Labour Diaspora” เปิดโอกาสให้ชาวโรฮิงซึ่งเดินทางไปมาระหว่างประเทศเสมอ มีรายได้จากการให้บริการโยกย้ายโอนเงินตรา โดยที่เงินตรานั้นไม่ต้องถูกเคลื่อนย้ายหรือที่รู้จักกันในนามว่า “สุณดี”

การโยกย้ายเงินตราแบบ “สุณดี” อาจทำได้สองวิธี วิธีแรกซึ่งมีต้นทุนค่อนข้างน้อย คือการนำเงินตราต่างประเทศของแรงงานรับจ้างกลับไปขายแลกเปลี่ยนเป็นเงินรูปีที่เนปาล ขณะเดินทางกลับหลังขายสินค้าเสร็จเรียบร้อยแล้ว เข้าใจว่าการให้บริการนี้เป็นที่แพร่หลายในกลุ่มพ่อค้าพลอยมากกว่าพ่อค้ากลุ่มอื่น เพราะพ่อค้าพลอยมักเดินทางกลับมือเปล่า หรือซื้อสินค้าอื่นกลับไปขายจำนวนไม่มากนัก การโยกย้ายเงินตราอีกวิธีหนึ่ง โดยที่ตัวเงินไม่ต้องเคลื่อนย้าย ซึ่งอาจต้องใช้ต้นทุนบ้าง ทำได้ดังนี้ เช่น หากนาย ก ซึ่งทำงานอยู่ในสิงคโปร์ ต้องการโอนเงินกลับมาให้ญาติที่เนปาล นาย ข ซึ่งให้บริการโอนเงินแบบ “สุณดี” จะรับเงินเหรียญสิงคโปร์จากนาย ก จากนั้นนาย ข อาจนำ

⁶ รายได้จากแรงงานชาวเนปาลที่ไปทำงานในต่างประเทศ เมื่อปี 1997 ประมาณได้เป็นจำนวน US.\$ 572 ล้าน (Seddon et al 2001: 52-53)

เงินเหรียญสิงคโปร์นั้นไปซื้อสินค้าในสิงคโปร์เพื่อนำไปขายในเนปาล (หรืออาจนำเงินสกุลต่างประเทศนั้นไปขายต่อให้ผู้ที่ต้องการซื้อสินค้าต่างประเทศเพื่อนำเข้าเนปาล) เมื่อนาย ข หรือ เพื่อนำสินค้าต่างประเทศไปขายในเนปาล ได้เงินมาเป็นเงินรูปี ก็จะเอาเงินรูปีนี้ไปจ่ายให้ญาติของนาย ก ที่เนปาล ในสถานการณ์จริง หากนาย ข มีเงินสดไหลเวียนอยู่ในมือมาก การโอนเงินให้ญาติของนาย ก อาจทำได้ทันที โดยไม่ต้องรอการขายสินค้านำเข้าจากต่างประเทศ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ การโยกย้ายเงินตราแบบ “สุนดี” คือการนำรายได้ของประเทศที่ได้จากการ “ส่งออก” แรงงานไปขายในต่างประเทศ ไปซื้อสินค้านำเข้าจากต่างประเทศ การโยกย้ายเงินตราในลักษณะนี้อาจไม่เป็นที่พอใจของรัฐบาลของประเทศที่ “ส่งออก” แรงงานเท่าไรนัก เพราะรายได้ที่ได้จากการส่งออกไม่ได้กลับเข้ามาในประเทศในรูปของเงินตราต่างประเทศ ซึ่งสามารถใช้เป็นเงินตราสำรองต่างประเทศ หรือใช้ในการลงทุนในภาคธุรกิจ แต่กลับถูกนำเข้าประเทศในรูปของสินค้าอุปโภคบริโภค นอกจากนั้นรัฐบาลยังขาดรายได้จากการเก็บค่าธรรมเนียมการโอนเงิน หากเปรียบเทียบค่าใช้จ่ายในการโอนเงินผ่านธนาคาร การโอนเงินแบบ “สุนดี” จะมีค่าใช้จ่ายน้อยกว่า เนื่องจากผู้ให้บริการเก็บค่าธรรมเนียมต่ำกว่า และนี่คือข้อได้เปรียบอย่างหนึ่งของการโอนเงินแบบ “สุนดี” อย่างไรก็ตาม การโอนเงินในลักษณะนี้ก็มีความเสี่ยงสูง เนื่องจากไม่มีสถาบันทางการเงินเป็นที่รองรับ แต่ชาวเนปาลที่ทำงานอยู่ในต่างประเทศก็ใช้บริการนั้นกันอย่างดาษดื่นทั่วไป หลักประกันอันหนึ่งที่ลดความเสี่ยงของการโอนเงินในลักษณะนี้ คือ การรู้จักผู้ให้บริการอย่างเป็นส่วนตัว และความน่าเชื่อถือของผู้ให้บริการที่บอกกันมาแบบปากต่อปาก สำหรับผู้ให้บริการ ธุรกิจการเงินนี้แทบจะไม่มีค่าใช้จ่ายใดๆเลย ยกเว้นแต่ transaction costs จำนวนเล็กน้อย แต่ก็เป็น ธุรกิจที่มีความเสี่ยงสูง เช่น จากการถูกโกง

จะเห็นว่า ช่องทางการระดมทุนทางการค้าของพ่อค้ารายย่อยที่เป็นชาวบ้านธรรมดาเช่นชาวโรฮิงญา มีเงื่อนไขที่ค่อนข้างจำกัด การระดมทุนจากเงินที่เก็บสะสมได้จากการค้าขายเล็กๆน้อยๆเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก ลำพังเงินที่ได้จากการค้าขายเหล่านั้นก็แทบจะไม่ค่อยพอในการยังชีพ การระดมเงินทุนจากสมาชิกภายในชุมชนเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเสมอ ทั้งที่มีแบบแผนแน่นอน เช่น จากการกู้ยืมของหมู่บ้าน และจากการกู้ยืมอย่างไม่เป็นทางการจากญาติ แต่หากเงินทุนภายในชุมชนมีจำกัด และพ่อค้ารายย่อยเช่นชาวโรฮิงญาต้องการระดมทุนขนาดใหญ่ ลักษณะของการระดมทุนที่สำคัญอันหนึ่งคือต้องมีต้นทุนต่ำ เนื่องจากพ่อค้าไม่มีทุนทั้งทางเศรษฐกิจและทางสังคมมากพอที่จะใช้ประโยชน์จากแหล่งทุนที่มีราคาแพง เช่น การกู้จากธนาคาร ดังนั้นการระดมเงินทุนก้อนใหญ่ ที่มีต้นทุนต่ำ จึงหลีกเลี่ยงไม่พ้นการระดมทุนในลักษณะที่มีความเสี่ยงสูง ซึ่งหากประสบความสำเร็จก็นำมาซึ่งผลตอบแทนที่สูง และนี่คือเงื่อนไขที่ทำให้พ่อค้ารายย่อยเช่นชาวโรฮิงญา ใช้โอกาสจากการค้าทองคำและการให้บริการโอนเงินแบบ “สุนดี” ในการระดมเงินทุน หากไม่ต้องการเป็นพ่อค้ารายย่อยที่หารายได้เพียงแค่พอเลี้ยงชีพไปตลอดชีวิต

ชีวิตในต่างแดนและสังคมท้องถิ่น

หากเราต้องการจะทำความเข้าใจชีวิตและการทำงานของพ่อค้าระยะไกลที่ต้องเดินทางไปค้าขายในต่างแดน และใช้เวลาอย่างน้อยเกือบครึ่งหนึ่งของชีวิตอยู่ในสังคมอื่น คงหลีกเลี่ยงไม่พ้นที่จะต้องทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้าและสังคมท้องถิ่นในต่างแดนที่พ่อค้าเข้าไปค้าขาย Curtin ตั้งข้อสังเกตว่า ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้าต่างชาติและสังคมท้องถิ่นในต่างแดนจะเห็นว่าเป็นความสัมพันธ์ที่มีความหลากหลาย (Curtin 1984) ในหลายกรณี พ่อค้าถูกมองว่าเป็นคนกลุ่มล่างของสังคม (pariah cast/ social outcast) ที่ไม่มีเกียรติศักดิ์ศรีหรือ

ประโยชน์อะไรต่อสังคม ยกเว้นแต่การมีทรัพย์สินเงินทองที่ผู้มีอำนาจในท้องถิ่นสามารถหาประโยชน์ทางเศรษฐกิจและทุจริตได้ เช่น กรณีของพ่อค้าชาวอียิปต์ในยุโรป แต่ในบางกรณี พ่อค้าต่างชาติสามารถรวมตัวกันเป็นชุมชน ในลักษณะที่ค่อนข้างจะเป็นอิสระต่ออำนาจทางการเมืองในท้องถิ่น และในกรณีที่ประสบความสำเร็จมาก พ่อค้าต่างชาติเหล่านี้ อาจเข้ามาควบคุมและครอบครองอำนาจทางการเมืองในท้องถิ่นแทนผู้ปกครองหรือผู้มีอำนาจเดิม เช่น กรณีของการขยายอาณานิคมทางการค้า (trading-post empires) ของชาวยุโรปในเอเชีย ระหว่างศตวรรษที่ 16-18 (Curtin 1984: 5) ปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้าต่างชาติกับสังคมท้องถิ่นในต่างแดน มีความหลากหลาย คือ ทิศทางของความเหลื่อมล้ำทางอำนาจระหว่างพ่อค้ากับผู้มีอำนาจทางการเมือง ในการปกป้องคุ้มครองสินค้าที่นำมาค้าขายและทรัพย์สินที่ได้จากการค้าขาย กล่าวคือ พ่อค้าอาจต้องพึ่งพาผู้มีอำนาจในท้องถิ่นให้ปกป้องคุ้มครองการค้าของตน หรือ พ่อค้าอาจสามารถใช้อำนาจเหนือผู้ปกครองในท้องถิ่นเพื่อปกป้องสินค้าและผลประโยชน์ของตน ประเด็นเรื่องความเหลื่อมล้ำทางอำนาจระหว่างพ่อค้าต่างชาติและผู้มีอำนาจทางการเมืองในสังคมท้องถิ่นนี้จะได้รับการพิจารณาเพิ่มเติมต่อไปในบทที่ 4, 5 และ 6 แต่สำหรับตอนนี้เราจะพิจารณาว่าพ่อค้าชาวโรรมีอำนาจและบทบาทมากน้อยแค่ไหนในการปกป้องคุ้มครองการค้าขายของตน ในต่างแดน พ่อค้าเหล่านี้ทำอย่างไรเพื่อให้ค้าขายได้ในต่างแดนโดยไม่ถูกกีดกันจากพ่อค้าท้องถิ่นหรือถูกปล้นจากผู้มีอำนาจ

ในกรณีของพ่อค้าชาวโรรม ซึ่ง เป็นพ่อค้ารายย่อย เป็นชาวบ้านธรรมดาที่ไม่มีเงินทุนหรืออำนาจทางการเมือง การใช้อำนาจเหนือคู่แข่งและผู้ปกครองท้องถิ่นเพื่อปกป้องสินค้าและรักษาผลประโยชน์ของตน ไม่ใช่ทางเลือกที่เป็นไปได้ ทางเลือกที่เหลืออยู่สำหรับพ่อค้ารายย่อยกลุ่มนี้ จึงเป็นการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมกับสมาชิกในท้องถิ่น โดยเฉพาะกับชาวบ้านคนธรรมดาสามัญ ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างพ่อค้าชาวโรรมกับสมาชิกในสังคมท้องถิ่น เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การค้าขายในต่างแดนของพ่อค้ารายย่อย หรือ peddling trader เช่น พ่อค้าชาวโรรมดำรงอยู่ได้

พ่อค้าชาวโรรมักสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมกับสมาชิกในสังคมท้องถิ่น ผ่านความสัมพันธ์ทางเครือญาติและความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์กับชาวบ้านคนธรรมดาสามัญ รูปแบบของความสัมพันธ์ทางเครือญาติระหว่างพ่อค้าชาวโรรมและสมาชิกในสังคมท้องถิ่นที่พบเห็นได้บ่อยมากที่สุด คือ การแต่งงานระหว่างพ่อค้าชาวโรรมและหญิงท้องถิ่น พ่อค้าส่วนมากที่แต่งงานกับหญิงท้องถิ่น คือ พ่อค้าที่เคยเดินทางค้าขายระหว่างเมืองต่างๆ เมื่อเริ่มมองเห็นโอกาสและช่องทางการค้าขายในพื้นที่หนึ่ง ใช้ชีวิตอยู่ในพื้นที่นั้นมากขึ้น สร้างความสัมพันธ์กับคนในท้องถิ่น จนนำไปสู่การแต่งงานในที่สุด เช่น ในกรณีของนุรุและอับดุลเลาะห์ที่แต่งงานกับหญิงชาวจีนในสิงคโปร์และหญิงมาเลย์ในมาเลเซีย ในกรณีที่พ่อค้ายังไม่ได้ตั้งหลักแหล่งอย่างถาวรในพื้นที่หนึ่งอย่างเต็มตัว เช่น ในกรณีของนุรุ การแต่งงานกับหญิงในท้องถิ่นเป็นแรงผลักดันสำคัญ ที่ทำให้พ่อค้าต่างชาติปรับทิศทางการค้ามาสู่การลงทุนตั้งหลักแหล่งในพื้นที่นั้นมากขึ้น และลดการเดินทางค้าขายระหว่างพื้นที่ต่างๆ เพราะการแต่งงานกับคนในท้องถิ่น เอื้อให้พ่อค้าทำความรู้จักกับสมาชิกในสังคมท้องถิ่นมากขึ้น ผ่านเครือญาติและเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมของภรรยา ทำให้มองเห็นช่องทางในการค้าขายมากขึ้น มีความเข้าใจเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมในท้องถิ่น เช่น ในกรณีของนุรุ หลังจากแต่งงานแล้ว ภรรยาได้ออกจากงานมาช่วยขายของ โดยทำหน้าที่ติดต่อกับผู้จัดตลาดนัดซึ่งเป็นคนในท้องถิ่น นอกจากนั้นความคุ้นเคยและความเข้าใจทางสังคมวัฒนธรรม เกี่ยวกับความต้องการของลูกค้ากลุ่มต่างๆในสิงคโปร์

ยังทำให้ภรรยาของนุรูสามารถช่วยเลือกที่ตั้งของร้านค้าและสินค้าที่จะนำมาขาย จนประสบความสำเร็จขยายกิจการไปเปิดร้านค้าในพื้นที่ต่างๆหลายแห่งเมืองสิงคโปร์

นอกจากนั้น ความสัมพันธ์ทางเครือญาติของภรรยา ยังทำให้การค้าขายของพ่อค้าที่ตั้งหลักแหล่งทำการค้าขายอยู่ในต่างแดน มีความสะดวกคล่องตัวมากขึ้น พ่อค้าส่วนใหญ่ที่ตั้งหลักแหล่งอยู่ในต่างแดนมักมีกิจการเป็นของตัวเอง เช่น ร้านค้า บางคนผันตัวไปเป็นผู้ผลิต ซึ่งฐานของการผลิตมักสัมพันธ์กับพื้นฐานทางครอบครัวและอาชีพของฝ่ายหญิง ในการเป็นเจ้าของธุรกิจร้านค้าและกิจการการผลิต พ่อค้าส่วนใหญ่มักจดทะเบียนธุรกิจการค้าเหล่านั้นในชื่อของภรรยา เพราะธุรกิจที่คนท้องถิ่นและคนต่างชาติเป็นเจ้าของ อยู่บนเงื่อนไขและกฎข้อบังคับที่ต่างกัน การจดทะเบียนการค้าในนามของภรรยา ทำให้พ่อค้าต่างชาติสามารถหลีกเลี่ยงหรือ “เดินอ้อม” กฎข้อบังคับที่ไม่สะดวกต่อการค้าของคนต่างชาติ โดยไม่ต้องทำผิดกฎหมาย นอกจากนี้ ในกรณีที่กิจการการค้าดำเนินไปได้ด้วยดีมีผลกำไรมาก และพ่อค้าต้องการนำเงินไปลงทุนในรูปแบบอื่น เช่น การซื้อที่ดิน สิ่งปลูกสร้าง การลงทุนในอสังหาริมทรัพย์เหล่านี้ก็ทำได้โดยง่ายผ่านการทำนิติกรรมของภรรยา ซึ่งมีเงื่อนไขน้อยกว่าของคนต่างชาติ

อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้าชาวโรฮิงญาและคนในท้องถิ่น ก็ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงแค่ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ นอกจากการแต่งงานกับหญิงในท้องถิ่นแล้ว พ่อค้าชาวโรฮิงญา ยังสร้างความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์กับคนในท้องถิ่น ซึ่งรูปแบบของความสัมพันธ์ก็มีความหลากหลายภายในกลุ่มพ่อค้าด้วยกัน ในกรณีของพ่อค้ารายเล็กๆ ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์อาจเป็นความช่วยเหลือระหว่างปัจเจกบุคคล พ่อค้าชาวโรฮิงญาคนหนึ่งซึ่งมีร้านค้าขายของเก่าและเครื่องประดับจากเนปาล อินเดีย อยู่หลายแห่งในเมืองไทย แต่มีภรรยาเป็นคนเนปาล ได้จดทะเบียนการค้าธุรกิจร้านค้าของเขาทุกแห่งโดยใช้ชื่อของ “หุ้นส่วนทางการค้า” ซึ่งเป็นคนไทย แม้ในทางพฤตินัยหุ้นส่วนทางการค้าคนนี้เป็นเจ้าของร้านค้าร่วมกันกับพ่อค้าชาวโรฮิงญาเพียงแค่ 1 ร้าน สาเหตุที่พ่อค้าชาวโรฮิงญาคนนี้ ได้ให้ความไว้วางใจให้กับหุ้นส่วน ซึ่งเป็นชายไทยวัย 20 กว่าปี ก็เพราะว่าเขาเคยให้การอุปการะช่วยเหลือเด็กหนุ่มคนนี้ ซึ่งเป็นเด็กกำพร้า อาศัยอยู่กับญาติห่างๆข้างร้านค้าแห่งหนึ่งของเขา ตั้งแต่สมัยที่เขาเริ่มมาค้าขายในไทยเมื่อ 16 ปีที่แล้ว พ่อค้าชาวโรฮิงญาบางคนอุปการะเลี้ยงดูญาติห่างๆทางฝ่ายภรรยาหรือลูกของคนรู้จักที่มีฐานะไม่ค่อยดีนัก โดยสามารถเรียกใช้งานเล็กน้อยจากเด็กเหล่านั้น ในกรณีของพ่อค้ารายใหญ่ เช่น พ่อค้าที่ได้ผันตัวมาเป็นผู้ผลิต ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์อาจเป็นการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมกับกลุ่มผู้มีอำนาจในการอำนวยความสะดวกและให้ความช่วยเหลือ เช่น เจ้าหน้าที่ของรัฐ ครั้งหนึ่งพ่อค้าชาวโรฮิงญาซึ่งเป็นผู้ผลิตรายใหญ่ มีญาติชาวเนปาลที่มาช่วยงานในเมืองไทยได้รับอุบัติเหตุทางรถยนต์ เมื่อทราบข่าว พ่อค้าได้โทรศัพท์ถึงเพื่อนชาวไทย ซึ่งเป็นนายทหารชั้นสูง “ตอนนี้ญาติผมรถชนอยู่ที่จังหวัด... รู้จักใครที่โรงพยาบาลประจำจังหวัดนั้นบ้าง เอาหมอที่เก่งที่สุดเลย รถอยู่ที่สถานีตำรวจ ช่วยเอารถออกแล้วให้ลูกน้องจัดการเรื่องประกันให้ด้วย” จากระดับของการคาดหวังความช่วยเหลือจากเพื่อนชาวไทยคนหนึ่งของพ่อค้า อาจจินตนาการได้ว่าพ่อค้าน่าจะเคยอุปถัมภ์เพื่อนชาวไทยจนเป็นข้อผูกพันที่ไม่ทำให้เขาลังเลที่จะขอความช่วยเหลือในเรื่องต่างๆ

นอกจากความช่วยเหลือโดยทั่วไป ผ่านการผูกพันทางสังคมระหว่างพ่อค้าชาวโรฮิงญาและคนในสังคมท้องถิ่น ไม่ว่าจะโดยความสัมพันธ์ทางเครือญาติผ่านการแต่งงานหรือความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์แล้ว การให้ความช่วยเหลือกันโดยตรง โดยการมีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจร่วมกัน ก็เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอยู่เสมอ ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในลักษณะนี้ระหว่างพ่อค้าและสมาชิกในสังคมท้องถิ่นที่มีอำนาจโดยตรงในการเอื้อหรือกีดกันการค้าขายที่เกิดขึ้นใน

ท้องถิ่นนั้น รวมทั้งอำนาจในการคุ้มครองให้ความปลอดภัยต่อสินค้าและทรัพย์สินที่ได้จากการค้าขาย ในระดับของการปฏิบัติงาน ผู้มีอำนาจกลุ่มนี้ คือ ตัวแทนของรัฐและผู้มีอิทธิพลเหนือตัวแทนของรัฐ เช่น เจ้าหน้าที่ตรวจคนเข้าเมืองและเจ้าหน้าที่ศุลกากรที่สามารถกีดกันการนำสินค้าเข้ามาขายของพ่อค้า เจ้าหน้าที่ตำรวจและเจ้าหน้าที่เทศกิจที่สามารถยุติการค้าขายของพ่อค้าโดยการจับกุม เจ้าพ่อผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่นที่สามารถต่อรองกับตำรวจเพื่อหลีกเลี่ยงการถูกจับกุม ในระดับของการกำหนดแนวทางในการปฏิบัติงาน ผู้มีอำนาจกลุ่มนี้ คือ ผู้ที่มีบทบาทในการออกข้อบังคับหรือกฎหมาย และกำหนดนโยบายที่เอื้อหรือกีดกันการเดินทางเข้ามาค้าขายในประเทศของพ่อค้าต่างชาติ ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้าต่างชาติกับผู้ปกครองท้องถิ่นไม่จำเป็นต้องเป็นความขัดแย้งกันเสมอไป ผู้ปกครองท้องถิ่นอาจให้ความร่วมมือกับพ่อค้าต่างชาติ หากคนสองกลุ่มมีผลประโยชน์ร่วมกัน ในกรณีของพ่อค้าชาวโรตองซึ่งเป็นพ่อค้ารายย่อย ความสัมพันธ์โดยตรงกับผู้ปกครองท้องถิ่น มักอยู่ในระดับของตัวแทนของผู้ปกครอง นั่นคือ เจ้าหน้าที่รัฐผู้ปฏิบัติงาน

ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ระหว่างพ่อค้า และสมาชิกในสังคมท้องถิ่นที่มีอำนาจที่จะเอื้อหรือกีดกันการค้าขายของพ่อค้า รวมทั้งให้การคุ้มครองและความปลอดภัยต่อสินค้า มักอยู่ในรูปของการให้ “ค่าคุ้มครอง” ต่อผู้มีอำนาจเพื่อแลกกับ “สิทธิ” ในการค้าขายต่างแดน ในอดีต พ่อค้าชาวโรตองได้จ่าย “ค่าคุ้มครอง” ให้แก่ผู้มีอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนที่พ่อค้าค้าขาย ในรูปของการส่งเครื่องบรรณาการ หรือส่วย ให้แก่กษัตริย์ที่ควบคุมเส้นทางการค้าหรือปกครองดินแดนที่มีการค้าขายเกิดขึ้น เพื่อให้ปลอดภัยจากการถูกปล้นและข่มขู่ทำร้าย ในปัจจุบัน พ่อค้าให้ “ค่าคุ้มครอง” ต่อผู้มีอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนที่พ่อค้าค้าขาย ในรูปของการส่ง “เครื่องบรรณาการ” ต่อรัฐที่ควบคุมเส้นทางการค้าหรือปกครองดินแดนที่มีการค้าขายเกิดขึ้น ในลักษณะที่เรียกว่าการจ่ายภาษี เพื่อให้การค้าขายที่เกิดขึ้นนั้นเป็นสิ่งที่ “ถูกกฎหมาย” ปลอดภัยจากการถูกจับกุม แต่ในปัจจุบัน ผู้มีอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนที่พ่อค้าโรตองเข้าไปค้าขาย (ผู้กำหนดนโยบาย) ไม่สามารถบังคับใช้กฎหมายต่างๆเกี่ยวกับการเอื้อหรือกีดกันการค้าได้ด้วยตัวเอง จึงต้องมีผู้ใช้อำนาจนี้แทน “ในระดับปฏิบัติการ” ในสถานการณ์เช่นนี้ พ่อค้าเช่นชาวโรตองจึงต้องสร้างผลประโยชน์ร่วมกับตัวแทนของรัฐ เพื่อให้ผู้ปฏิบัติหน้าที่แทนรัฐมอบให้ซึ่งสิทธิในการนำสินค้าเข้าและออกจากประเทศ และคุ้มครองความปลอดภัย การปรับลดหย่อน “ค่าคุ้มครอง” หรือ “เครื่องบรรณาการ” ที่พ่อค้าต้องจ่ายให้กับรัฐสมัยใหม่ โดยการจ่าย “ค่าคุ้มครอง” ที่ต่ำลงแก่ตัวแทนของรัฐ คือ กลไกในการสร้างความร่วมมือระหว่างพ่อค้าชาวโรตองและผู้ปกครองท้องถิ่นซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติหน้าที่แทนรัฐ เพื่อพยุ้งไม่ให้ “ค่าคุ้มครอง” มีราคาสูงจนเกินไปจนพ่อค้ารายย่อยไม่สามารถเข้ามาค้าขายได้

พระนอร์บู อดีตพ่อค้าที่เคยค้าขายระหว่างอินเดีย เนปาล ไทย มาเลเซีย สิงคโปร์ เล่าให้ฟังถึงความสัมพันธ์ระหว่างเขาและเจ้าหน้าที่ของรัฐในประเทศต่างๆ เมื่อสมัยที่เขายังเป็นพ่อค้า...

“เมื่อสมัยที่ฉันยังค้าขายของที่ระลึกที่ทำเลียนแบบของเก่า การต้องติดต่อกับเจ้าหน้าที่ศุลกากรของเนปาลเป็นเรื่องที่น่าปวดหัวมาก ครั้งแรกที่มาซื้อของที่เนปาลคนเดียวเพื่อเอามาขายที่กรุงเทพฯ โดยไม่มีพี่ชายมาด้วยนั้นเกือบจะขาดทุน ตอนนั้นกลับมาเอาพระพุทธรูปและเทวรูปไปขาย ถึงแม้ว่าของพวกนี้จะ เป็นของใหม่ ทำเลียนแบบของเก่า แต่ถ้าจะเอาออกนอกประเทศ ก็ต้องเอาไปจดทะเบียนก่อน ซึ่งของฉัน บางอันก็จดทะเบียนแล้ว ได้รับอนุญาตให้นำออกนอกประเทศได้ แต่ไม่ครบทุกอัน เพราะทำไม่ไหว ถ้าจะ ทำให้ครบทุกอันจะเสียเวลามาก ตอนจะออกจากกาฐมาณฑุ ก็จ่ายเงินคนที่เอกซ์เรย์กระเป๋าไปประมาณ

3-5,000 รูปีตามธรรมเนียม เพราะถ้าไม่จ่าย เขาก็จะเริ่มตรวจใบจดทะเบียนของเทวรูปแต่ละอัน สินค้าพวกนี้มีราคาประมาณ 500,000 รูปีได้ พอให้คนที่เอ็กซ์เรย์กระเป๋าเสร็จ เดินออกมาตรงทางออก เจ้าหน้าที่ที่อยู่ตรงทางออกซึ่งเห็นเหตุการณ์อยู่กับอกว่าต้องจ่ายภาษีนำสินค้าออก ฉันก็บอกว่าตั้งแต่ค้าขายมายังไม่เคยจ่ายภาษีส่งออกเลย เขาก็ไม่ยอม จะเอาให้ได้ ฉันเดินหนีมาเขาก็เดินตาม บอกว่าถ้าไม่จ่ายวันนี้ก็ต้องไป ในที่สุดไม่รู้จะทำยังไง ก็เลยบอกว่าพี่ชายฉันที่ชื่อลัคปา ค้าขายแบบนี้มาตั้ง 10 กว่าปีแล้ว และฉันก็เคยมาค้าขายกับเขา ไม่เคยต้องจ่ายเลย ในที่สุดเขาก็เดินไป ที่กาฏมันฑู เวลาจะเก็บอะไรก็ไม่ค่อยจะเป็นระบบแบบแผนสักเท่าไร ถ้าให้คนหนึ่ง เดียวอีกคนก็จะวิ่งตามมา แต่ที่กรุงเทพฯ เป็นระบบระเบียบมากกว่า ทำงานกันเป็นทีม ให้คนหนึ่งก็ถือว่าได้ให้ทั้งกลุ่ม แล้วเขาก็เอาไปแบ่งกัน ส่วนมากคือจ่ายภาษีตามน้ำหนักและตามประเภทสินค้า ของเก่าพวกนี้ก็ประมาณ 100-150 บาทต่อกิโลกรัม แต่เวลาออกใบเสร็จให้ จำนวนสินค้าที่เขียนในใบเสร็จจะน้อยกว่าที่เราจ่ายไปจริง

แต่ถ้าไม่ยอมมีเรื่องอะไร ก็ต้องรักษาความสัมพันธ์ที่ดีไว้ถ้าพอทำได้ บางทีเขาก็ช่วยอำนวยความสะดวกให้เราได้เหมือนกัน เพื่อนฉันคนหนึ่งมาเปิดร้านอยู่ที่เมืองไทย แต่ไม่มีเมียไทยก็เลยไม่ได้มีชีวิตรักอยู่คนเดียว แต่เพื่อนคนนี้รู้จักเจ้าหน้าที่ตม.ดี เป็นเพื่อนกันหมด เขาก็เลยช่วยต่อวีซ่าให้นานหน่อย แล้วอีกอย่างเจ้าหน้าที่พวกนี้ก็เงินเดือนน้อย ก็แบ่งกันไปบ้าง

เมื่อก่อน ตอนไปค้าพลอยที่สิงคโปร์ ไม่ต้องจ่ายภาษี เพราะสิงคโปร์เป็นเมืองปลอดภาษี แต่ถึงไม่ต้องจ่ายภาษี บางทีก็ต้องเสียเงินเหมือนกัน เพราะบางทีพลอยที่ใส่ไว้ในกระเป๋าที่ถือติดตัว พอส่งเข้าเครื่องเอ็กซ์เรย์ออกมาแล้วกระเป๋ามีรอยกรีด ของหายไป เพราะฉะนั้นบางทีก็ต้องเสียเงินบ้างกันของหาย พวกเพื่อนๆ ที่ขายเสื้อผ้า ของที่ระลึก เวลาเอาของมาลงที่สิงคโปร์ แล้วเอาใส่รถเข้ามาเลเซียผ่านทางยะโฮร์บารู ก็เสียภาษีเป็นคัน คันละ 1,000 ริงกิต ก็ยังถูกกว่าเอาของมาลงที่มาเลเซียโดยตรง แต่ 1,000 ริงกิตนี้ ก็ใช้ว่าจะเข้ารัฐบาลมาเลเซียทั้งหมดนะ ตามตลาดในกัวลาลัมเปอร์นี่ยิ่งร้ายใหญ่ แถวที่พวกเราไปตั้งแผงขายของกัน ตำรวจเทศกิจมาประจำ อย่างฉันมาขายพลอย ไม่ได้ตั้งแผงอะไรในร้าน ยังเดินอยู่ตามถนน เคยมาไป 2,000 ริงกิตเลย แต่ถ้าไม่ให้เดี๋ยวจะยุ่ง ตอนนั้นยังไม่อยากมีเรื่องกับใคร"

การร่วมมือกันเพื่อสร้างผลประโยชน์ร่วม ระหว่างพ่อค้าต่างชาติและผู้ปกครองท้องถิ่น ไม่ได้เกิดขึ้นแต่ในระดับของผู้ปฏิบัติหน้าที่แทนรัฐเท่านั้น แต่สำหรับพ่อค้าต่างชาติที่เป็นพ่อค้ารายย่อยเช่นชาวโรฮิง การร่วมมือกันในระดับสถาบัน เพื่อสร้างผลประโยชน์ร่วม อาจไม่ได้เกิดขึ้นโดยตรง ซึ่งประเด็นนี้จะกล่าวถึงในบทที่ 5

อย่างไรก็ตาม การสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมของพ่อค้ากับสมาชิกในสังคมท้องถิ่น ก็ได้มีบทบาทเพียงแค่การจัดเงื่อนไขและอุปสรรคที่ทำให้พ่อค้าไม่สามารถเข้าไปค้าขายในต่างแดน แต่การสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม โดยเฉพาะความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ เป็นการเชื่อมเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวโรฮิงเข้ากับเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนต่างภาษา ต่างวัฒนธรรม ในพื้นที่อื่น และเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมที่กว้างขึ้นและลึกซึ้งนี้ ก็คือเครือข่ายความสัมพันธ์ทางการค้าที่ขยายใหญ่ขึ้นด้วย มันคือสนามของการจ้างงานสำหรับสมาชิกในสังคมชาวโรฮิง และสนามของการไหลเวียนข้อมูลเกี่ยวกับวัตถุดิบ แรงงาน และตลาดในภูมิภาคต่างๆที่อยู่ห่างไกลกัน แต่ถูกเชื่อมด้วยเครือญาติของชาวโรฮิง จากหลายเชื้อชาติ ภาษาและวัฒนธรรม

ดอลซ่า พ่อค้าชาวโรรองคนหนึ่ง เดิมค้าขายของที่ระลึก ของเก่า เสื้อผ้า โดยเดินทางไปมาฯระหว่างเนปาล อินเดีย ไทย ต่อมาดอลซ่าได้แต่งงานกับหญิงท้องถิ่นคนหนึ่ง ซึ่งเป็นลูกสาวของครอบครัวที่เขาค่อยไปซื้อผ้าด้วยเป็นประจำ ในจังหวัดหนึ่งในภาคเหนือของไทย ครอบครัวของเทียนจึงเป็นครอบครัวค้าขายผ้าเก่าของชาวเขา เป็นชนกลุ่มน้อยกลุ่มหนึ่งในเมืองไทยที่มีประวัติการค้าระยะไกล หลังจากแต่งงาน ดอลซ่าเปลี่ยนจากพ่อค้าคนกลางมาเป็นผู้ผลิตโดยตั้งโรงงานสิ่งทอและตัดเย็บเสื้อผ้าเพื่อส่งออกไปยังเอเชียตะวันออกแล้ว ต่อมาดอลซ่าได้หันมาผลิตเครื่องเงิน เครื่องประดับที่ทำจากหินอัญมณีและลูกบิด เพื่อส่งออกไปต่างประเทศ โดยการผลิตนี้ไม่ได้เป็นการผลิตในโรงงาน แต่เป็นการกระจายวัตถุดิบไปยังแรงงานทั้งชาวไทยและชนกลุ่มน้อยในหมู่บ้านต่างๆทั่วภาคเหนือ

ธุรกิจการผลิตเครื่องเงินและเครื่องประดับของดอลซ่าและภรรยา เป็นธุรกิจที่พัฒนาต่อเนื่องมาจากการค้าขายของดอลซ่าในอดีต จากเดิมที่เคยค้าขายของเก่าและของที่ระลึก ดอลซ่ามีความรู้เกี่ยวกับแหล่งวัตถุดิบของหินอัญมณี ลูกบิด และวัตถุดิบในการทำเครื่องประดับในหลายที่ และมีเครือข่ายทางการค้าที่ทำให้สามารถซื้อสินค้าเหล่านี้ได้ในราคาถูก ไม่เฉพาะจากในเอเชียใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เท่านั้น แต่รวมถึงหินปะการังจากเยเมน หินจากกรีก หยกจากจีน ซึ่งความสามารถในการเข้าถึงแหล่งวัตถุดิบราคาถูก คือข้อได้เปรียบประการหนึ่งของพ่อค้ารายย่อยหรือ peddling trader เมื่อเปรียบเทียบกับการทำงานของบริษัทขนาดใหญ่ (Steensgaard 1973: 23-30) เมื่อเริ่มหันมาเป็นผู้ผลิต ดอลซ่าเริ่มติดต่อให้คู่ค้าของเขาในต่างประเทศที่เคยซื้อขายกันมาเป็นเวลาหลายสิบปี นำสินค้ามาส่งให้ในเมืองไทย แทนที่จะไปซื้อเอง ดังนั้นที่ร้านของดอลซ่า จึงมีพ่อค้าต่างชาติมาติดต่อ นำสินค้ามาส่งเสมอ ทั้งพ่อค้าจากสหพันธรัฐอาหรับ แคนเยียร์ จีน และสินค้าที่นำมาส่งนี้ก็มีมูลค่าไม่น้อย ครั้งหนึ่งขณะที่กำลังนั่งคุยกับดอลซ่าที่ร้าน มีพ่อค้าชาวเยเมนนำหินปะการังมาส่ง โดยได้ทั้งสินค้าไว้ที่ร้านของเขาจำนวน 3 ถุง เพื่อให้ดอลซ่าตรวจสอบคุณภาพหินค้อนนี้ก่อนตกลงซื้อ ซึ่งดอลซ่าประมาณว่ามีมูลค่าประมาณ U.S. \$ 30,000 หินปะการังเหล่านี้ จะถูกส่งไปให้ญาติของดอลซ่าที่เนปาลนำไปขายต่อ ลูกค้ารายใหญ่ในเนปาลคือ กลุ่ม Lahore ซึ่งมีประเพณีของการให้สร้อยหินปะการังเป็นของขวัญแต่งงาน เมื่อกลุ่ม Lahore ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวกรุง ยังมีฐานะทางเศรษฐกิจไม่ดี ได้นำสร้อยเหล่านี้ออกขายให้นักท่องเที่ยว ตอนนั้นเมื่อเริ่มมีรายได้มากขึ้นจากการไปทำงานในต่างแดน จึงต้องการซื้อสร้อยเหล่านี้มาเก็บไว้และใช้ในพิธีแต่งงานอีกครั้ง ซึ่งในเนปาลสร้อยเส้นหนึ่งอาจมีมูลค่าสูงถึง 4-60,000 บาท ถึงแม้ว่าดอลซ่าจะหันมาเป็นผู้ผลิตแล้ว หากโอกาสทางการค้าอำนวย เขาก็ยังทำตัวเป็นพ่อค้าคนกลางเช่นในอดีตอยู่ แต่ปัจจุบันเขาเป็นพ่อค้าคนกลางที่ไม่ต้องเดินทาง เพราะเขามีเครือข่ายที่สามารถให้ข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งวัตถุดิบในที่ต่างๆและนำสินค้ามาส่งให้ได้

ข้อได้เปรียบที่สำคัญอีกประการหนึ่งของธุรกิจการผลิตของดอลซ่า คือ เครือข่ายแรงงานราคาถูกทั่วภาคเหนือของไทย ซึ่งเขาเข้าถึงได้ผ่านความสัมพันธ์ทางเครือญาติของภรรยา แรงงานกลุ่มหนึ่งที่สำคัญคือญาติพี่น้องในหมู่บ้านของภรรยา ซึ่งจะทำงานร้อยสร้อย ทำเครื่องประดับเล็กๆ นอกจากนั้น แม่ของเทียนซึ่งเป็นคนกว้างขวาง และมีคนรู้จักมากจะคอยติดต่อชวนลูกของเพื่อนมาช่วยทำงาน ซึ่งแรงงานต่างๆเหล่านี้มักเป็นชนกลุ่มน้อยเชื้อชาติต่างๆในภาคเหนือ ถึงแม้ว่าดอลซ่าและภรรยาจะมีแรงงานราคาถูกมาช่วยในกระบวนการผลิตเป็นจำนวนมาก แต่แรงงานเหล่านี้ก็กระจายอยู่ในที่ต่างๆ และไม่ได้มีการจ้างงานที่ถาวร หากช่วงใดมี "order" จากลูกค้าเข้ามามาก ดอลซ่าก็สามารถกระจายงานไปได้มาก แต่ถ้าช่วงใดมีงานน้อย ดอลซ่าก็ไม่ต้องรับผิดชอบจ่ายค่าจ้างให้แรงงานเหล่านี้ เพราะค่าจ้างในการทำเครื่องประดับคิดเป็นขั้น ตามจำนวนที่ทำได้ นอกจากแรงงานที่มามีติดต่อ

ผ่านการรู้จักกันเป็นส่วนตัวกับแม่ยายแล้ว ดอลซ่าและภรรยายังมีแรงงานที่สำคัญอีกสองกลุ่ม ซึ่งอยู่ในรูปของเครือข่ายการผลิตแบบรับช่วง (sub-contract) กลุ่มแรกคือ แรงงานที่รับวัตถุดิบของดอลซ่าไปผลิต ผ่านการติดต่อจัดการโดยผู้รับช่วงที่เรียกว่า “ยี่ปั่ว” “ยี่ปั่ว” จะมารับงานเป็นประจำ และนำไปแจกจ่ายต่อไปกับเครือข่ายแรงงานในหมู่บ้านต่างอำเภอ ต่างจังหวัด โดย “ยี่ปั่ว” แต่ละคนก็มีเครือข่ายของแรงงานที่ช่วยในการผลิตแตกต่างกันไป ส่วนใหญ่แรงงานเหล่านี้คือแม่บ้าน คนว่างงาน หรือคนที่ต้องการทำอาชีพเสริมอยู่กับบ้านในตอนเย็น งานที่ “ยี่ปั่ว” รับไปในแต่ละครั้งคือตัวอย่างของสินค้าที่ต้องผลิตและวัตถุดิบ แต่ในบางครั้ง “ยี่ปั่ว” ก็อาจช่วยจัดซื้อวัตถุดิบในท้องถิ่นบางอย่างให้ด้วย ส่วนค่าจ้างนั้นคิดเป็นชิ้นเช่นเดียวกับการจ้างแรงงานโดยตรงของดอลซ่า เช่น งานร้อยสร้อย อาจคิดเส้นละ 7 บาท “ยี่ปั่ว” ได้ 2 บาท หรือหาก “ยี่ปั่ว” เหม่าจ่ายเป็นวันก็อาจจะอยู่ในอัตราวันละ 80 บาท สำหรับแรงงานในกลุ่มที่สอง คือ เครือข่ายการผลิตหัตถกรรมเครื่องเงินในหมู่บ้านของชนกลุ่มน้อยกลุ่มหนึ่ง โดยดอลซ่าไม่ได้จัดหาวัตถุดิบให้ ในการผลิตหัตถกรรมเครื่องเงินเป็นจำนวนมากเพื่อการส่งออก แรงงานชนกลุ่มน้อยซึ่งไม่มีทุนเป็นของตนเอง ต้องจัดหาทุนในการผลิตโดยกู้เงินจากร้านที่รับซื้อเครื่องเงินที่เขาเหล่านั้นผลิตได้ ซึ่งร้านค้าที่รับซื้อบางร้านก็เป็นผู้จำหน่ายเมล็ดเงินด้วย ดังนั้นในแต่ละครั้งที่ชนกลุ่มน้อยเหล่านี้นำเครื่องเงินมาส่ง เงินที่นำไปเพื่อซื้อเมล็ดเงินจะถูกหักออกจากรายได้จากการขายเครื่องเงิน ในลักษณะนี้ รายได้จึงเป็นค่าแรง และร้านค้าจึงเหมือนนายทุนเจ้าของโรงงานที่จัดหาวัตถุดิบและจ้างแรงงานมาผลิต เพียงแต่ไม่ต้องรับผิดชอบจ้างงานอย่างถาวร ร้านของดอลซ่าคือร้านหนึ่งที่รับซื้อเครื่องเงินเหล่านั้น แม้ไม่ได้ขายเมล็ดเงินและออกเงินกู้ การผลิตหัตถกรรมเครื่องเงินของชนกลุ่มน้อยกลุ่มนี้ เดิมเป็นการทำหัตถกรรมเครื่องเงินเพื่อใช้ในพิธีกรรมและเพื่อใช้เป็นเครื่องประดับ ต่อมาเมื่อนักท่องเที่ยวมาเที่ยวในหมู่บ้าน เริ่มมีการผลิตเครื่องเงินเพื่อขายปลีกในหมู่บ้าน ต่อมาได้ขยายการผลิตเพื่อขายส่งให้ร้านค้าในย่านนักท่องเที่ยว และผลิตให้กับพ่อค้าคนกลางเช่นดอลซ่า ซึ่งรับ “order” มาจากพ่อค้าต่างชาติที่ทำธุรกิจนำเข้าและต้องการสินค้าเหล่านี้ไปขายยังประเทศต่างๆ ปัจจุบัน การผลิตเครื่องเงินเพื่อการขายส่งออกเป็นอาชีพหลักของชนกลุ่มน้อยในหมู่บ้านนี้ และในอีกหลายๆหมู่บ้านทั่วภาคเหนือ หากพิจารณาฐานการผลิตในธุรกิจของดอลซ่าแล้ว จะเห็นว่าเป็นทั้งการผลิตซึ่งอยู่บนฐานการผลิตเดิมแต่เปลี่ยนสภาพไปเป็นการผลิตเพื่อการค้า เช่น การผลิตหัตถกรรมเครื่องเงินของชนกลุ่มน้อย และการผลิตสินค้าที่เพิ่งเกิดขึ้นใหม่ เช่น การผลิตโดยแรงงานที่เป็นเครือข่ายของแม่ยายของดอลซ่า และการผลิตโดยแรงงานที่อยู่ในการจัดการของ “ยี่ปั่ว”

ลูกค้าของดอลซ่า ส่วนใหญ่เป็นลูกค้าต่างชาติที่ต้องการนำสินค้าเหล่านี้เข้าไปขายในประเทศตน ดังนั้นการขายจึงเป็นการขายส่งในปริมาณมาก ซึ่งหากลูกค้าไม่ได้มารับสินค้าเองก็จะส่งไปทางเครื่องบิน ลูกค้าเหล่านี้คือคนกลางที่จะนำสินค้าไปกระจายต่อไปกับบริษัทนำเข้าหรือร้านค้าย่อยในประเทศของตนอีกที ลูกค้าบางคนเป็นลูกจ้างของบริษัทนำเข้าจากญี่ปุ่น สหรัฐอเมริกา ไต้หวัน ที่มาติดต่อซื้อสินค้าให้กับบริษัทของตน แต่ขณะเดียวกันก็หารายได้พิเศษโดยการนำสินค้ากลับไปขายเอง หรือบางครั้งจากการ “กิน” ส่วนต่างของราคา หากซื้อได้ต่ำกว่าราคาที่บริษัทกำหนดไว้⁷ การผลิตสินค้าให้ได้ด้วยต้นทุนถูกที่สุดจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ธุรกิจของดอลซ่าดำรงอยู่ได้ การผลิตแบบรับช่วงที่ผู้ผลิตสามารถใช้ประโยชน์จากแรงงานราคาถูกที่กระจายอยู่ในครัวเรือนทั่วภาค

⁷ ในลักษณะนี้ ตัวแทนของบริษัทก็ไม่ต่างจาก peddling trader ที่รับจ้างค้าขายให้กับบริษัท EIC หรือพ่อค้าขับเคลื่อนกองคาราวานของวัด หรือกะลาสีเรือที่ค้าขายให้กับสำนักฆัตริย์

เหนือ และจากการจ้างงานเป็นรายชิ้นเมื่อมีความต้องการสินค้า จึงเป็นลักษณะเฉพาะที่ทำให้การผลิตในรูปแบบนี้มีความได้เปรียบในเรื่องต้นทุนเมื่อเทียบกับการผลิตในโรงงาน เพราะมีการจ้างงานที่ยืดหยุ่น จากมุมมองนี้ ธุรกิจของดอลซ่า เป็นเสมือนจุดเชื่อมระหว่างการผลิตเล็กๆที่มีเครือข่ายกระจายทั่วไปในท้องถิ่น กับตลาดระหว่างประเทศที่มีเครือข่ายกระจายข้ามทวีป มันคือ “ธุรกิจลูกผสม” ที่อยู่บนฐานของเครือข่ายแรงงานราคาถูกที่ลงรากลึกกระจายไปในท้องถิ่นผ่านเครือข่ายของภรรยา ประกอบกับเครือข่ายพ่อค้าต่างชาติที่จัดส่งวัตถุดิบราคาถูก และเครือข่ายตลาดรับซื้อในต่างประเทศ ไม่เฉพาะพ่อค้าชาวโรตองเท่านั้นที่ทำธุรกิจเช่นนี้ พ่อค้าชาวเนปาลเชื้อชาติอื่น เช่น พ่อค้าชาวเนวารี ซึ่งเป็นกลุ่มพ่อค้าที่มีประเพณีของการค้าระยะไกลไม่น้อยไปกว่าชาวโรตอง ก็ทำธุรกิจในลักษณะนี้เช่นกัน ในเครือข่ายตลาดระหว่างประเทศ พ่อค้าเนปาลกลุ่มอื่นก็เป็นเครือข่ายของพ่อค้าโรตองเช่นเดียวกับพ่อค้าเยเมน จีน

กฤษณะ พ่อค้าชาวเนวารีคนหนึ่ง ซึ่งเดิมค้าขายของที่ระลึกประเภทเครื่องทองเหลือง เครื่องเงิน หินอัญมณี ลูกปัดและเสื้อผ้า ระหว่างเนปาล อินเดีย และไทย ได้แต่งงานกับหญิงชาวไทยคนหนึ่ง จากตระกูลช่างทำเครื่องเงิน ซึ่งอาศัยอยู่ในย่านทำเครื่องเงินในจังหวัดหนึ่งในภาคเหนือของไทย กฤษณะได้พบกับด้อยเมื่อเขาไปค้าขายที่ภูเก็ต โดยขณะนั้นด้อยทำงานที่ร้านอาหาร ต่อมาเขาได้ขยายกิจการค้าขายโดยนำสินค้าที่ผลิตโดยช่างจากครอบครัวของภรรยาไปขายส่งให้กับลูกค้าต่างชาติในกรุงเทพฯ โดยขณะนั้นก็ยังเดินทางค้าขายสินค้าประเภทอื่นควบคู่ไปด้วย หลังจากเริ่มส่งเครื่องเงินจากทางเหนือให้กับลูกค้าต่างชาติได้ระยะหนึ่ง เขาเริ่มพบว่าสินค้าเครื่องเงินที่ผลิตโดยครอบครัวของภรรยาจากทางเหนือ เช่น ชัน เข็มขัด ถาด แจกัน มีตลาดที่จำกัด เนื่องจากเป็นของที่ชาวต่างชาติไม่นิยมใช้สักเท่าไรนัก ในขณะที่ลูกค้าต่างชาติก็เริ่มทาบตามขอให้เขาผลิตของตาม “order” ด้วยเหตุนี้ กฤษณะและภรรยาจึงตัดสินใจเปิดโรงงานผลิตเครื่องเงินที่ชานเมืองกรุงเทพฯ โดยรับทำตาม “order” ของลูกค้าต่างชาติชาวญี่ปุ่น เกาหลี อเมริกัน ซึ่งเอาตัวอย่างจากแคตตาล็อกมาให้ดู สินค้าที่สั่งทำส่วนมากเป็นเครื่องประดับ เช่น สร้อย แหวน ต่างหู กำไล แต่ก็มีสินค้าอื่นด้วยเช่น หัวเข็มขัด ไฟแช็ค ที่กดลิ้นชัก สำหรับแรงงานในโรงงานนั้นไม่สามารถนำมาจากช่างในครอบครัวหรือชุมชนของด้อยในภาคเหนือได้ เพราะเป็นช่างฝีมือที่มีจำนวนจำกัด แต่ด้อยก็มีเพื่อนจากอีสานหลายคนที่รู้จักกันสมัยทำงานอยู่ที่ร้านอาหารที่ภูเก็ต ซึ่งสามารถติดต่อหาแรงงานจากอีสานมาช่วยทำงานในโรงงานได้ ถึงแม้ว่าหญิงวัยรุ่นชาวอีสานเหล่านี้ มีแนวโน้มที่จะเปลี่ยนงานและลาออกอยู่บ่อยๆ แต่เพื่อนของด้อยก็สามารถติดต่อหาแรงงานจากอีสานส่งมาให้ได้อยู่ได้เสมอ ในช่วงหนึ่งที่กฤษณะมี “order” มาก งานล้นมือ เขาได้ขยายฐานการผลิตไปยังเดลี อินเดีย ซึ่งมีค่าแรงถูกกว่าในไทย โดยได้ว่าจ้างผู้ผลิตรายย่อยในรูปของการผลิตแบบรับช่วง ในลักษณะเดียวกับการรับช่วงของ “ยี่ป๊ว” ในกรณีของดอลซ่า เมื่อฐานการผลิตอยู่ในอินเดียหน้าที่ของกฤษณะคือการรับ “order” ที่ร้านค้าของเขาในกรุงเทพฯ ส่ง “order” ต่อไปยังอินเดีย และรวบรวมสินค้าส่งไปให้ลูกค้าในต่างประเทศ โดยไม่ต้องนำสินค้าผ่านเข้ามาในไทย

ถึงแม้ว่าสินค้าในร้านของกฤษณะส่วนใหญ่จะเป็นเครื่องเงิน แต่พ่อค้าชาวเนปาล ทั้งชาวโรตอง ชาวเนวารี ชาวกูรุง ก็ยังแวะเวียนนำสินค้าประเภทอื่น เช่น สร้อยหิน สร้อยลูกปัด มาส่งให้อยู่เสมอ เช่นเดียวกับที่เขาเคยรับซื้อสินค้าจากเพื่อนกลุ่มนี้ในอดีต ซึ่งเขาก็ได้นำหินและลูกปัดเหล่านี้มาเป็นวัตถุดิบในการผลิตเครื่องประดับจากโรงงานเครื่องเงินของเขา ด้วยเครือข่ายทางธุรกิจที่กว้างขวาง กฤษณะสามารถซื้อเม็ดเงินได้เองจากแหล่งวัตถุดิบราคาถูกของลูกค้าของกฤษณะมีลักษณะคล้ายคลึงกับลูกค้าของดอลซ่า คือ เป็นชาวต่างชาติและบริษัทนำสินค้าเหล่านี้ไปขายใน

ประเทศตน แต่เครือข่ายตลาดของกษณะอาจมีขอบเขตกว้างกว่า เช่น นอกเหนือจากประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อเมริกา และยุโรปแล้ว ยังมีพ่อค้าจากอิสราเอล สเปน เม็กซิโก มาติดต่อซื้อหรือสั่งทำเครื่องเงินกับเขา ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะกษณะเคยไปขายของในหลายประเทศ จึงทำให้เขามีเครือข่ายตลาดที่กว้างขวาง ในทั้งสองกรณี ดอลล่าและกษณะมีข้อได้เปรียบที่เหมือนกัน คือ มีประสบการณ์การค้าในต่างประเทศ มีเครือข่ายการค้าของชุมชน พ่อค้าต่างชาติที่เอื้อให้เขาเข้าถึงแหล่งวัตถุดิบราคาถูก และมีเครือข่ายความสัมพันธ์ทางเครือญาติจากฝ่ายภรรยาที่เอื้อให้เขาเข้าถึงแหล่งแรงงานราคาถูก ผ่านการจ้างงานที่ยืดหยุ่น

จากกรณีของดอลล่าและกษณะ จะเห็นได้ว่า การแต่งงานระหว่างพ่อค้าต่างชาติและหญิงท้องถิ่น รวมทั้ง “ธุรกิจลูกผสม” เป็นทั้ง “ข้อต่อ” ที่เชื่อมเศรษฐกิจในท้องถิ่นเข้ากับเศรษฐกิจระหว่างประเทศ และเชื่อมชุมชนต่างสังคมและวัฒนธรรมในพื้นที่ต่างๆ เข้าด้วยกันผ่านความสัมพันธ์ทางเครือญาติ^๘ ในมุมมองนี้ การแต่งงานข้ามวัฒนธรรม เป็นการขยายเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมและเครือข่ายความสัมพันธ์ทางการค้า ให้มีขอบเขตที่กว้างขวาง ในหลายพื้นที่ และลึกลงในแต่ละท้องถิ่น ในสถานการณ์เช่นนี้ ไม่เฉพาะแต่พ่อค้าต่างชาติเท่านั้นที่ต้องการเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน สังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่น แต่ครอบครัว ชุมชน และสังคมของหญิงท้องถิ่นเองก็ต้องการเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมและเครือข่ายความสัมพันธ์ทางการค้าที่กว้างขวาง ดัดข้ามระหว่างประเทศ สังคม และวัฒนธรรมด้วย ในครอบครัวขยายของเทียนซิง ดอลล่าไม่ใช่ลูกเขยต่างชาติเพียงคนเดียว พี่น้องของเทียนซิงอีก 3 คนได้แต่งงานกับชายชาวไต้หวัน ชาวอังกฤษ และชาวโปรตุเกส ทั้งสามคนมีธุรกิจผลิตเครื่องเงินและเครื่องประดับเช่นเดียวกับดอลล่าและเทียนซิง ถึงแม้พี่น้องบางคนจะมีเครือข่ายการผลิตที่คล้ายกันหรือร่วมกัน แต่แต่ละคนก็มีตลาดและเครือข่ายทางธุรกิจของตนเอง

อย่างไรก็ตาม เราไม่อาจลดทอนการแต่งงานระหว่างพ่อค้าต่างชาติและหญิงท้องถิ่นลงเหลือเพียงแค่การคิดคำนวณผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ถึงแม้ว่าครอบครัวจะเป็นหน่วยทางเศรษฐกิจ แต่ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจก็เป็นเพียงแค่มิติหนึ่งของความสัมพันธ์ทางสังคม รวมทั้งความสัมพันธ์ทางเครือญาติที่เกิดขึ้นจากการแต่งงาน เมื่อถามดอลล่าและกษณะว่าตัดสินใจอย่างไรกับการแต่งงานข้ามเชื้อชาติ สังคม และวัฒนธรรม ก็ไม่มีใครเอ่ยถึงประเด็นเกี่ยวกับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจโดยตรง ดอลล่ากล่าวเชิงติดตลกว่า “ไปซื้อผ้าร้านเขานานๆเข้า ก็เลยขอลูกสาวเขามาด้วย” ส่วนกษณะตอบว่า “มันเป็นเรื่องของพรหมลิขิต อยู่กันคนละที่ยังมาเจอกันจนได้” ในกรณีนี้ การแต่งงานเป็นการช่วยเปิดโอกาสและช่องทางในการทำธุรกิจบางอย่าง มากกว่าที่จะเป็นเครื่องมือในการแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจโดยตรง

จะเห็นได้ว่า ในกรณีของพ่อค้าต่างชาติ ที่เป็นพ่อค้ารายย่อย ชาวบ้านธรรมดาที่ไม่ได้มีฐานอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมือง การต่อรองเชิงอำนาจกับผู้ปกครองในท้องถิ่น เพื่อให้การค้าของตนได้รับการปกป้องในต่างแดน จึงอยู่บนฐานของการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม ทั้งกับผู้ที่มีอำนาจในท้องถิ่น และโดยเฉพาะกับสมาชิกในสังคม การสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมกับชาวบ้านคนธรรมดาสามัญ เอื้อให้การค้าขายในต่างแดน มีความ

^๘ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมของการอภิปรายประเด็นนี้ในบริบทของการแต่งงานระหว่างชาวดัตช์และชาวอินโดนีเซียใน Taylor 1983, The Social World of Batavia: European and Eurasian in Dutch Asia และการแต่งงานระหว่างชาวอาหรับกับคนท้องถิ่นในอาฟริกา เอเซียใต้ และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ใน Ho 2002, Before Parochialization: Diasporic Arabs Cast in Creole Waters ใน The Arabs in Southeast Asia.

สะดวกและมีความเป็นไปได้มากขึ้น นอกจากนั้น การแต่งงานกับหญิงท้องถิ่น ก็เป็นเสมือนฐานของการขยายเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมและเครือข่ายความสัมพันธ์ทางการค้าให้กว้างและลึกมากขึ้น อันจะช่วยเสริมให้พ่อค้ามีบทบาทสำคัญมากขึ้น ในการเป็นตัวเชื่อมระหว่างเศรษฐกิจท้องถิ่นในภูมิภาคต่างๆที่อยู่ห่างไกลกัน

พ่อค้า: นักธุรกิจส่งออก – นำเข้า กับ บุญ บาป และการหลุดพ้น

หากพ่อค้าระยะไกลเช่นชาวโรรอง มีบทบาทสำคัญในการเป็นตัวเชื่อมระหว่างเศรษฐกิจในท้องถิ่นกับเศรษฐกิจในต่างแดน ไม่ว่าจะเป็นพ่อค้าที่แต่งงานกับหญิงท้องถิ่นและทำหน้าที่เสมือน “ข้อต่อ” ที่เชื่อมเศรษฐกิจท้องถิ่นเข้ากับเศรษฐกิจระหว่างประเทศ หรือพ่อค้าที่ทำหน้าที่ “วิ่งสินค้า” จากประเทศหนึ่ง มาส่งในอีกประเทศหนึ่ง พ่อค้าเหล่านี้มีบทบาทและสถานภาพเหมือนหรือแตกต่างอย่างไร จากนักธุรกิจในบริษัทลงทุนข้ามชาติ ที่นำสินค้าเข้ามาขาย หรือนำปัจจัยในการผลิตบางประการเข้ามาผลิตในประเทศ และนำสินค้า หรือวัตถุดิบบางประเภท ส่งออกไปขาย

หากพิจารณาบทบาทของพ่อค้าในกระบวนการผลิตจะเห็นว่าบทบาทของพ่อค้าไม่น่าแตกต่างจากบทบาทของบริษัทลงทุนข้ามชาติ ที่เข้ามาเปิดโรงงานในไทย และใช้ประโยชน์จากแรงงานราคาถูก เพื่อผลิตสินค้าส่งออกไปขายในต่างประเทศ หรือบางครั้งเพื่อขายภายในประเทศ ข้อแตกต่างบางประการที่อาจมีอยู่บ้างคือ ในขณะที่นักธุรกิจชาวต่างชาติอาจเปิดโรงงานในพื้นที่หนึ่งเพื่อผลิตสินค้า พ่อค้าต่างชาติเช่นชาวโรรองกระจายวัตถุดิบไปยังชุมชนต่างๆเพื่อผลิตสินค้า ในขณะที่นักธุรกิจชาวต่างชาติจ้างแรงงานเป็นรายเดือน พ่อค้าต่างชาติเช่นชาวโรรองจ้างแรงงานเป็นรายวันหรือรายชิ้น ในการนำปัจจัยในการผลิตหรือสินค้าเข้ามาขาย และในการนำวัตถุดิบหรือสินค้าส่งออกไปยังต่างประเทศ นักธุรกิจชาวต่างชาติอาจทำธุรกรรมทางการค้าในนามของบริษัท ในขณะที่พ่อค้าต่างชาติค้าขายในนามของปัจเจก

ถึงแม้ว่าบทบาทของพ่อค้าระยะไกลเช่นชาวโรรอง อาจไม่มีความแตกต่างมากนักจากบทบาทของบริษัทลงทุนข้ามชาติ หรือนักธุรกิจชาวต่างชาติที่เป็นตัวแทนของบริษัทลงทุนข้ามชาติ แต่สถานภาพระหว่างคนทั้งสองกลุ่มนั้นมีความแตกต่างกัน ดังตัวอย่างง่ายๆที่เห็นได้จากคำที่ใช้เรียกคนทั้งสองกลุ่มนี้ คือ “พ่อค้า” และ “นักธุรกิจ” ซึ่งเราไม่อาจปฏิเสธได้ว่า ความแตกต่างของคำที่ใช้เรียกนี้ มีนัยสำคัญที่สื่อถึงสถานภาพทางสังคมที่ต่างกัน ปัจจัยสำคัญที่ทำให้สถานภาพทางสังคมของพ่อค้า (หรือนักธุรกิจ) ต่างชาติทั้งสองกลุ่มนั้นต่างกัน คือ มุมมองของสังคมท้องถิ่น โดยเฉพาะของผู้ปกครองหรือสถาบันที่มีอำนาจในการเอื้อหรือกีดกันการค้าขายที่เกิดขึ้นในดินแดนที่อยู่ภายใต้อำนาจทางการเมืองของตน สำหรับนักธุรกิจชาวต่างชาตินั้น รัฐให้การต้อนรับเป็นอย่างดีโดยพยายามอำนวยความสะดวก และสร้างแรงจูงใจให้คนกลุ่มนี้เข้ามาลงทุนทำธุรกิจค้าขายในประเทศ โดยการยกเว้นภาษี การให้สิทธิพิเศษทางการค้า NAFTA, AFTA, GATT คือ รูปธรรมของแรงจูงใจเหล่านี้ กล่าวคือ รัฐได้เข้ามากำกับ เพื่อให้แน่ใจว่านักธุรกิจ สินค้าและเงินตราของเขาเหล่านั้น สามารถเคลื่อนย้ายผ่านพรมแดนของรัฐชาติได้อย่างค่อนข้างเสรี ในทางตรงกันข้าม รัฐต้องการควบคุมตรวจสอบการเคลื่อนย้ายสินค้า เงินตรา และพ่อค้าเช่นชาวโรรองเพื่อเก็บค่าคุ้มครองให้ได้ครบถ้วนตามกฎหมาย ข้อบังคับของรัฐ หากสินค้า เงินตรา และพ่อค้า ดังกล่าวเคลื่อนย้ายผ่านข้ามพรมแดนประเทศอย่างค่อนข้างเสรีโดยไม่ต้องมีค่าใช้จ่ายมากเช่นเดียวกับในกรณีของนักธุรกิจชาวต่างชาติ การเคลื่อนย้ายเหล่านี้จะถูกมองว่าเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง ไม่เหมาะสม “ผิดกฎหมาย”

สภาพภาพที่แตกต่างกันระหว่างพ่อค้าระยะไกลและนักธุรกิจชาวต่างชาติ คือที่มาของความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่แตกต่างกัน ในการต่อรองกับกลุ่มบุคคลหรือสถาบันที่มีอำนาจทางการเมืองในท้องถิ่น กล่าวคือ นักธุรกิจของบริษัทลงทุนข้ามชาติ มีฐานอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองในการต่อรองกับรัฐท้องถิ่น เพราะเป็นพ่อค้ารายใหญ่ที่มีเงินทุนมาก และเป็นสมาชิกของรัฐมหาอำนาจที่เป็นผู้นำทางจริยธรรมและอุดมการณ์การค้าเสรี ในทางตรงกันข้าม peddling trader เช่นพ่อค้าชาวโรจงจำนวนมาก เป็นพ่อค้ารายย่อยที่สะสมทุนทีละน้อย แต่เป็นตัวจักรที่ขับเคลื่อนการค้าขายทั้งของตนเอง และที่เป็นฐานการค้าให้กับบริษัทส่งออกและนำเข้า พ่อค้ารายย่อยเหล่านี้ไม่มีทั้งฐานอำนาจทางเศรษฐกิจและฐานอำนาจทางการเมือง ที่สามารถนำมาต่อรองกับรัฐท้องถิ่น จึงต้องใช้ความสัมพันธ์ทางสังคมเพื่อปกป้องและอำนวยความสะดวกให้กับการค้าของตนในต่างแดน หากจะพูดสั้นๆก็คือ พ่อค้าที่มีทุนมากจะได้รับยกเว้นค่าคุ้มครอง ในขณะที่พ่อค้าที่มีทุนน้อยกลับต้องจ่ายค่าคุ้มครองที่สูงกว่า เพราะ “เจ้าบ้าน” ส่วนมากต้องการต้อนรับ “ผู้มาเยือน” ที่มีความมั่งคั่งและมีบารมี มากกว่า “ผู้มาเยือน” ที่เป็นคนธรรมดาสามัญ หากไม่เป็นเช่นนั้น พ่อค้าที่มีทุนมาก ก็ยังสามารถใช้ความมั่งคั่งและบารมีของตนต่อรองหรือบีบบังคับให้ “เจ้าบ้าน” เลิกเก็บค่าคุ้มครองได้

ดังนั้น ในขณะที่นายทุนรายใหญ่สามารถต่อรองกับรัฐได้โดยตรง พ่อค้ารายย่อยเช่นชาวโรจงต้องต่อรองกับตัวแทนของรัฐ เพื่อให้การค้าในต่างแดนมีค่าใช้จ่ายไม่สูงจนเกินไป ความสัมพันธ์ทางสังคม รวมทั้งความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับคนท้องถิ่นในสังคมต่างแดน ช่วยเอื้อให้พ่อค้าเข้าใจและคุ้นเคยกับสภาพสังคมท้องถิ่น ทำให้สามารถเดินเลี้ยยข้อกฎหมายและลดค่าใช้จ่ายบางอย่าง นอกจากนั้นเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมที่กว้างขวางขึ้น ยังเป็นฐานของเครือข่ายความสัมพันธ์ทางการค้าที่ทำให้พ่อค้ามีความได้เปรียบ เช่น เครือข่ายความสัมพันธ์แรงงานราคาถูก อย่างไรก็ตาม กระบวนการทางสังคมที่พ่อค้าระยะไกลเช่นชาวโรจง ใช้ในการต่อรองความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เหลื่อมล้ำระหว่างพ่อค้ากับกลุ่มคนหรือสถาบันที่มีอำนาจในท้องถิ่น เป็นกระบวนการที่มีทั้งความเสี่ยง และถูกมองว่าไม่มีความชอบธรรมเหมาะสม หากไม่ถูกเรียกว่าเป็นสิ่งที่ “ผิดกฎหมาย” ก็เป็นสิ่งที่ “หลีกเลียงกฎหมาย” หากเลือกได้ ไม่มีพ่อค้าคนใดที่ต้องการอยู่ในตำแหน่งแห่งที่ตรงนั้น ในสถานการณ์เช่นนี้ พ่อค้ามีทางออกหรือทางเลือกอย่างไรบ้าง

จากที่กล่าวในตอนต้น พ่อค้าระยะไกลเช่นชาวโรจง มีความรู้สึกที่ผสมปนเปกับวิถีชีวิตของการเป็นพ่อค้าของตน ความรู้สึกนั้นไม่ได้เป็นเพียงแค่ความลำบากในทางโลก แต่ยังรวมถึงความขัดแย้งเชิงจริยธรรมภายในความคิดและความรู้สึกของพ่อค้า ดังเห็นได้จากทัศนคติของพ่อค้าต่อการถ่ายทอดวิถีชีวิตของตนต่อไปยังลูกหลานรุ่นต่อไป ดังที่เซคังและเพื่อนๆเล่าให้ลูกๆของตนฟังว่า

“ชีวิตของพ่อค้าเป็นยังไงก็จะเล่าชีวิตพ่อให้ฟัง ลำบาก ไม่ค่อยได้อยู่กับบ้านกับครอบครัวหรอก การทำธุรกิจค้าขายนั้น ถ้าจะให้อยู่ได้ก็ต้องพูดโกหกบ้าง ไม่งั้นก็อยู่ไม่ได้ เพราะฉะนั้นชีวิตพ่อค้านี้ก็ทำบาปไว้เยอะ ทำธุรกิจก็เครียด ปวดหัว ถ้าไม่ระวังก็ถูกโกง ถ้าไม่ค้าขาย จะเป็นลามะก็ต้องมีความอดทน . . . ทำแต่ความดี . . . แต่หาความสุขได้ ก็ให้ลูกคิดและเลือกเอา”

ในขั้นต้น ทางเลือกของพ่อค้าดูเหมือนจะเป็นทางเลือกของการปฏิเสธการใช้ชีวิตเช่นฆราวาส ซึ่งหมายถึง การละทิ้งความต้องการทางโลก และมุ่งปฏิบัติธรรมในฐานะนักบวช⁹ ในกรณีนี้ เป้าหมายทางโลกและเป้าหมายทางธรรมในการดำเนินชีวิตประจำวันเป็นสิ่งที่สอดคล้องกัน คือ การทำความดี ปฏิบัติธรรม เพื่อนำไปสู่การหลุดพ้น แต่หากพ่อค้าตัดสินใจที่ดำรงชีวิตเช่นฆราวาสต่อไป ทางเลือกที่เหลืออยู่ อาจแบ่งได้เป็นสองทาง คือ หนึ่ง การค้าขาย เพื่อให้สามารถทำหน้าที่ของฆราวาสที่มีอยู่ในความรับผิดชอบได้ โดยไม่ให้ความขัดแย้งเชิงจริยธรรมมากเกินไป ในกรณีนี้ การค้าขายไม่ใช่เป้าหมายในตัวเอง แต่เป็นเครื่องมือในการทำหน้าที่ของฆราวาส เช่น เป็นการประกอบอาชีพหารายได้เพื่อเลี้ยงดูส่งเสียสมาชิกในครอบครัว อย่างไรก็ตาม ภาระในการทำหน้าที่ของฆราวาส ก็หลีกเลี่ยงไม่ได้ซึ่งการกระทำบางอย่างที่นำมาซึ่งความขัดแย้งเชิงจริยธรรมภายในจิตใจของตัวเอง พ่อค้าที่เลือกทางเดินเส้นนี้ จึงมักปลีกเวลาจากการค้าขายมาปฏิบัติธรรมเป็นประจำ เพื่อลดความขัดแย้งในใจที่เกิดจากความจำเป็นที่ต้องทำในสิ่งที่พ่อค้ามองว่าผิดศีลธรรม¹⁰ ซึ่งการปฏิบัติธรรมนี้ก็เป็นการลดความเครียดที่เกิดจากการค้าขายด้วยเช่นกัน

ในชีวิตประจำวัน พ่อค้ากลุ่มนี้จะปลีกเวลาในตอนเช้าและตอนเย็น ที่ว่างจากการค้าขาย เพื่อสวดมนต์และนั่งลูกประคำ ซึ่งเป็นเหมือนการทำสมาธิอย่างหนึ่ง หากแวะไปยังที่พักของพ่อค้าซึ่งเป็นบ้านเช่าในมาเลเซีย สิงคโปร์ จะเห็นพ่อค้าแต่ละคนมีสร้อยลูกประคำอยู่ในมือ บางคนก็นั่งคนเดียว บางคนก็นั่งอยู่กับเพื่อน และอาจพักจากการนั่งลูกประคำบ้างเมื่อเพื่อนเข้ามาพูดคุยด้วย เมื่อถามถึงเซ็กซ์ว่า คิดอะไรบ้างขณะนั่งลูกประคำ ลูกตอบว่า “ไม่ได้คิดอะไร ทำใจให้สงบ นึกถึงแต่พระพุทธ หากใจลอยไปคิดอะไร ถ้ารู้ตัวก็ต้องรีบดึงกลับมา ใจลอยนี้มันลอยแน่ แต่ก็ต้องพยายามดึงกลับมา ถ้ารู้ตัวเมื่อไหร่ก็ต้องรีบท่อง โอม มณี ปัทเมหุม แล้วนึกถึงพระพุทธ” ลูกเซ็กซ์บอกว่า สวดมนต์ นั่งลูกประคำแล้วทำให้ใจสงบ และคลายความเครียดลงบ้าง ทำให้ปล่อยวางได้มากขึ้น นอกเหนือจากการสวดมนต์นั่งสมาธิเป็นประจำในชีวิตประจำวันแล้ว พ่อค้าชาวโรฮองหลายคนยังปลีกเวลาจากการค้าขายไปปฏิบัติธรรมอย่างเคร่งครัดเป็นช่วงๆ เช่น ในเดือนกุมภาพันธ์ของทุกปี พ่อค้าชาวโรฮองจะงดภารกิจของการค้าขาย เพื่อไปฟังธรรม และนั่งสมาธิที่วัดสวามยภูวนาที่ท่ากูมณทุ ทุกวันเป็นระยะเวลา 3 สัปดาห์ นอกจากในเดือนกุมภาพันธ์แล้ว ในเดือนมิถุนายนและตุลาคม ก็จะเป็นช่วงของการปฏิบัติธรรมครั้งใหญ่อีกครั้ง ในเดือนมิถุนายน ซึ่งเป็นเดือนที่พระพุทธเจ้าประสูติ ชาวโรฮองมักนิยมนั่งถือศีลอด เดินจงกรมประจำวัน และทำบุญ ทำทานให้กับผู้ที่มาปฏิบัติธรรมที่วัด ในช่วงเดือนนี้ ที่วัดสวามยภูวนา ซึ่งเป็นวัดที่ชาวโรฮองเป็นผู้อุปถัมภ์รายใหญ่ จะมีชาวเนปาลที่นับถือศาสนาพุทธนิกายมหายาน หรือพุทธธิเบต มาเดินจงกรมในตอนเช้าเป็นจำนวนมาก ซึ่งส่วนมากเป็นชนกลุ่มที่เดิมอาศัยอยู่ในบริเวณเทือกเขาตอนเหนือของเนปาล เช่น ชาวโรฮอง ชาวเซอร์ปา ชาวธิเบต และย้ายมาอยู่ในเมืองหลวง พ่อค้าชาวโรฮองและครอบครัวจะรวมกลุ่มกันกับญาติและเพื่อนสนิทเพื่อทำอาหารและเครื่องดื่มมาเลี้ยงคนที่มาเดินจงกรมที่วัดในตอนเช้า (รูปภาพ 3.12 รูปถ่ายพ่อค้าเชิญชวนคนที่มาเดินจงกรมที่วัดและรับประทานอาหารและเครื่องดื่มในตอนเช้าหลังจากที่เดินจงกรมเสร็จแล้ว) พ่อค้ากล่าวถึงธรรมเนียมปฏิบัตินี้ว่า “เดือนนี้เป็น

⁹ หรือที่ Weber เรียกว่า “other-worldly asceticism” (Weber 1968)

¹⁰ Curtin ตั้งข้อสังเกตว่า สังคมมองการค้าว่าเป็นอาชีพที่มีความล่อแหลมทางจริยธรรม และพ่อค้าเป็นกลุ่มคนในสังคมที่ไม่ได้ถูกสรรเสริญในทางศีลธรรมเท่าไรนัก คริสตศาสนาในสมัยยุโรปกลาง มองว่าการหลุดพ้นทางศาสนาของพ่อค้าเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ยาก เพราะบาปที่เกิดขึ้นจากการประกอบอาชีพ ทศนคติของสังคมต่อพ่อค้าสะท้อนให้เห็นได้จาก นักบุญ เช่น Saint Nicholas ก็เป็นทั้งนักบุญผู้อุปถัมภ์โจรและนักบุญของพ่อค้า (Curtin 1984: 6)

เดือนที่มีคนปฏิบัติธรรมเยอะ นอกจากเราจะปฏิบัติธรรมเองแล้ว การสนับสนุนดูแลคนที่มาปฏิบัติธรรมก็เป็นการทำบุญอย่างหนึ่ง ชีวิตนี้ทำมาปมาเยอะแล้ว ต้องทำบุญเสียบ้าง” ในช่วงเดือนตุลาคม พ่อค้าจะเข้าเจียบพร้อมถือศีลอดอีกครั้งที่วัดเป็นระยะเวลา 3 สัปดาห์ โดยในช่วงนี้ จะรับประทานอาหารวันเว้นวัน คือ 1 มื้อในทุก 48 ชั่วโมง โดยจะรับประทานเฉพาะอาหารมังสวิริติ นอกเหนือจากในช่วงเทศกาลทางศาสนาต่างๆนี้แล้ว พ่อค้าอาจถือศีลอดเป็นครั้งคราว หรืองดการบริโภคเนื้อสัตว์ แม้ในระหว่างที่เดินทางไปค้าขายในต่างประเทศ ไม่เฉพาะพ่อค้าวัยกลางคนเท่านั้นที่สนใจปฏิบัติธรรม พ่อค้าหนุ่มๆหรือสาว ๆชาวโรฮิงญาต่างก็มีสร้อยลูกประคำประจำตัว สำหรับใช้สวมมนต์นั่งสมาธิกันทุกคน ภาพของพ่อค้าวัยยี่สิบปลายๆวิ่งออกกำลังพร้อมนบสร้อยลูกประคำในมือ เป็นภาพที่พบเห็นได้ในตอนเช้าของทุกวันทั่ววัดสวามยวมภูวนาท การถือศีลอดหรือการไปนั่งสมาธิเข้าเจียบที่วัดก็ไม่ใช่งานของคนแก่เท่านั้น หนุ่มสาวชาวโรฮิงญาไปปฏิบัติธรรมเช่นกัน หากแต่วันไหนมีการกิจการงาน ก็อาจงดชั่วคราว

สำหรับพ่อค้าชาวโรฮิงญาที่มองว่าการค้าขายเป็นเครื่องมือในการหาเลี้ยงชีพ เพื่อให้ทำหน้าที่ทางโลกของฆราวาสได้ โดยไม่ขัดแย้งกับหลักคำสอนในทางศาสนาจนเกินไป เป้าหมายในการค้าขาย คือ การหาเลี้ยงครอบครัว พ่อค้ากลุ่มนี้ มักไม่ค่อยมีความทะเยอทะยานทางการค้า และมักจะเลิกทำการค้าเมื่อลูกๆเริ่มมีรายได้เป็นของตัวเอง ทั้งนี้เพราะเป้าหมายทางโลกของพ่อค้า คือ การทำหน้าที่ของฆราวาส โดยการเลี้ยงดูส่งเสียลูกให้มีอาชีพ ดูแลตัวเองได้ ในความคิดของพ่อค้ากลุ่มนี้ หน้าที่ของฆราวาสอีกประการหนึ่ง คือการอุปถัมภ์ค้ำจุนศาสนาในฐานะฆราวาส ดังนั้น เงินที่ได้จากการค้าขายส่วนหนึ่งจะถูกนำไปทำบุญ ส่วนใหญ่จะอยู่ในรูปของการสร้างศาสนสถาน การทำทาน การประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และการปฏิบัติธรรม นอกจากนั้น การทำหน้าที่ในทางศาสนาของฆราวาส ยังดูเหมือนจะเป็นการสะสมบุญ เพื่อลดล้างบาปที่เกิดจากการทำหน้าที่ในทางโลกในฐานะฆราวาส บั้นปลายชีวิตที่เป็นความหวังของพ่อค้ากลุ่มนี้ คือ การมีเวลาอยู่บ้าน ปฏิบัติธรรม สวดมนต์ นั่งสมาธิ พ่อค้าหลายคนใช้ชีวิตเป็นอุบาสกอยู่ที่วัด หากจะถามพ่อค้ากลุ่มนี้ว่า เป้าหมายของชีวิตที่นำไปสู่การหลุดพ้นในทางธรรมคืออะไร คำตอบคงจะเป็นการมุ่งปฏิบัติหน้าที่ทั้งในทางโลก (การค้าขายเพื่อหาเลี้ยงชีพ) และในทางธรรม (การทำบุญอุปถัมภ์ศาสนาและปฏิบัติธรรมเพื่อชีวิตหลังความตายที่ดีขึ้น) ตามวิถีของฆราวาส และการค้าขายก็เป็นเครื่องมืออีกหนึ่งที่ทำให้พ่อค้าสามารถปฏิบัติหน้าที่ทั้งสองนั้นได้

ทางเลือกอีกทางหนึ่งสำหรับพ่อค้าที่ตัดสินใจที่จะดำรงชีวิตเช่นฆราวาส คือ การมุ่งลงทุนกับการค้าขาย เพื่อขยายกิจการและสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคม ในกรณีนี้ ความสำเร็จทางการค้าขายเป็นทั้งเครื่องมือและเป้าหมายในทางโลก ที่จะทำให้ชีวิตหลุดพ้นจากความลำบากในทางโลก พ่อค้ากลุ่มนี้จึงมักมีความทะเยอทะยานในการทำธุรกิจค้าขาย ต้องการขยายกิจการการค้าให้มีความมั่นคงมากขึ้น เป้าหมายของการทำธุรกิจค้าขายของพ่อค้ากลุ่มนี้ จึงมิใช่เพียงแค่เพื่อการยังชีพ แต่เป็นการค้าขายเพื่อแสวงหาผลกำไรที่สามารถนำไปลงทุนขยายกิจการ การขยายการลงทุนของพ่อค้ากลุ่มนี้ มีทั้งที่อยู่ในรูปของการลงทุนในธุรกิจการผลิต เช่น ธุรกิจการผลิตเครื่องเงิน เครื่องประดับ โรงงานผลิตพรม อุตสาหกรรมขนาดเบา และการลงทุนในภาคการค้าที่พ่อค้ามองว่ามีความมั่นคงมากกว่าการค้าขายในแบบเดิม เช่น ธุรกิจการโรงแรม การลงทุนในอสังหาริมทรัพย์ กล่าวคือ เมื่อโอกาสอำนวย เป้าหมายทางการค้าของพ่อค้าระยะไกลกลุ่มนี้ คือ การผันตัวจากการค้าขายที่มีความเสี่ยงสูง มีเกียรติน้อย และมีความลำบากมาก ไปสู่การค้าขายที่มีความเสี่ยงลดลง มีเกียรติมากขึ้น และมีความลำบากน้อยลง

ซึ่งนั่นก็คือการประกอบธุรกิจในรูปแบบที่รัฐให้การต้อนรับสนับสนุน และอำนวยความสะดวกในการปกป้องคุ้มครอง หรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ธุรกิจภาคที่เป็นทางการ” หากจะกล่าวสั้นๆก็คือ หากเป็นไปได้ “พ่อค้า” ก็ต้องการที่จะเปลี่ยนสถานภาพของตัวเองมาเป็น “นักธุรกิจ”

สำหรับพ่อค้ากลุ่มนี้ การปฏิบัติภารกิจทางศาสนาในหน้าที่ของฆราวาสก็มีความสำคัญอยู่บ้าง แต่มักจะอยู่ในรูปแบบของการทำบุญ (จำนวนมากๆ) การทำงาน มากกว่าการปฏิบัติธรรมด้วยตัวเอง กล่าวคือ พ่อค้าในกลุ่มนี้ไม่ยินดีที่จะสละเวลา แต่ยินดีที่จะสละทุนทรัพย์เพื่อทำกิจกรรมทางศาสนา ในด้านหนึ่ง พ่อค้าอาจต้องการสะสมบุญเพื่อนำไปสู่การหลุดพ้น ในอีกด้านหนึ่ง การทำบุญอาจมีมิติทางเศรษฐกิจและสังคมเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยการบริจาคเงินเพื่อการทำบุญของชาวโรฮองไม่ใช่เรื่องส่วนตัว แต่มีพิธีกรรมที่การประกาศให้คนในสังคมรับรู้ เช่น การบริจาคเงินเพื่อเป็นค่าอาหารในเทศกาลพืงเทศน์และปฏิบัติธรรมมีอัตราการบริจาคที่เฉพาะเจาะจง และในแต่ละวัน ลามะผู้เป็นประธานในพิธีจะอ่านรายชื่อผู้บริจาคเงินในอัตราต่างๆ 2 ครั้ง คือ เช้าและเย็น พ่อค้าหลายคนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในต่างแดนส่งเงินจำนวนมากมาเพื่อสร้างศาสนสถาน ซึ่งมีรายชื่อผู้บริจาคเขียนติดผนัง ข้อมูลว่าใครบริจาคเงินเท่าไร เป็นหัวข้อสนทนาที่ทุกคนสนใจ (รูป 3.13 แผนผังสถาปัตยกรรมที่ชาวโรฮองต้องการสร้างที่ลุมพินี และรายละเอียดค่าใช้จ่ายในแต่ละส่วนของการสร้างสถาปัตยกรรม) ในมิติทางเศรษฐกิจ การทำบุญจำนวนมากอาจเป็นการแสดงออกถึงความมั่นคงและสถานภาพทางเศรษฐกิจของพ่อค้า การไหลเวียนของข้อมูลว่าใครเป็นคู่ค้าที่น่าเชื่อถือสามารถให้เครดิตในการซื้อสินค้า หรือนำร่วมลงทุนด้วย น่าจะเป็นสิ่งสำคัญของคนในสังคมที่ทำการค้า โดยเฉพาะในสังคมที่คนในชุมชนกระจุกตัวอยู่ในพื้นที่ที่ห่างไกลกัน ดังนั้นการบริจาคเงินทำบุญจำนวนมาก อาจมีเป้าหมายทางเศรษฐกิจมาเกี่ยวข้องด้วย ในมิติทางสังคม การทำบุญนำมาซึ่งหน้าตาและชื่อเสียงของความเป็นคนใจกว้าง ชาวโรฮองถูกดูแลคนคนตระหนี่ถี่เหนียวที่หวงแต่ผลประโยชน์ของตัวเอง ด้วยอุดมการณ์ทางสังคมนี้ การทำบุญอาจเป็นกลไกหนึ่งในการกระจายส่วนเกินทางเศรษฐกิจในสังคมผ่านสถาบันทางศาสนา

สำหรับพ่อค้ากลุ่มนี้ ยิ่งพ่อค้าประสบความสำเร็จมากเท่าไร จำนวนเงินที่บริจาคทำบุญก็จะมากขึ้นตามไปด้วย ในกรณีนี้ การทำบุญกับการค้าขายดูจะเป็นสิ่งที่สอดคล้องและเกื้อกูลกัน กล่าวคือ การทำบุญอาจช่วยเสริมสร้างชื่อเสียงทางเศรษฐกิจและสังคมของพ่อค้า ทำให้การขายยวเครื่อข่ายทางการค้ากับสมาชิกคนอื่นในสังคมชาวโรฮองทำได้ง่ายขึ้น ในขณะเดียวกัน เมื่อพ่อค้าประสบความสำเร็จในการค้า มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ การบริจาคเงินจำนวนมากก็มีความเป็นไปได้มากขึ้น ไม่ว่าเป้าหมายของการทำบุญจะเป็นอย่างไร ความมั่นคงทางเศรษฐกิจหรือการขายอาณาจักรการค้าก็ยังเป็นเป้าหมายสำคัญของพ่อค้ากลุ่มนี้ สังเกตได้ว่า ในขณะที่พ่อค้ากลุ่มนี้ยังไม่มี ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ แม้พ่อค้าจะให้ความสำคัญกับการทำบุญแต่การหลุดพ้นทางธรรมในโลกหน้า ดูเหมือนจะมีความสำคัญน้อยกว่าการหลุดพ้นจากความเสี่ยงและความไม่มั่นคงของชีวิตทางโลกในปัจจุบัน แต่เมื่อพ่อค้ามีความมั่นคงทางเศรษฐกิจแล้ว การหลุดพ้นทางธรรมดูจะเป็นสิ่งที่ได้รับความสนใจมากขึ้น แต่ก่อนที่พ่อค้าจะมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจนั้น เป้าหมายสำคัญในชีวิตของพ่อค้าดูเหมือนจะเป็นการทำงานหนัก เพื่อเปลี่ยนสถานภาพของตัวเองจาก “พ่อค้า” มาเป็น “นักธุรกิจ”

หากจะถามต่อไปว่า เพราะเหตุใดพ่อค้าระยะไกลเช่นชาวโรฮองจึงไม่เริ่มค้าขายในฐานะของ “นักธุรกิจ” ตั้งแต่ในตอนแรก คำตอบก็คือ การเริ่มค้าขายในฐานะของ “นักธุรกิจ” ไม่ใช่ทางเลือกที่เป็นไปได้ จากที่ได้กล่าวในตอนต้น การระดมเงินทุนขนาดใหญ่ของพ่อค้ารายย่อยที่เป็นชาวบ้านธรรมดา จากฐานอำนาจทางการเมือง เพื่อการ

ลงทุนทำการค้าขาย ไม่ใช่ทางเลือกที่เป็นไปได้ พ่อค้าไม่สามารถ “นอนอยู่บ้านสบายแล้วก็กินกำไร [โดยไม่]ไม่ต้องทำงานเอง” ในเมื่อไม่มีเงินทุนขนาดใหญ่ พ่อค้าจึงต้องระดมเงินทุนขนาดเล็ก บางครั้งจากภายในชุมชน บางครั้งจากธุรกิจที่มีความเสี่ยงสูง เพื่อขับเคลื่อนการค้าให้ดำเนินไปเพื่อเลี้ยงชีพได้ การที่พ่อค้าสามารถสะสมเงินทุนขนาดใหญ่และเริ่มผันตัวมาเป็น “นักธุรกิจ” ได้นั้น ก็มาจากความกล้าเสี่ยงในการระดมทุนและการค้าขายในรูปแบบที่มีความเสี่ยงสูง รวมทั้งการใช้ “ทุนทางสังคมและวัฒนธรรม” เพื่อสร้าง “ทุนในทางเศรษฐกิจ” ซึ่งกระบวนการต่างๆ เหล่านี้ ก็ไม่ค่อยเป็นที่ยอมรับเท่าไรนักในสังคม โดยมักถูกมองว่าเป็นการกระทำที่ “หลีกเลียงกฎหมาย” “ผิดกฎหมาย” หรือเป็น “การค้าในภาคที่ไม่เป็นทางการ” นอกจากนั้น ชีวิตในตำแหน่งแห่งที่ตรงนี้ก็เต็มไปด้วยความเครียด และความขัดแย้งทางจริยธรรมภายในตัวเอง ดังนั้นจึงไม่มีพ่อค้าคนใดที่ต้องการจะอยู่ในตำแหน่งแห่งที่ตรงนี้นานนักหากเลือกได้ ชาวโรฮิงญาบางคนเลือกที่จะใช้ชีวิตนบวชเพื่อหลีกเลี่ยงการเข้ามาอยู่ในตำแหน่งแห่งที่ตรงนี้ หลายคนมองตำแหน่งแห่งที่ตรงนี้เป็นทางผ่านของการนำไปสู่เป้าหมายที่ใหญ่และมีคุณค่ามากกว่า นั่นคือการปฏิวัติทางโลกและหลุดพ้นทางธรรมในฐานะฆราวาส และมีพ่อค้าจำนวนหนึ่งที่ใช้ตำแหน่งแห่งที่ตรงนี้เป็นเครื่องมือ(ที่เลือกไม่ได้)เพื่อขยับตัวเองไปสู่ตำแหน่งแห่งที่ใหม่ในสังคม

การค้าที่ “ผิดกฎหมาย” ธุรกิจในภาคที่ “ไม่เป็นทางการ”: อำนาจในการนิยาม

จากการพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้าต่างชาติ และกลุ่มบุคคลหรือสถาบันที่มีอำนาจทางการเมืองเหนือดินแดนที่พ่อค้าเข้ามาค้าขาย จะเห็นว่า การค้าขายที่มี “ความชอบธรรม” คือ การค้าขายที่ได้รับการยอมรับจากกลุ่มบุคคลหรือสถาบันที่มีอำนาจทางการเมืองในท้องถิ่นนั้น การยอมรับของสถาบันทางการเมืองในท้องถิ่นอาจเกิดจากการได้รับคำคุ้มครองตามจำนวนที่ต้องการ จากการถูกชักจูงให้เห็นคล้อยตามถึงความสำคัญของพ่อค้าต่างชาติที่มาเยือนและผลประโยชน์ที่ผู้มีอำนาจหรือสังคมท้องถิ่นจะได้รับ หรือจากการถูกบีบบังคับ เมื่อกลุ่มบุคคลหรือสถาบันที่มีอำนาจทางการเมืองในท้องถิ่นได้ให้การยอมรับว่าการค้าขายในรูปแบบหนึ่งมีความ “ชอบธรรม” และมีความ “เหมาะสม” ไม่ว่าจะด้วยเหตุผลใดๆก็ตาม กลุ่มบุคคลหรือสถาบันนั้นก็จะระบุเงื่อนไขหรือข้อกำหนดเกี่ยวกับรูปแบบของการค้าที่จะยอมรับได้

ในสังคมปัจจุบัน กลุ่มบุคคลหรือสถาบันที่มีอำนาจทางการเมืองเหนือดินแดนที่พ่อค้าชาวโรฮิงญาเข้ามาค้าขาย ไม่ใช่สถาบันทางศาสนาเช่นวัดในอาณาจักรบริเตต ไม่ใช่สถาบันกษัตริย์เช่นในสมัยเนปาลโบราณ แต่เป็นสถาบันชาติ ที่มีการบริหารอำนาจอธิปไตยโดยรัฐ(บาล) เงื่อนไขหรือข้อกำหนดเกี่ยวกับรูปแบบของการค้าที่รัฐ(บาล)ยอมรับได้ คือสิ่งที่เรียกว่า “กฎหมายของรัฐ” และกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขหรือข้อกำหนดนั้น ก็คือสิ่งที่เรียกว่า “เศรษฐกิจในภาคที่เป็นทางการ” นั่นเอง ดังนั้นจะเห็นได้ว่า “ความชอบธรรม” ของการค้าขาย โดยเนื้อแท้ของมันแล้ว ไม่ได้ขึ้นอยู่กับประเภทของสินค้าที่ถูกซื้อขาย หรือวิธีการซื้อขาย แต่ขึ้นอยู่กับว่าการซื้อขายนั้นเป็นไปตามเงื่อนไขหรือกฎระเบียบข้อบังคับ ที่กลุ่มบุคคลหรือสถาบันที่มีอำนาจทางการเมืองในท้องถิ่นนั้นได้กำหนดขึ้น พูดสั้นๆก็คือ การที่การค้าขายอันหนึ่ง จะเป็นการค้าขายที่ “ถูกกฎหมาย” หรือการที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจอันหนึ่ง จะเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจในภาคที่ “เป็นทางการ” หรือไม่นั้น ไม่ได้ขึ้นอยู่กับประเภทของสินค้า หรือวิธีการซื้อขายสินค้า แต่ขึ้นอยู่กับนิยามโดยกลุ่มบุคคลหรือสถาบันที่มีอำนาจทางการเมืองในท้องถิ่น ว่าการซื้อขายสินค้า

ประเภทใด ด้วยวิธีการไหน ภายใต้เงื่อนไขใด เป็นการค้าขายที่มี “ความชอบธรรม” เป็นที่ยอมรับได้ และ “ถูกกฎหมาย”

ตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่า “ความถูกกฎหมาย” ของการค้าขายนั้นไม่ได้ขึ้นอยู่กับประเภทของสินค้า แต่ขึ้นอยู่กับการณ์ยามของกลุ่มบุคคลหรือสถาบันที่มีอำนาจทางการเมืองในท้องถิ่น คือ การค้าฝิ่นโดยรัฐบาลอังกฤษกับรัฐบาลไทย ในสมัยรัชกาลที่ 4 สถานการณ์ที่เกิดขึ้นคือ รัฐบาลอังกฤษต้องการนำสินค้าไทยเข้าไปขายในอินเดีย และในขณะเดียวกันก็ต้องการหาประโยชน์ทางการค้าจากฝิ่นที่ปลูกในอินเดีย โดยการนำฝิ่นมาขายให้กับชุมชนชาวจีนในไทยเพื่อใช้ถ่วงดุลย์สินค้านำเข้าจากไทย รัฐบาลอังกฤษจึงได้เจรจากับรัฐบาลไทยเพื่อเปิดการค้าฝิ่น โดยทั่วไปเรามักจะมองว่าสิ่งเสพติดคือสินค้าที่ผิดกฎหมาย แต่อันที่จริงแล้ว ความไม่ถูกกฎหมายของการค้าขายยาเสพติด ไม่ได้ขึ้นอยู่กับว่าสินค้านั้นเป็นยาเสพติด หากแต่ขึ้นอยู่กับว่า กลุ่มบุคคลหรือสถาบันที่มีอำนาจทางการเมืองในท้องถิ่น ได้นิยาม “ความถูก(หรือผิด)กฎหมาย” ของสินค้าว่าสินค้านั้นเป็นสินค้าที่ต้องห้ามต่อการนำมาค้าขาย หรือเป็นสินค้าที่ถูกต้องตามกฎหมาย ในหลายๆกรณีขึ้นอยู่กับว่าสินค้านั้นนำมาซึ่งผลประโยชน์ของผู้มีอำนาจทางการเมืองมากน้อยแค่ไหน ปฏิกริยาของรัฐบาลไทยต่อการเจรจาค้าฝิ่นของรัฐบาลอังกฤษคือ

“ในสยามการค้าฝิ่นเป็นเรื่องผิดกฎหมาย แต่ในทางปฏิบัติมีการค้าแพร่ขายกว้างขวาง พ.ศ.2394 บรรดาขุนนางเสนอต่อรัชกาลที่ 4 ว่า เมื่อควบคุมการค้าฝิ่นไม่ได้ก็น่าที่จะค้ากำไรจากสินค้านี้เสีย พระองค์ทรงเห็นชอบให้การนำเข้าฝิ่นเป็นเรื่องถูกกฎหมายและทรงอนุญาตให้ขุนนางเหล่านั้นเริ่มเก็บภาษีฝิ่น โดยการประมูลในระบบเจ้าภาษี กลุ่มผู้ปกครองใหม่กลุ่มนี้ดำเนินมาตรการหลายอย่างเพื่อส่งเสริมการค้า [ฝิ่นและสินค้าอื่นๆ] กับชาวยุโรป... มีการเซ็นสัญญาระหว่างรัฐบาลอังกฤษและรัฐบาลสยาม เพื่อที่จะแสวงหาผลกำไรสูงสุดระหว่างกันจากการค้าฝิ่น การนำเข้าฝิ่นได้รับการยกเว้นภาษีทุกชนิดและต้องขายให้แก่เจ้าภาษีของรัฐบาลเท่านั้น” (ผาสุกและคริส 2539: 170)

กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ เมื่อผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่นจะได้ประโยชน์จากการค้าสินค้าเสพติด ก็อาจอนุมัติให้การค้าสิ่งเสพติดนั้นเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ถูกกฎหมาย รวมทั้งได้ออกกฎหมายยกเว้นภาษี และกำหนดให้ผู้มีอิทธิพลนั้นเป็นผู้ผูกขาดและได้รับกำไรจากการค้าสิ่งเสพติดนั้นแต่เพียงผู้เดียว ดังนั้น จึงยากที่จะกล่าวว่า การที่การค้าสินค้าประเภทหนึ่งเป็นการค้าที่ถูกกฎหมายหรือไม่นั้น เป็นสิ่งที่ขึ้นอยู่กับประเภทของสินค้า

ในทำนองเดียวกัน วิธีการซื้อขายสินค้า ก็ไม่ใช่สิ่งที่กำหนด “ความถูกกฎหมาย” ของการซื้อขายสินค้า เช่น คนส่วนใหญ่อาจมองว่าการโยกย้ายโอนเงินแบบ “สุندي” ซึ่งก็คือ การซื้อขายเงินตราสกุลต่างๆ ในเวลาและสถานที่ที่ต่างกัน เช่นเดียวกับการแลกเงินเป็นการซื้อขายเงินที่ไม่ค่อยจะถูกกฎหมายเท่าไรนัก แต่ “ความไม่ถูกกฎหมาย” ของการโยกย้ายเงินแบบ “สุندي” ก็เป็นสิ่งที่ถูกนิยามขึ้นในยุคหนึ่ง โดยสถาบันหรือคนกลุ่มหนึ่ง ภายใต้เงื่อนไขทางเศรษฐกิจและการเมืองที่เฉพาะเจาะจง ในยุคสมัยหนึ่งแม้รัฐบาลของชาติมหาอำนาจก็ยังใช้วิธีโยกย้ายเงินแบบ “สุندي” กล่าวคือ ในระหว่างศตวรรษที่ 17-18 รัฐบาลอังกฤษ ในรูปของ English East India Company ต้องการนำเข้าสินค้าจากกวางตุ้งสู่อินเดีย แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่ต้องเสียเงินในคลัง ซึ่งเป็นสิ่งเดียวที่พ่อค้าจีนต้องการ นอกจากนั้นยังต้องการหารายได้จากฝิ่นที่ปลูกในอินเดีย ในสถานการณ์นี้ บริษัทอังกฤษ ได้ให้พ่อค้ารายย่อย ซึ่งเป็นพนักงานของบริษัทและมีกิจการค้าขายเล็กน้อยของตัวเองเป็นอาชีพเสริม (เช่นเดียวกับที่กษัตริย์ไทยสมัยอยุธยาจ้างพ่อค้าชาวจีนเป็นผู้ทำการค้าในนามของพระราชสำนัก) เงินทุนของตัวเองเพื่อซื้อฝิ่นจากอินเดียไปขายในกวางตุ้ง

(เพื่อหลีกเลี่ยงไม่ให้เกิดการค้ำฝืนในนามของบริษัทถูกดำเนินโดยรัฐบาลจีน) เมื่อพ่อค้ารายย่อยซึ่งเป็นพนักงานของบริษัทอังกฤษ ได้รับค่าฝืนเป็นเม็ดเงินจากชาวจีนในกวางตุ้งหรือมาเก๊า ก็ได้นำเม็ดเงินนั้นไปซื้อสินค้าจีนเพื่อนำเข้าไปยังอินเดียในนามของบริษัทอังกฤษ โดยรัฐบาลอังกฤษได้จ่ายเงินคืนให้กับพนักงานของบริษัทในรูปของพันธบัตรที่นำไปขึ้นเงินได้เมื่อกลับถึงอังกฤษ (Furber 1948: 160-190; Keay 1991: 331-361) กระบวนการโยกย้ายเงินนี้ไม่ต่างจากการโยกย้ายเงินแบบ "สุนตี" ที่ชาวโรรองใช้ถ่วงดุลย์การนำเข้าสินค้าจากต่างประเทศสู่เนปาลเลย ยกเว้นแต่ว่าบริษัทอังกฤษไม่ต้องกลัวการถูกจับเพราะรัฐบาลอังกฤษเป็นทั้งผู้ออกกฎหมายและเป็นผู้ถือหุ้นในบริษัท

การโยกย้ายเงินแบบ "สุนตี" เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นก่อนระบบการธนาคารมาหลายร้อยปี ในสมัยราชวงศ์จักรพรรดิฉินใช้วิธีการโยกย้ายเงินแบบ "สุนตี" ในการเก็บรวบรวมภาษีหรือเครื่องบรรณาการจากหัวเมืองในภาคใต้ (ในจีนเรียกระบบนี้ว่า *fei qian*) เพราะเป็นวิธีเดียวที่สามารถป้องกันการถูกปล้นและการสูญหายของเงินในระหว่างการเดินทาง โดยการโอนเงินในระบบนี้เป็นการทำงานร่วมกับพ่อค้าที่เดินทางค้าขายพลอยและเครื่องประดับระหว่างเมืองต่างๆ (Economist 2001: 77) นอกจากนั้น ในปลายศตวรรษที่ 18 เมื่ออังกฤษเข้าไปปกครองอินเดีย รัฐบาลอังกฤษก็ได้ใช้วิธีการโยกย้ายเงินแบบ "สุนตี" ในการโอนเงินที่ได้จากการเก็บค่าเช่าที่ดินในเบงกอล ไปยังบอมเบย์ในฝั่งตะวันตก เพื่อใช้เป็นค่าใช้จ่ายในการทำสงครามกับชาวมาราฐในอินเดียตะวันตก การทำงานร่วมมือกับพ่อค้าชาวบาเนียในอินเดีย ในการโอนเงินด้วยระบบ "สุนตี" เพื่อใช้จ่ายในการทำสงครามขยายดินแดนในครั้งนั้น ทำให้รัฐบาลอังกฤษแผ่ขยายอำนาจอาณานิคมเข้าไปยังภูมิภาคตะวันตกของอินเดียได้สำเร็จ (Subramanian 1987)

จะเห็นได้ว่า แม้แต่กษัตริย์และรัฐบาลที่เคยใช้วิธีโยกย้ายเงินแบบ "สุนตี" และการกระทำนั้นก็ไม่ได้ถูกมองว่าเป็นสิ่งที่ผิดกฎหมาย ทั้งนี้เนื่องจากว่าความชอบธรรมของการโยกย้ายเงินแบบ "สุนตี" นั้นไม่ได้ขึ้นอยู่กับวิธีการในการขนถ่ายเงิน แต่ขึ้นอยู่กับการนิยามของกลุ่มบุคคลหรือสถาบันที่มีอำนาจทางการเมืองผู้ซึ่งจะประเมินว่ากิจกรรมทางเศรษฐกิจอันนั้นเป็นที่ต้องการและนำประโยชน์มาสู่คนเหล่านั้นหรือไม่ ดังนั้น "ความชอบธรรม" ของกิจกรรมการค้าอย่างหนึ่งซึ่งเป็นตัวแปร ที่ทำให้การค้านั้นเป็นสิ่งที่ "ถูกกฎหมาย" หรือเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจในภาคที่ "เป็นทางการ" จึงขึ้นอยู่กับอำนาจในการนิยามของกลุ่มบุคคลหรือสถาบันที่มีอำนาจทางการเมืองในท้องถิ่น ซึ่งในปัจจุบันคือ "รัฐ"¹¹ ด้วยเหตุนี้ ในบทต่อไป เราจึงจะมาพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับพ่อค้าต่างชาติในบริบทต่างๆทางประวัติศาสตร์ อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่ารัฐจะได้นิยาม "ความชอบธรรม" หรือ "ความถูกกฎหมาย" ของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ แต่การชี้เฉพาะลงไปว่า กิจกรรมทางเศรษฐกิจอันหนึ่ง เป็นกิจกรรมที่ถูกกฎหมาย หรืออยู่ในส่วนของเศรษฐกิจในภาคที่เป็นทางการหรือไม่ อาจเป็นสิ่งที่ทำได้ไม่ถนัดนัก เพราะในทางปฏิบัติการเลือกที่จะปฏิบัติตามเงื่อนไขหรือกฎข้อบังคับของรัฐหรือไม่นั้น ไม่ใช่การเลือกระหว่างขาวกับดำ แต่เป็นการเลือกที่จะปฏิบัติตามเงื่อนไขหรือกฎบางอย่าง ในบางสถานการณ์ ในบางกรณี ดังเห็นได้จากตัวอย่างที่ได้กล่าวมาแล้ว

¹¹ ดูการอภิปรายประเด็นดังกล่าวเพิ่มเติม ในบริบทของการค้าอาวุธสงครามและการค้าขายในระหว่างสงคราม ใน Carolyn Nordstrom. "Shadow and Sovereigns" in *Theory, Culture & Society* 2000.

บทที่ 4 ความสัมพันธ์ระหว่าง “รัฐ” กับพ่อค้าต่างชาติในบริบททางประวัติศาสตร์ – “Peddling Trade” vs. “Political Capitalism”

การจีปล้น เครื่องบรรณาการ ภาษี : รูปแบบและความหลากหลายของค่าคุ้มครอง

จากที่ได้กล่าวในบทที่ 3 ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้าต่างชาติและกลุ่มบุคคลหรือสถาบันที่มีอำนาจทางการเมืองในท้องถิ่นที่พ่อค้าเข้าไปค้าขายมีความหลากหลาย ตัวแปรหนึ่งที่ทำให้ความสัมพันธ์นั้นหลากหลาย คือรูปแบบของความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างพ่อค้าต่างชาติและกลุ่มผู้มีอำนาจทางการเมือง ในกรณีที่พ่อค้าต่างชาติไม่สามารถเข้ายึดครองอำนาจทางการเมืองในท้องถิ่น กล่าวคือ พ่อค้าต่างชาติมีฐานอำนาจน้อยกว่า “เจ้าบ้าน” การจ่ายค่าคุ้มครองให้แก่ผู้มีอำนาจในท้องถิ่นเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ อย่างไรก็ตาม การเก็บ “ค่าคุ้มครอง” ซึ่งเป็นค่าใช้จ่ายหลักอันหนึ่งของการไปค้าขายในต่างแดน ก็มีรูปแบบที่หลากหลาย

นักประวัติศาสตร์ Niels Steensgaard ซึ่งศึกษาประวัติศาสตร์การค้าระหว่างประเทศชี้ให้เห็นว่า จากมุมมองเชิงเศรษฐกิจ การเก็บ “ค่าคุ้มครอง”¹ ของกลุ่มบุคคลหรือสถาบันที่มีอำนาจทางการเมืองในท้องถิ่นเป็นการขาย “สินค้า” ประเภทหนึ่ง สินค้าชิ้นนี้คือ “การให้บริการการคุ้มครอง” เพื่อปกป้องพ่อค้าที่มาจากต่างแดนให้ปลอดภัยจากภัยอันตราย ทั้งทางชีวิตและทางทรัพย์สิน ที่อาจเกิดขึ้นได้ในท้องถิ่น ซึ่งรวมถึงภัยอันตรายที่ก่อขึ้นโดยกลุ่มบุคคลหรือสถาบันที่มีอำนาจทางการเมืองในท้องถิ่น หากผู้มีอำนาจกลุ่มนั้นไม่เห็นชอบด้วยกับการเข้ามาค้าขายของพ่อค้าในดินแดนของตน Steensgaard กล่าวว่า แรงจูงใจสำคัญที่ทำให้ผู้มีอำนาจในท้องถิ่นต้องการให้พ่อค้าเข้ามาค้าขายในดินแดนภายใต้การปกครองของตน คือ ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ทั้งผลประโยชน์ทางตรงจากการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากการค้าที่เกิดขึ้นในดินแดนของตนในรูปของ “ค่าคุ้มครอง” และผลประโยชน์ทางอ้อมจากการที่ดินแดนในปกครองของตนเป็นศูนย์กลางทางการค้า ดังนั้น ภัยอันตรายที่สำคัญที่สุดที่อาจเกิดขึ้นต่อพ่อค้าที่เข้ามาค้าขายในต่างแดน คือ ภัยอันตรายที่เกิดขึ้นจากการกระทำ จากการใช้อำนาจทางการเมืองของกลุ่มบุคคลหรือสถาบันที่มีอำนาจในท้องถิ่น² (Steensgaard 1973: 60)

หากจะกล่าวถึงการใช้อำนาจของผู้ที่มีอำนาจในท้องถิ่น รูปแบบของการใช้อำนาจนั้นก็มีความหลากหลาย แต่ทั้ง Philips Curtin นักประวัติศาสตร์ซึ่งศึกษาเปรียบเทียบการค้าระยะไกลในสังคมต่างๆ และ Neils Steensgaard ต่างก็กล่าวถึงความหลากหลายของรูปแบบของอำนาจในท้องถิ่นในลักษณะเดียวกัน กล่าวคือ ไม่ว่าผู้ที่มีอำนาจในท้องถิ่นจะใช้กำลังบังคับเพื่อให้ได้มาซึ่ง “ค่าคุ้มครอง” หรืออ้างถึงความชอบธรรมของตนในการมีสิทธิที่จะได้รับ “ค่าคุ้มครอง” โดยสันติวิธี ทั้งสองวิธีการก็เป็นการใช้อำนาจของกลุ่มบุคคลหรือสถาบันในท้องถิ่นเหนือพ่อค้า เพื่อให้ได้มาซึ่ง “ค่าคุ้มครอง” กล่าวคือ กลุ่มโจรที่ดักปล้นกองคาราวานตามเส้นทางการค้า มักใช้กำลังทำร้ายเพื่อให้ได้มาซึ่งสินค้าและทรัพย์สินของพ่อค้า เจ้าพ่อผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่นหรือกองโจรบางกลุ่ม อาจใช้เพียงแค่คำขู่ให้เห็นถึง

¹ Fredric Lane (1979) คือคนแรกที่นำเสนอความคิดเกี่ยวกับ “ค่าคุ้มครอง” ซึ่ง Steensgaard ได้ใช้เป็นฐานสำหรับการวิเคราะห์ในประเด็นดังกล่าวข้างต้น

² Steensgaard มองว่าการเก็บค่าคุ้มครองของผู้มีอำนาจทางการเมืองในท้องถิ่นจากพ่อค้าต่างชาติเป็นธุรกิจที่ไม่ได้มีการผลิตอะไรเป็นขึ้นเป็นอัน แต่เป็นการถ่ายเทรายได้จากคนกลุ่มหนึ่งไปสู่คนอีกกลุ่มหนึ่ง เขาจึงเรียกว่า ‘Redistributive Enterprises’ (Steensgaard 1987: 60-113)

ความเป็นไปได้ของการถูกทำร้าย หากพ่อค้าไม่ยินยอมแบ่งผลประโยชน์ที่ได้จากการค้า ส่วนผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่นที่มีการบริหารอำนาจทางการเมืองของตนในรูปของสถาบัน เช่น กษัตริย์ มักยื่นข้อเสนอ (ที่ปฏิเสธไม่ได้) ของการได้รับส่วนแบ่งผลประโยชน์ทางการค้าจากพ่อค้า หากพ่อค้ายังต้องการที่จะเข้ามาค้าขายในดินแดนที่อยู่ภายใต้อำนาจอธิปไตยของตน (Curtin 1984: 21-22, 41-42; Steensgaard 1973: 60-67) จากมุมมองนี้ ข้อแตกต่างระหว่างกลุ่มโจรที่ใช้กำลังดักปล้นและกษัตริย์ที่ใช้อำนาจอธิปไตยของตนเป็นฐานในการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากการค้าของพ่อค้าจากต่างแดน จึงเป็นความแตกต่างกันเพียงแครูปแบบของการใช้อำนาจ ว่าเป็นการใช้กำลังบังคับหรือเป็นการสร้างความชอบธรรมให้กับเงื่อนไขของการมอบสิทธิในการค้าขายให้กับพ่อค้า อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นการบีบบังคับหรือการอ้างความชอบธรรมของตนในการได้มาซึ่ง “ค่าคุ้มครอง” คนทั้งสองกลุ่มก็ใช้อำนาจทางการเมืองของตน เพื่อเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากการค้าขายของพ่อค้า

นอกจากนั้น Steensgaard ยังชี้ให้เห็นว่า บทบาทและสถานภาพของกลุ่มโจรมีอิทธิพลในท้องถิ่นซึ่งกระจัดกระจายอยู่ตามเส้นทางการค้า และบทบาทของกษัตริย์เจ้าเมืองซึ่งอ้างอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดน เป็นเสมือนสองขั้วของอำนาจทางการเมืองที่เลื่อนไหลเปลี่ยนไปมาได้ กล่าวคือ การเก็บ “ค่าคุ้มครอง” โดยโจรผู้ดักปล้นและโดยกษัตริย์เจ้าเมืองผู้เก็บส่วยภาษีมีความแตกต่างกันในแง่ของความไม่แน่นอนของปริมาณ “ค่าคุ้มครอง” การคาดประมาณล่วงหน้าถึงจำนวนทรัพย์สินที่อาจต้องสูญเสียจากการถูกดักปล้นจากกลุ่มโจรมีอิทธิพล เป็นสิ่งที่ทำได้ยากกว่าการคำนวณจำนวนส่วยภาษีที่ต้องจ่ายให้กับกษัตริย์เจ้าเมือง นอกจากนี้ เมื่อถูกปล้น กลุ่มโจรอาจยึดสินค้าและทรัพย์สินทั้งหมดของพ่อค้า ในขณะที่การเก็บส่วยภาษีของเจ้าเมืองยังมีขีดจำกัด เพราะหากเจ้าเมืองเก็บ “ค่าคุ้มครอง” คือ ส่วยภาษี ในราคาที่แพงมากเกินไป พ่อค้าก็อาจเลือกที่จะไม่มาค้าขายในเส้นทางนั้นหรือที่เมืองนั้นอีกก็เป็นได้ อย่างไรก็ตาม การใช้อำนาจของโจรกับการใช้อำนาจของกษัตริย์อาจไม่ต่างกันนัก กล่าวคือ กลุ่มโจรมีอิทธิพลในพื้นที่ที่เส้นทางการค้าตัดผ่าน อาจปล้นสะดมพ่อค้าเพื่อนำทรัพย์สินที่ได้จากการปล้นไปเป็นฐานของการขยายอำนาจทางการเมือง เช่น การนำทรัพย์สินที่ได้จากการปล้นสะดมไปจัดตั้งป้อมทหาร (garrison) เพื่อควบคุมดูแลเส้นทางการค้า และเมื่อป้อมทหารที่เกิดขึ้นตามเส้นทางการค้านี้มีอำนาจมากขึ้นเรื่อยๆ ก็อาจกลายสภาพมาเป็นเมืองหรือรัฐอิสระที่เรียกว่า garrison state (Curtin 1984: 45) ในสถานการณ์เช่นนี้ กลุ่มโจรที่เคยดักปล้นกองคาราวานก็จะกลายสภาพมาเป็นกษัตริย์เจ้าเมือง และ “ค่าคุ้มครอง” ที่พ่อค้าเคยจ่ายให้กับกลุ่มโจรมีอิทธิพลเพื่อป้องกันการถูกดักปล้น ก็ได้กลายมาเป็น “ค่าผ่านทาง” หรือ ส่วยภาษี ที่พ่อค้าต้องจ่ายให้กับกษัตริย์เจ้าเมืองซึ่งทำหน้าที่ “ปกป้องดูแล” และควบคุมเส้นทางการค้า ไม่ให้พ่อค้าถูกระรานจากคนกลุ่มอื่น ดังนั้น ข้อแตกต่างระหว่างการจ่าย “ค่าคุ้มครอง” ให้กับกลุ่มโจรมีอิทธิพลในท้องถิ่นที่อาจดักปล้น และการจ่าย “ค่าคุ้มครอง” ให้กับกษัตริย์เจ้าเมืองที่อ้างสิทธิในการได้รับผลประโยชน์ตอบแทนจากการปกป้องสวัสดิภาพของพ่อค้าตามเส้นทางการค้า จึงอาจไม่ชัดเจนนัก (Steensgaard 1973: 62; Curtin 1984: 42)

ในปัจจุบันรัฐชาติ คือ สถาบันการเมืองที่มีบทบาทมากที่สุด ในการใช้อำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนต่างๆ ทั่วโลก ดังนั้น การจ่าย “ค่าคุ้มครอง” ให้กับรัฐชาติในฐานะที่เป็นสถาบันการเมืองในท้องถิ่นจึงเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ของการเดินทางไปค้าขายในต่างแดน แต่การเก็บ “ค่าคุ้มครอง” ในบริบทนี้มักมองเห็นไม่ชัดเจน เพราะสถาบันทางการเมืองเช่นรัฐ ได้อ้างถึงความชอบธรรมที่จะมี “สิทธิ” ได้รับผลประโยชน์จากการค้าขายของพ่อค้า ในรูปของ “ภาษี” เพื่อแลกกับการรักษา “ความสงบเรียบร้อย” ของสังคมท้องถิ่น ผ่านการบังคับใช้กฎระเบียบและข้อบังคับทาง

กฎหมายต่างๆ (Curtin 1984: 41) แต่ในทางปฏิบัติ รัฐไม่สามารถเก็บ “ค่าคุ้มครอง” และรักษา “ความสงบเรียบร้อย” ภายในท้องถิ่นด้วยตัวเองได้ จึงต้องว่าจ้าง “มีอาซีฟ” มาทำหน้าที่นี้แทน อย่างไรก็ตาม ผลประโยชน์ของเจ้าหน้าที่ศุลกากร เจ้าหน้าที่ตรวจคนเข้าเมือง ตำรวจ ทหาร ซึ่งเป็นตัวแทนของรัฐในการทำหน้าที่เก็บค่าคุ้มครองและให้ความคุ้มครอง อาจไม่สอดคล้องกับผลประโยชน์ของรัฐเสมอไป ถึงแม้ว่าผู้มีอาซีฟทำหน้าที่แทนรัฐอาจดักตวงหรือขูดรีดผลประโยชน์จากการค้าขายของพ่อค้าเพื่อประโยชน์ของตนเอง แต่เจ้าหน้าที่รัฐเองก็ตระหนักดีว่า การเก็บ “ค่าคุ้มครอง” ของตนนั้นก็ไม่ได้ปราศจากการแข่งขัน กล่าวคือ พ่อค้ามีเครือข่ายของการแลกเปลี่ยนข้อมูลซึ่งกันและกันที่ทำให้เปรียบเทียบได้โดยง่ายว่า ด้านศุลกากรไหน มีการเรียกเก็บ “ค่าคุ้มครอง” มากน้อยต่างกันอย่างไร หากด้านศุลกากรไหน มีการเรียกเก็บ “ค่าคุ้มครอง” สูงกว่าด้านอื่นที่พ่อค้าสามารถผ่านเข้าแทนได้ พ่อค้าก็อาจเปลี่ยนเส้นทางการเดินทาง ในทางกลับกัน หาก “ค่าคุ้มครอง” ที่กำหนดโดยรัฐ มีราคาสูงเกินไปจนไม่สามารถดึงดูดพ่อค้าให้มาค้าขายในดินแดนนั้นได้ เจ้าหน้าที่ของรัฐอาจปรับลด “ค่าคุ้มครอง” เพราะการที่พ่อค้ายกเลิกการเดินทางผ่านเข้ามาในดินแดนนั้น หมายถึงการขาดรายได้จากการ “คุ้มครอง” นอกเหนือไปจากเงินเดือนที่ได้จากรัฐ อย่างไรก็ตาม การเรียกเก็บค่าคุ้มครองของเจ้าหน้าที่รัฐเพื่อประโยชน์ของตนเอง ก็ยังอยู่ภายใต้การตรวจสอบควบคุมดูแลของรัฐ ซึ่งมีส่วนได้ส่วนเสียจากการเดินทางเข้ามาค้าขายของพ่อค้าทั้งทางตรงและทางอ้อม ดังนั้นการเก็บค่าคุ้มครองของเจ้าหน้าที่รัฐ จึงไม่ได้เป็นอิสระจากผลประโยชน์ของรัฐที่ได้จากการคงอยู่ของการค้าขายในดินแดนภายใต้การปกครองของตน รวมทั้งการคงอยู่ของรัฐในฐานะที่เป็นสถาบันทางการเมืองในท้องถิ่นที่ผูกขาดการใช้อำนาจอธิปไตย (Steensgaard 1973: 65, 67) หากรัฐไม่สามารถเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากพ่อค้าต่างชาติที่เข้ามาค้าขายในดินแดนภายใต้การปกครอง รัฐคงเลิกต้อนรับพ่อค้ากลุ่มนั้นหรือยุบกรมศุลกากร และเจ้าหน้าที่รัฐก็จะหมดโอกาสเก็บค่าคุ้มครอง ดังนั้น ในระดับหนึ่งผลประโยชน์ของเจ้าหน้าที่รัฐจึงยังขึ้นอยู่กับผลประโยชน์ของรัฐ

จากตรรกะนี้ จะเห็นได้ว่า ถึงแม้รัฐจะเป็นสถาบันทางการเมืองที่มีอำนาจเหนือพ่อค้าต่างชาติ โดยเฉพาะพ่อค้าต่างชาติรายย่อยที่ไม่มีฐานอำนาจทางเศรษฐกิจและฐานอำนาจทางการเมือง แต่การบังคับ หรืออ้างสิทธิในการเก็บ “ค่าคุ้มครอง” ก็ไม่ใช่อำนาจที่ผูกขาดเสียทีเดียว พ่อค้าต่างชาติ โดยเฉพาะพ่อค้าที่มีฐานอำนาจทางเศรษฐกิจ สามารถต่อรองการเก็บ “ค่าคุ้มครอง” และการอำนวยความสะดวกอื่นๆจากรัฐได้ เพราะรัฐเองก็ได้รับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากการเข้ามาค้าขายของพ่อค้า ในหลายๆกรณี การขยายฐานอำนาจทางการเมืองของรัฐขึ้นอยู่กับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่ได้จากการเข้ามาค้าขายของพ่อค้า ซึ่งประเด็นนี้จะพิจารณาในรายละเอียดในบทต่อไป จากมุมมองทางเศรษฐกิจ “การขายบริการการให้ความคุ้มครอง” แก่พ่อค้า เป็นธุรกิจที่ไม่ได้ปราศจากการแข่งขัน หากผู้ขายคนอื่น เช่น รัฐอื่น สามารถ “ขายบริการ” ประเภทเดียวกันนี้ได้ด้วยราคาที่ใกล้เคียงหรือถูกกว่า พ่อค้าอาจเลือกไปค้าขายและซื้อบริการการให้ความคุ้มครองจากผู้มีอำนาจทางการเมืองในท้องถิ่นอื่น (Curtin 1984: 42; Steensgaard 1973 : 66-67) อย่างไรก็ตาม “การขายบริการการให้ความคุ้มครอง” ส่วนใหญ่ ไม่ใช่การแข่งขันทางธุรกิจในตลาดที่มีการแข่งขันกันอย่างเสรี เพราะรัฐมหาอำนาจทางการเมืองสามารถใช้กำลังบังคับ เพื่อผูกขาดธุรกิจการขายบริการการให้ความคุ้มครอง หรือสร้างความชอบธรรมให้กับการผูกขาดนั้น ในอดีต รัฐที่มีอำนาจทางการเมืองอาจผูกขาดการขายบริการการให้ความคุ้มครองโดยใช้กำลังบังคับ เช่น รัฐตะวันตกที่ต้องการเข้ามาค้าขายในเอเชียใน ศตวรรษที่ 17 ใช้กำลังทหารและอาวุธเข้ายึดครองอำนาจอธิปไตยเหนือน่านน้ำในเอเชีย จากนั้นเส้นทาง

การค้าทางทะเลในเอเชียที่เคยถูกรับรองโดยกษัตริย์ในท้องถิ่นต่างๆก็ถูกควบคุมโดยรัฐอาณานิคม และการค้าระหว่างประเทศก็ถูกผูกขาดโดยพ่อค้ารายใหญ่ เช่น พ่อค้านักล่าอาณานิคมเหล่านั้น ปัจจุบัน รัฐที่มีอำนาจทางการเมืองอาจผูกขาดการขายบริการการให้การคุ้มครองโดยวิธีที่นุ่มนวลมากขึ้น นั่นคือ การสร้างความชอบธรรมให้กับการควบคุมผูกขาดเส้นทางหรือตลาดการค้าระหว่างประเทศ เช่น รัฐที่มีพ่อค้ารายใหญ่ที่มีความได้เปรียบในตลาดการค้าระหว่างประเทศ มักใช้อุดมการณ์ตลาดเสรี เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับโครงสร้างตลาดการค้าระหว่างประเทศซึ่งพ่อค้ารายใหญ่นั้นมีความได้เปรียบทางการค้า

เพื่อทำความเข้าใจความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและการเมืองระหว่างพ่อค้าและรัฐในรูปแบบต่างๆ รวมทั้งรัฐที่เป็นพ่อค้า เราจะต้องสำรวจความสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้ากับรัฐในรูปแบบต่างๆในประวัติศาสตร์เพิ่มเติม ในบทที่ 2 เราได้พิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้าชาวโรตองกับรัฐในอดีตที่มีอำนาจเหนือเส้นทางการค้าที่พ่อค้าเข้าไปค้าขาย และในบทที่ 3 เราได้พิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้าชาวโรตองกับรัฐชาติต่างๆในปัจจุบันที่พ่อค้าเข้าไปค้าขาย ในช่วงต่อไป เราจะพิจารณาความสัมพันธ์นี้จากมุมมองของรัฐ โดยเฉพาะจากมุมมองของรัฐที่เป็นพ่อค้าและในทางกลับกัน เราก็จะพิจารณาบทบาทของพ่อค้าที่มีความสนใจที่จะสร้างรัฐด้วยเช่นกัน รัฐหนึ่งที่สนใจค้าขายกับพ่อค้าต่างชาติมาเป็นเวลาไม่น้อย คือ ประเทศไทย ดังนั้นในช่วงต่อไป เราจะมาพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับพ่อค้าต่างชาติกลุ่มต่างๆ ที่เข้ามาค้าขายในประเทศไทย แต่ก่อนอื่น เราจะย้อนกลับมาดูความสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้าชาวโรตองกับรัฐในรูปแบบต่างๆอีกครั้งอย่างรวดเร็ว จากมุมมองของความสัมพันธ์ระหว่าง “Peddling Trader” กับ “Political Capitalist”

“Peddling Trade” กับ “Political Capitalism”: หมวดหมูในการวิเคราะห์

พ่อค้าชาวโรตองกับศาสนจักร รัฐอาณานิกร และรัฐชาติ

อาจกล่าวได้ว่า ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้าชาวโรตองกับรัฐท้องถิ่นในสมัยที่ชุมชนชาวโรตองยังเป็นส่วนหนึ่งของแหล่งอารยธรรมิเบต เป็นความสัมพันธ์ระหว่าง “Peddling Trader” กับ “Political Capitalist” กล่าวคือ พ่อค้าชาวโรตองคือ “พ่อค้ารายย่อย” ที่ไม่มีทุนเป็นของตัวเอง ในขณะที่วัดเป็นพ่อค้ารายใหญ่ที่สะสมทุนมาจากฐานอำนาจทางการเมืองอันสัมพันธ์กับอุดมการณ์ทางศาสนา วัดคือ “นายทุนนิยมการเมือง” ที่สะสมทุนจากสิ่งของและเงินบริจาค และบังคับเอาแรงงานฆราวาสในการนำสินค้าไปขาย ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้ากับผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่นต่างแดน อาจเป็นทั้งความขัดแย้งและความร่วมมือ กล่าวคือ พ่อค้าอาจถูกขับไล่ได้ตามรายทาง แต่ถ้าพ่อค้าต้องการได้รับความร่วมมือจากผู้มีอำนาจในท้องถิ่น อาจต้องสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมที่ทำให้เกิดผลประโยชน์ร่วมกัน ในระดับพ่อค้ารายย่อย พ่อค้าจำนวนมากแต่งงานกับหญิงมิเบต³ ในระดับผู้ปกครอง กษัตริย์จากชุมชนค้าขายทางตอนเหนือของเนปาล มักส่งลูกสาวไปแต่งงานกับชนชั้นปกครองของมิเบตเพื่อกระชับความสัมพันธ์ทางการเมืองและเพื่อให้ได้รับสิทธิพิเศษทางการค้า (Fisher 1986: 32-33)

³ ชาวโรตองจำนวนมาก เช่นเดียวกับชุมชนค้าขายอื่นๆทางตอนเหนือของเนปาลเช่นชาวเซอร์ปา มีเชื้อสายมิเบต ชาวโรตองวัยกลางคนหลายคนเป็นลูกครึ่งมิเบตรุ่นที่ 2

เมื่อกษัตริย์ในปลายขยายอำนาจมาปกครองชุมชนชาวไททรง ความสัมพันธ์ระหว่าง “พ่อค้ารายย่อย” เช่น ชาวไททรงกับ “นายทุนนิยมการเมือง” ต่างชาติที่กำลังขยายอำนาจมาในท้องถิ่น อาจเป็นทั้งความร่วมมือและความขัดแย้ง หากมีการเก็บภาษีการค้าในรูปเครื่องบรรณาการจำนวนมาก ชุมชนที่อยู่ชายขอบ เช่น ชาวไททรงอาจก่อการร้ายเพื่อแยกตัวเป็นอิสระ แต่หากได้รับความร่วมมือจาก “นายทุนนิยมการเมือง” ที่มีอำนาจเหนือเส้นทางการค้า เช่น ให้ได้รับยกเว้นการเก็บภาษี การทำทนายอำนาจอธิปไตยรัฐอาจไม่เกิดขึ้น จะเห็นได้ว่า ตำแหน่งแห่งที่ทางการเมืองของพ่อค้าอาจเป็นเครื่องมือต่อรองให้ได้ปรับลดค่าคุ้มครอง

ปัจจุบัน ในรัฐชาติต่างๆที่พ่อค้าเข้าไปค้าขาย “พ่อค้ารายย่อย” เช่นชาวไททรงจะไม่สัมพันธ์กับรัฐโดยตรง แต่จะต้องเข้าไปสัมพันธ์กับตัวแทนของรัฐ เช่น เจ้าหน้าที่รัฐ ความสัมพันธ์นี้เป็นทั้งความร่วมมือและความขัดแย้งเช่นกัน กล่าวคือ หากเจ้าหน้าที่รัฐไม่มีผลประโยชน์ร่วมจากการค้าขายของพ่อค้า การค้าอาจถูกกีดกันได้ เช่น ในรูปของการหยุดตรวจค้น การทำให้สินค้าสูญหาย พ่อค้าชาวไททรงคนหนึ่งเล่าว่า ครั้งหนึ่งที่ด่านศุลกากรในกรุงเทพฯ เขาต้องการจ่ายภาษีให้ถูกต้องครบถ้วน แต่กลับถูกปฏิเสธ และเมื่อยืนยันความตั้งใจ ก็มีกระบวนการต่างๆมากมาย เช่น การถ่ายรูปสินค้า ทำให้เกิดความล่าช้าและต้องล้มเลิกความตั้งใจไปในที่สุด แต่หากเจ้าหน้าที่รัฐได้รับผลประโยชน์ร่วมจากการเข้ามาของพ่อค้า การเดินทางเข้าออกประเทศและการค้าขายจะสะดวกมากขึ้น นอกจากนั้นยังมีค่าใช้จ่ายน้อยลง

ความร่วมมือและความขัดแย้งระหว่างพ่อค้าต่างชาติกับรัฐ อันเนื่องมาจากผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการเมือง จะเป็นแบบแผนของความสัมพันธ์เสมอมา ในช่วงต่อไป เราจะพิจารณาความสัมพันธ์ดังกล่าว จากมุมมองของรัฐ โดยเฉพาะรัฐที่มีความสนใจทางการค้า

ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐไทยกับพ่อค้าต่างชาติ

พ่อค้าชาวไททรง จากงานศึกษาทางประวัติศาสตร์ (Van Spengen 2000; Cooke 1985) พ่อค้าชาวไททรงเริ่มเข้ามาค้าขายในประเทศไทยประมาณช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยเดินทางเข้ามาทางพม่า พ่อค้าชาวไททรงเข้ามาในเมืองไทยมากขึ้น หลังสงครามโลกสิ้นสุดลง เมื่อพ่อค้าเริ่มปรับเส้นทางการค้ามาสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพื่อตอบรับการขยายตัวทางเศรษฐกิจในภูมิภาคนี้ อย่างไรก็ตาม ประเทศไทยไม่ใช่ประตูผ่านสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของชาวไททรงเสียเลยทีเดียว จากคำบอกเล่า ดูเหมือนว่าพ่อค้าชาวไททรงเดินทางเข้ามายังภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ครั้งแรกทางทะเล จากเมืองท่าในอินเดียเช่น กัลกัตตา มดราส สุปีนัง โดยเดินทางมากับบริษัทเดินเรือตะวันตก ประเทศไทยเริ่มเป็นทางผ่านสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สำหรับพ่อค้าชาวไททรงมากขึ้นเมื่อมีสายการบินพาณิชย์เชื่อมตรงระหว่างกรุงเทพฯ และกัวลาลัมเปอร์ อย่างไรก็ตาม งานศึกษาทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับบทบาทของพ่อค้าชาวไททรงในประเทศไทยมีจำกัด ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะ 1.) พ่อค้าชาวไททรงเป็นพ่อค้ารายย่อยที่ไม่ได้มีความสัมพันธ์กับรัฐไทยโดยตรง ต่างจากพ่อค้าจีน พ่อค้าอาหรับ พ่อค้าฝรั่ง ซึ่งมีสถานภาพทางเศรษฐกิจและการเมืองที่เอื้อประโยชน์ต่อราชสำนัก หลักฐานทางประวัติศาสตร์ซึ่งส่วนมากเป็นบันทึกของราชสำนักจึงไม่มีเรื่องราวเกี่ยวกับพ่อค้าชาวไททรง 2.) ในช่วงแรก พ่อค้าชาวไททรงส่วนใหญ่เดินทางด้วยหนังสือเดินทางอินเดีย หรือบัตรประชาชนพม่า ตัวตนของพ่อค้าชาวไททรงในหลักฐานทางประวัติศาสตร์จึงอาจมีน้อยกว่าบทบาทที่แท้จริง หากต้องการศึกษาบทบาทของพ่อค้าชาวไททรงในประเทศไทยเพิ่มเติม จะต้องศึกษาจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ชั้นต้นโดย

ตรงและอนุমানจากหลักฐานเหล่านั้น ซึ่งอยู่นอกเหนือขอบเขตและข้อจำกัดด้านเวลาของงานศึกษาชิ้นนี้ในครั้งนี้ ดังนั้นการทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างรัฐไทยกับพ่อค้าต่างชาติในครั้งนี้ จึงต้องอาศัยการเปรียบเทียบจากบทบาทของพ่อค้าต่างชาติกลุ่มอื่นที่เข้ามาค้าขายในประเทศไทย พ่อค้าต่างชาติที่ดูจะมีบทบาทใกล้เคียงกับพ่อค้าชาวโรฮองมากที่สุด น่าจะเป็น “พ่อค้ารายย่อย” ชาวจีนฮ่อที่เดินทางเข้ามาค้าขายในภาคเหนือของไทยกับกองคาราวาน

คาราวานจีนฮ่อ ในกรณีของพ่อค้าชาวโรฮองซึ่งเป็น “พ่อค้ารายย่อย” ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้าและรัฐท้องถิ่นจำกัดอยู่เพียงแค่ความสัมพันธ์กับตัวแทนของรัฐ แต่กรณีของ “พ่อค้ารายย่อย” ชาวจีนฮ่อไม่เป็นเช่นนั้น ถึงแม้พ่อค้าชาวจีนฮ่อจะเป็น “พ่อค้ารายย่อย” แต่ก็มีความสัมพันธ์โดยตรงกับรัฐไทยตั้งแต่อดีตเป็นต้นมา ทั้งนี้อาจเป็นเพราะตำแหน่งแห่งที่ทางการเมืองและเศรษฐกิจบางอย่างของพ่อค้าชาวจีนฮ่อ อำนาจประโยชน์ให้กับรัฐไทย ถึงแม้ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้าจีนฮ่อกับรัฐไทยเป็นความสัมพันธ์ที่อาจพัฒนาไปเป็นทั้งความร่วมมือและความขัดแย้ง แต่ด้วยตำแหน่งแห่งที่ทางการเมืองและเศรษฐกิจที่ทำให้พ่อค้าจีนฮ่อกับรัฐไทยพัฒนาผลประโยชน์ร่วมกันได้โดยตรง ทำให้ความสัมพันธ์ส่วนใหญ่เป็นความร่วมมือ

พ่อค้าชาวจีนฮ่อเป็นพ่อค้ากองคาราวานที่มีประวัติศาสตร์การค้าขายระหว่างมณฑลยูนนานทางใต้ของจีนกับตอนเหนือของคาบสมุทรอินโดจีนอย่างน้อยตั้งแต่ต้นศตวรรษที่ 18 และเริ่มเข้ามาค้าขายในไทยตั้งแต่ต้นศตวรรษที่ 19 (Hill 1983: 123-125) ดูเหมือนว่าชาวจีนฮ่อจะได้สร้างความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์กับสมาชิกในสังคมไทยทั้งในระดับชาวบ้านและในระดับผู้ปกครองรัฐ แม้ชาวจีนฮ่อจะได้สร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติผ่านการแต่งงานกับหญิงท้องถิ่น ซึ่งส่วนมากเป็นชนกลุ่มน้อยในไทย (Hill 1983: 59; Soonthornpasuch 1986: 56-84) แต่ความสัมพันธ์กับคนในสังคมดูจะไม่มีบทบาทมากเท่ากับในชุมชนพ่อค้าชาวโรฮอง ทั้งนี้ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะพ่อค้าจีนฮ่อสามารถสร้างผลประโยชน์โดยตรงร่วมกับรัฐท้องถิ่น จึงสามารถต่อรองลดหย่อน “ค่าคุ้มครอง” ในรูปของการไม่ถูกกีดกันการเข้ามาค้าขาย

บทบาทของขุนหลวงชวงเลียง ลือเกียรติ (Chowng-Liang) เป็นตัวอย่างของความสัมพันธ์ในสมัยช่วงต้นศตวรรษที่ 20 ขวงเลียงค้าขายสินค้าอุปโภคบริโภค เช่น ของชำ ข้าว ระหว่างคุนหมิง เชียงตุง และภาคเหนือของไทย เมื่อแต่งงานกับหญิงไทยในปี ค.ศ.1915 ก่อนจะไปลูกบ้านในเชียงใหม่ ได้ขออนุญาตเจ้าผู้ครองเมืองเชียงใหม่ในการหาที่ดินอยู่อาศัย ซึ่งก็ได้รับพระราชทานที่ดินจากรัฐบาลไทยผ่านเจ้าเมืองเชียงใหม่ เนื่องจากขวงเลียงมีม้าและมีเครือข่ายการค้าที่กว้างขวาง จึงได้รับมอบหมายจากรัฐไทยให้ทำหน้าที่เป็นบุรุษไปรษณีย์ในบริเวณที่ห่างไกลทั่วจังหวัดเชียงใหม่ เมื่อปี ค.ศ.1920 ขวงเลียงได้รับสัมปทานจากรัฐไทยให้จัดซื้อวัสดุก่อสร้างสำหรับสร้างถ้ำขุนตาลที่จังหวัดลำปาง หลังการก่อสร้างสิ้นสุดลง เขาได้บริจาคที่ดินจำนวน 100 ไร่ สำหรับสร้างสถานียรถไฟจังหวัดเชียงใหม่ การทำงานให้กับรัฐบาลไทยและอุดหนุนช่วยเหลือท้องถิ่น ทำให้เขาได้รับแต่งตั้งจากรัฐบาลไทยให้เป็นขุน (Hill 1983: 98-100; Soonthornpasuch 1986: 56) ความสัมพันธ์ระหว่างขวงเลียงกับรัฐไทยดูจะเป็นความสัมพันธ์ที่ทั้งสองฝ่ายต่างได้ประโยชน์จากกันและกัน แต่ก่อนที่ขวงเลียงจะเป็นพ่อค้าที่ร่ำรวยประสบความสำเร็จเพราะเหตุใดรัฐบาลไทยจึงได้สนับสนุนเขาในขณะที่เขายังเป็นเพียงพ่อค้ารายย่อย งานศึกษาเกี่ยวกับบทบาทของพ่อค้าจีนฮ่อที่จัดตั้งขึ้นจากเชียงใหม่ เชียงตุง เชียงรายให้กับรัฐบาลไทย ซึ่งเป็นผู้ผูกขาดการค้าฝิ่นจนถึงปี ค.ศ.1906 (Hill 1983:112) ทำให้คาดว่าเครือข่ายการค้าของพ่อค้าจีนฮ่อที่กว้างขวาง ในภูมิภาคซึ่งอยู่ห่างไกลจากส่วนกลาง

ของประเทศไทย คือข้อได้เปรียบของพ่อค้ารายย่อยเช่นชาวจีนฮ่อ เพราะสามารถเอื้อประโยชน์ทางเศรษฐกิจต่อรัฐไทย ซึ่งเป็น “นายทุนนิยมการเมือง” ในท้องถิ่นในเวลานั้น

สภาพภาพที่ได้เปรียบของพ่อค้าชาวจีนฮ่อดูเหมือนจะคงอยู่ต่อเนื่องมาจนถึงในช่วงปลายศตวรรษที่ 20 แต่สภาพภาพที่ได้เปรียบของพ่อค้าชาวจีนฮ่อไม่ได้มาจากตำแหน่งหน้าที่ทางเศรษฐกิจอีกต่อไป แต่เป็นตำแหน่งแห่งที่ทางการเมือง กล่าวคือ เมื่อต้นทศวรรษที่ 1950 ชาวจีนฮ่อจำนวนมากได้อพยพเข้ามาในประเทศไทย ชาวจีนฮ่อกลุ่มนี้ไม่ใช่พ่อค้าระยะไกลที่เข้ามาค้าขายเช่นขงเลียง แต่เป็นกลุ่มทหารจีนคณะชาติ (ก๊กมินตั๋งกองพล 93 หรือ ทหาร KMT) ซึ่งต่อต้านรัฐบาลคอมมิวนิสต์จีนและได้อพยพมาตั้งหลักแหล่งในพม่า ต่อมาเมื่อรัฐบาลพม่าขับไล่จึงได้เคลื่อนย้ายเข้ามาในไทยตามรอยต่อชายแดนในภาคเหนือ ชาวจีนฮ่อกลุ่มนี้จำนวนมากได้เดินทางต่อไปอยู่ในไต้หวัน แต่มีทหารจีนกลุ่มหนึ่ง (กองพล 93) ซึ่งต้องการอยู่ในเมืองไทยต่อไป โดยชาวจีนฮ่อกลุ่มนี้ได้เริ่มค้าฝิ่นเพื่อสนับสนุนกองทัพและเพื่อความอยู่รอด (ศุภลักษณ์ 2545: 41-45) ถึงแม้รัฐบาลไทยอาจไม่ต้องการสนับสนุนการค้าฝิ่นเช่นในอดีตอีกต่อไป แต่ตำแหน่งแห่งที่ทางการเมืองของพ่อค้าจีนฮ่อกลุ่มนี้ทำให้รัฐไทยไม่ต้องการกีดกัน เพราะในบางครั้งรัฐไทยยังต้องขอความช่วยเหลือทางการเมืองจากคนกลุ่มนี้ เช่น เมื่อประมาณปี ค.ศ.1969 รัฐบาลไทยประสบกับปัญหาผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ จนต้องขอความร่วมมือไปยังกองพล 93 ซึ่งทหารจีนกลุ่มนี้ได้ช่วยปราบปรามจนสำเร็จ (อ้างแล้ว: 45-47) ชุมชนชาวจีนฮ่อจึงเป็นเหมือน “กันชน” ระหว่างรัฐไทยกับรัฐบาลคอมมิวนิสต์

จะเห็นว่า ในกรณีของพ่อค้าชาวจีนฮ่อ ตำแหน่งแห่งที่ทางเศรษฐกิจและการเมืองในแต่ละช่วงเวลา ทำให้พ่อค้าจีนฮ่อสามารถเอื้อประโยชน์ทั้งทางเศรษฐกิจและทางการเมืองต่อรัฐไทย ผลประโยชน์ร่วมตรงนี้คือตัวแปรที่ทำให้รัฐไทยลดหย่อน “ค่าคุ้มครอง” หรือให้การคุ้มครองพ่อค้าชาวจีนฮ่อ แม้เป็นเพียงแค่ “พ่อค้ารายย่อย” แต่หากพ่อค้าจีนฮ่อไม่ได้ให้ความร่วมมือกับรัฐไทยในสถานการณ์ดังกล่าวข้างต้น ความร่วมมือจากรัฐไทยก็อาจแปรเปลี่ยนไปเป็นความขัดแย้งได้

นอกจากพ่อค้าชาวจีนฮ่อซึ่งเป็น “พ่อค้ารายย่อย” แล้ว พ่อค้าต่างชาติที่เข้ามามีความสัมพันธ์โดยตรงกับรัฐไทยมักเป็นพ่อค้ารายใหญ่ หรือพ่อค้าที่มีบทบาทและสภาพภาพที่เอื้อต่อการค้าขายของรัฐไทย พ่อค้าเหล่านี้เริ่มเข้ามามีบทบาทในประเทศไทยในสมัยอยุธยา ดังนั้น เราจะพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างรัฐไทยกับพ่อค้าต่างชาติตั้งแต่สมัยอยุธยา ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่รัฐไทยเริ่มมีความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจกับต่างชาติอย่างกว้างขวาง (Kasetsiri 1976; 1992; นิธิ 2527; ผาสุกและคริส 2538) แต่ก่อนที่จะพิจารณาพ่อค้ารายใหญ่จากต่างชาติ เราคงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะหันกลับมามองพ่อค้ารายใหญ่ในรัฐไทยเสียก่อน เพราะเขาคือทั้งคู่ค้าและคู่แข่งคนสำคัญของพ่อค้าต่างชาติ

กษัตริย์นักการค้า นักประวัติศาสตร์ไทยเช่น อาจารย์ธีรวัต ญ บ่อมเพชร ตั้งข้อสังเกตว่างานศึกษาทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับสมัยอยุธยา มักนำเสนอภาพสองภาพคือ “ราชธานีที่รวมอำนาจสู่ศูนย์กลางและมีเทวราชูปถัมภ์” และ “เมืองการค้านานาชาติ” (ธีรวัต ใน ชาญวิทย์ 2544: 118) จากภาพทั้งสองนั้น เราอาจคาดเดาได้ว่า กษัตริย์คือพ่อค้ารายใหญ่ในรัฐอาณาจักรเช่นนั้น

“พ่อค้าหรือหน่วยงานการค้าที่สำคัญที่สุดก็คือ กรมพระคลัง และพ่อค้าที่สำคัญที่สุด ก็คือพระมหากษัตริย์นั่นเอง ซึ่งฝรั่งเขียนถึงบ่อยมาก เพราะว่าต้องเข้ามาติดต่อกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ มาซื้อของจากโกดังหรือพระคลังสินค้าหลวง เขาก็ต้องมีสินบนให้เจ้าหน้าที่ของกรมท่า เพราะฉะนั้นจึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ จะเห็นว่าทุกอย่างเป็นของพระมหากษัตริย์ ของหลวง” (ธีรวัต ใน ชาญวิทย์ 2544: 118: ย้ำเอง)

เมื่อสถาบันกษัตริย์ผูกขาดการค้ากับต่างประเทศ การซื้อขายโดยตรงระหว่างพ่อค้าต่างชาติและพ่อค้าที่เป็นชาวบ้าน คนธรรมดาสามัญเกิดขึ้นไม่ได้ หรือถูกมองว่าเป็นการค้าที่ไม่ถูกต้องตามกฎหมาย

“อาณาจักรวิทวิ ได้ทำการขายเครื่องถ้วยเงินให้กับพ่อค้าในอยุธยา ในเมื่อมาถึงถูกขัดขวางจากเจ้าท่าอยุธยา ไม่ให้ถ่ายสินค้าโดยเสรี ซึ่งต้องการให้ทำผ่านเจ้าท่าของคนไทย ด้วยราคาสินค้าเข้าเหล่านั้น ก็ต้องถูกกำหนดโดยฝ่ายเจ้าหน้าที่ของไทย ถ้าจะเห็นได้จากเอกสารที่ใช้คำว่า “ควรไม่” ซึ่งแปลว่าการขายโดยทางการ นอกจากนี้ เมื่อวิทวิต้องการไม้ฝางจากพ่อค้าท้องถิ่น ก็ถูกห้ามโดยเจ้าหน้าที่ของไทย และต้องยอมที่จะไปซื้อจากเจ้าท่าที่ราคากำหนดโดยทางการเช่นกัน วิธีการเช่นนี้เอกสารเรียกว่า “รอนมาอิ” หรือซื้อกับทาง” (อิชิอิ ใน ชาญวิทย์ 2544: 39: ย้ำเอง)

จะเห็นว่า การแยกแยะการซื้อขายกับพ่อค้าต่างชาติออกเป็นการ “ซื้อกับทาง” และการ “ซื้ออย่างไม่เป็นทางการ” คือการออกกฎข้อบังคับเพื่อสร้างความไม่ชอบธรรมให้การซื้อขายที่ขัดต่อผลประโยชน์ของ “นายทุนนิยมการเมือง” เช่นกษัตริย์

เงื่อนไขที่ทำให้ “นายทุนนิยมการเมือง” เช่นกษัตริย์ สามารถสะสมทุนหรือสินค้าได้เป็นจำนวนมาก จนกระทั่งเป็นพ่อค้ารายใหญ่ที่สามารถผูกขาดการค้าระหว่างประเทศ

“ชาวนาส่วนใหญ่ไม่มีเงินเสียภาษี จึงเอาของมาเสียภาษีแทน เพราะฉะนั้นรัฐบาลส่วนท้องถิ่นก็จะไปเก็บสะสมไม้และของอื่นๆมาใช้แทนภาษี เมื่อมาถึงอยุธยา ก็มาเก็บไว้ที่คลังสินค้า ซึ่งเรียก “กรมพระคลัง” ในสมัยนั้น คลังนี้มีไว้จะเป็นคลังเก็บเงินอย่างเดียว แต่เป็นคลังที่เก็บสินค้าด้วย ซึ่งพระคลังดูแลด้านการค้า จัดส่งเรือสินค้า ตลอดจนความสัมพันธ์กับต่างประเทศในเอเชีย . . . รัฐบาลเมื่อเก็บของได้แล้วก็สามารถขายให้กับพ่อค้าจากที่อื่นๆ จากตะวันออกและตะวันตก ตลอดจนบุคคลต่างๆ หรืออาจส่งออกเองด้วยเรือของรัฐบาลก็ได้ และรัฐบาลก็มีหน่วยงานทำหน้าที่ด้านเรือสำเภาจีนด้วย . . . เรือต่างๆเหล่านี้ใช้เพื่อการค้าระหว่างรัฐต่อรัฐ ซึ่งพ่อค้าชาวบ้านธรรมดา สามารถใช้ประโยชน์ได้ด้วย” (บริซิด ใน ชาญวิทย์ 2544: 94)

กล่าวคือ สถาบันกษัตริย์ ได้ใช้ฐานอำนาจทางการเมืองของตน เพื่อแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ จากการค้าขายกับต่างประเทศ เช่น จากการผูกขาดทางการค้าในรูปของการค้าสำเภาหลวง ซึ่งทำให้ราชสำนักเป็นพ่อค้ารายใหญ่ที่สุดในการนำเข้าสินค้าจากต่างประเทศ เพื่อนำมาขายต่อให้กับพ่อค้ารายย่อยคนธรรมดาสามัญ และในการรวบรวมผูกขาดการซื้อขายสินค้าจากภายในประเทศ เพื่อส่งออกไปขายในต่างประเทศ ดังเห็นได้จากการซื้อเครื่องถ้วยเงินจากญี่ปุ่นและการขายไม้ฝาง นอกจากการผูกขาดทางการค้าแล้ว “นายทุนนิยมการเมือง เช่น กษัตริย์ ยังใช้ฐานอำนาจทางการเมืองของตน ในการหาประโยชน์จากการเป็นผู้ผลิต(หรือผู้รวบรวมสินค้า)รายใหญ่ เช่น การเกณฑ์แรงงานให้ไปหาของป่ามาส่ง การบังคับให้เจ้าเมืองของเมืองที่อยู่ห่างไกลออกไปเช่นเมืองประเทศราชจัดหาสินค้าป่าในรูปของส่วยและบรรณาการไปยังอยุธยา หรือ การเก็บภาษีประเภทต่างๆจากไพร่พลที่อยู่ภายใต้การปก

ครอง⁴ ดังนั้น ภาพสองด้านของอาณาจักรอยุธยาที่เป็น “ราชธานีที่รวมอำนาจส่วนกลางและก็มีเทวราชาปกครอง” และ “เมืองการค้านานาชาติ” จึงเป็นภาพที่เสริมกัน นักประวัติศาสตร์อิทธิพิยายมชี้ให้เห็นบทบาทของอยุธยาในฐานะที่เป็น “รัฐเมืองท่า” แต่จากการพิจารณาฐานอำนาจทางการเมืองของกษัตริย์ เราจะพอมองเห็นว่าการควบคุมกำลังไพร่พลและการเกณฑ์แรงงาน มีบทบาทอย่างไรต่อการเก็บส่วยภาษีและการผูกขาดทางการค้าของพ่อค้ารายใหญ่ จนทำให้อยุธยาเป็น “รัฐเมืองท่า” ที่สำคัญของเอเชีย (แผนที่ 4.1 แผนที่เมืองท่าสำคัญของเอเชียสมัยอยุธยา)

“สถานะทางการเงินและการคลังของราชอาณาจักรอยุธยา มาจากการค้ากับต่างประเทศ ซึ่งทำให้ต้องพระคลังมั่งคั่ง [นักประวัติศาสตร์] เคยกล่าวว่า กษัตริย์อยุธยาจะวางกับการควบคุมกำลังไพร่พลและการเกณฑ์แรงงาน ข้อถกเถียงดังกล่าว ทำให้เราเชื่อในลักษณะพระราชของรัฐอยุธยา ข้าพเจ้าไม่ปฏิเสธความคิดเช่นนี้ ซึ่งก็จะสะท้อนส่วนที่เป็นจริงอยู่ส่วนหนึ่ง อย่างไรก็ตาม ทศนะนี้ก็ไม่ควรบดบังความสำคัญของบทบาทการค้าระหว่างประเทศ และทศนะเดิมควรได้รับการพิจารณาแก้ไขใหม่ อยุธยานั้น เป็นอาณาจักรที่ทรงพลังอำนาจสูงสุดอาณาจักรหนึ่ง และพลังอำนาจนี้ก็มิได้อยู่ได้ด้วยนโยบายที่มีวิสัยทัศน์กว้างไกลมองออกไปภายนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการส่งเสริมการค้าทางทะเล . . . ข้าพเจ้าขอย้ำถึงความสำคัญของทัศนภาพของราชอาณาจักรว่าเป็นหนึ่งในตัวอย่างของรัฐเมืองท่าหรือ “Port Polity” ที่โด่งดังในยุคสมัยใหม่ของเอเชีย” (อิทธิ ใน ชาญวิทย์ 2544: 40-41)

จะเห็นได้ว่าสถาบันกษัตริย์เป็นฐานอำนาจทางการเมืองที่สำคัญต่อการสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจของอาณาจักรอยุธยา และในทางกลับกัน ฐานอำนาจทางเศรษฐกิจนี้ ก็มีความสำคัญต่อการรักษาอำนาจทางการเมืองของอาณาจักรอยุธยาด้วย อยุธยาจึงเป็นทั้งรัฐเมืองท่าและอาณาจักรที่ทรงพลังอำนาจสูงสุดอาณาจักรหนึ่งในเอเชีย และกษัตริย์ไทยจึงเป็นทั้งพ่อค้าและผู้ปกครองรัฐ ในช่วงต่อไป เราจะพิจารณาทะเลของพ่อค้าต่างชาติที่เป็นคู่ค้าของไทย

พ่อค้าสำเภาจีน พ่อค้าต่างชาติกลุ่มหนึ่งที่เป็นคู่ค้าสำคัญของรัฐไทย คือ “นายทุนนิยมการเมือง” ของอาณาจักรต่าง เช่น จักรพรรดิจีน กษัตริย์ของอาณาจักรพม่า คนเหล่านี้มักไม่มาค้าขายเอง แต่ส่งเรือสำเภาพร้อมตัวแทนมาติดต่อเจรจาทางการค้า ตัวแทนของ “นายทุนนิยมการเมือง” ต่างชาติเหล่านี้ คือพ่อค้าต่างชาติรายย่อยที่มีทุนน้อยกว่า จึงหาทุนเพิ่มเติมด้วยการรับจ้างนำสินค้าของนายทุนรายใหญ่ไปค้าขายยังต่างแดน มุมมองของนักประวัติศาสตร์ต่อภาพของพ่อค้ารายย่อยในเอเชียที่รับจ้างนำสินค้ามาขายนี้มีความหลากหลายเล็กน้อย Van Leur มองว่าพ่อค้ารายย่อยที่นำสินค้ามาขาย คือพ่อค้ารายเล็กๆที่มีทุนน้อย จึงต้องเดินทางติดมากับเรือสำเภาของ “นายทุนนิยมการเมือง” เช่น กษัตริย์ เพื่อลดค่าใช้จ่ายและหารายได้เป็นทุนเพิ่มเติม (Van Leur 1955: 44-88) แต่ Anthony Reid มองว่า Van Leur เน้นย้ำความเป็นพ่อค้ารายย่อยของคนกลุ่มนี้มากเกินไป ในจำนวนพ่อค้ารายย่อยเหล่านี้ก็มีพ่อค้าบางคนที่มีทุนค่อนข้างมากเป็นของตัวเอง เช่น พ่อค้าที่ Reid เรียกว่า “Nakhodas” แม้พ่อค้ากลุ่มนี้จะมีทุนค่อนข้างมาก แต่ก็ยังรับนำสินค้าของกษัตริย์ไปขาย เพราะอาจทำกำไรได้จำนวนหนึ่งจากการรับซื้อ

⁴ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในนิธิ (2527: 51-216) ผาสุกและคริส (2537: 14-22)

เหมาจากกษัตริย์ (Reid 1993: 49-53, 61, 124-125) อย่างไรก็ตามบทบาทของ “Nakhodas” ก็ไม่ขัดกับการมอง “พ่อค้ารายย่อย” ในลักษณะที่เป็นหมวดหมู่ในการวิเคราะห์ ในการพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่าง “พ่อค้ารายย่อย” กับ “นายทุนนิยมการเมือง” เพราะแม้ “Nakhodas” จะมีทุนค่อนข้างมาก แต่ก็ไม่สามารถผูกขาดการค้าได้ในระดับเดียวกับ “นายทุนนิยมการเมือง” ที่สามารถกำหนดราคาสินค้าและเปลี่ยนโครงสร้างตลาด⁵ ซึ่งเป็นข้อแตกต่างที่สำคัญระหว่าง “พ่อค้ารายย่อย” และ “นายทุนนิยมการเมือง”

ในช่วงต้นของอยุธยา พ่อค้าเรือสำเภาที่เข้ามามีความสัมพันธ์โดยตรงกับรัฐไทยมากที่สุด คือ พ่อค้าชาวจีนจากฟูเจี้ยนและกวางตุ้ง⁶ ซึ่งหากเปรียบเทียบกับพ่อค้ากองคาราวานชาวจีนฮ่อแล้ว พ่อค้าสำเภาจีนอาจมีทุนมากกว่า ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐไทยกับพ่อค้าสำเภาจีนมีลักษณะอย่างไร สำหรับ “นายทุนนิยมการเมือง” เช่น จักรพรรดิจีน รัฐไทยได้ให้ความร่วมมือส่งสำเภาไปแลกเปลี่ยน ความร่วมมือนี้อาจมีเหตุมาจากผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากการแลกเปลี่ยนกับคู่ค้ารายใหญ่ หรืออาจเป็นความจำยอมทางการเมือง เราค่อนข้างคุ้นเคยกับมุมมองทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับบทบาทของสำเภาไทย ในฐานะเครื่องบรรณาการแก่จักรพรรดิจีน (Viraphol 1977) สำหรับ “พ่อค้ารายย่อย” นั้น ในช่วงแรกที่รัฐไทยต้องพึ่งพาทักษะและเครือข่ายทางการค้าของพ่อค้าชาวจีน “นายทุนนิยมการเมือง” ไทยได้อุปถัมภ์สนับสนุนการค้าของพ่อค้าชาวจีน ต่อมาเมื่อ “พ่อค้ารายย่อย” ได้เติบโตเป็นพ่อค้ารายใหญ่ที่กำลังจะกลายไปเป็น “นายทุนนิยมการเมือง” คนใหม่แข่งกับกษัตริย์ไทย การค้าของพ่อค้าชาวจีนก็ได้ถูกกีดกัน

กษัตริย์ไทยได้ใช้ประโยชน์จากทักษะในการค้าทางทะเลของพ่อค้าสำเภาจีน โดยเฉพาะในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ที่กษัตริย์ไทยต้องการฟื้นฟูการค้าระหว่างประเทศ โดยการดึงพ่อค้าชาวจีนเข้ามาช่วยในการค้าระหว่างประเทศของหลวง เช่น ให้ช่วยในการเดินเรือ ทำบัญชี เป็นลูกเรือในการค้าสำเภากับจีน ลูกเรือเหล่านี้บางที่ได้ค่าตอบแทนด้วยการได้ระวางในการขนส่งสินค้าในสำเภาหลวง ทำให้สามารถค้าขายสินค้าของตนควบคู่ไปด้วย พ่อค้าชาวจีนบางคนได้รับแต่งตั้งให้เป็นขุนนาง หรือนายอากรที่ได้รับส่วนแบ่งจากการเก็บภาษี (Skinner 1957: 148-154) ขุนนางบางคนได้เป็นเจ้าของเรือสำเภาเอง (นิธิ 2527: 136-143) หลังจากที่ถูกกษัตริย์ได้เปิดโอกาสให้ขุนนางเข้ามามีโอกาสในการค้าขายมากขึ้น ไม่เฉพาะแต่กษัตริย์เท่านั้นที่เป็น “นายทุนนิยมการเมือง” ขุนนางในราชสำนัก รวมทั้งมูลนายที่มีอำนาจปกครองที่นาและแรงงานก็ทำการค้าของตัวเองควบคู่ไปกับการเป็นข้าราชการดูแลท่าเรือและเป็นตัวแทนซื้อขายสินค้า โดยสินค้าที่นำมาขายก็ได้จากผลประโยชน์ที่ได้จากการปกครองที่นาและแรงงาน (ผาสุกและคริส 2539: 20)

เหตุที่ชนชั้นศักดินาต้องพึ่งพาพ่อค้าต่างชาติในการทำการค้าระหว่างประเทศ ก็เพราะพ่อค้าเหล่านี้มีทักษะความรู้ในการทำการค้า และมีเครือข่ายความสัมพันธ์ต่างๆ ในต่างแดน ในขณะที่กษัตริย์หรือขุนนางไม่เคยออกไปค้าขายหรือเดินเรือ ในหลายประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รัฐได้มอบหมายให้พ่อค้าต่างชาติจากประเทศต่างๆ

⁵ Ashin Das Gupta กล่าวถึงความหลากหลายของ “พ่อค้ารายย่อย” ทั้งที่เป็นแรงงานรับจ้างและพ่อค้าที่มีทุนมาก (1991: 353-362) แต่แม้พ่อค้าจะมีทุนหรือสินค้ามาก ก็ยังเผชิญกับความผันผวนของราคาสินค้าในตลาด การขายสินค้าของพ่อค้ารายใหญ่ที่ท่าเรือยังเป็นการกระจายสินค้าให้พ่อค้ารายย่อยนำไปขายในที่ต่างๆ (2001: 59-87)

⁶ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับชาวจีนในไทย ใน Skinner (1957)

เป็นตัวแทนบริหารกระทรวงกรมของรัฐ⁷ที่ติดต่อกับพ่อค้าต่างชาติ (Reid 1993: 93, 120, 128) ในรัฐไทยพ่อค้าต่างชาติ เช่น พ่อค้าชาวเปอร์เซีย⁸ พ่อค้าจีน ก็มีบทบาทในการบริหารกระทรวงการค้าและกระทรวงการต่างประเทศ ผาสุกและคริสกล่าวถึงบทบาทของพ่อค้าต่างชาติในราชสำนักไทยว่า

“กษัตริย์ของอยุธยาทรงใช้พ่อค้าต่างชาติทำการค้าระหว่างประเทศ พระราชวังที่อยุธยานั้นล้อมรอบไปด้วยชุมชนชาวญี่ปุ่น จีน อาหรับ เปอร์เซีย ดัทช์ ฝรั่งเศส โปรตุเกส และอังกฤษ . . . ด้วยนโยบายนี้อยุธยาสามารถเข้าถึงตลาดในประเทศของพ่อค้าเหล่านั้นได้อย่างสะดวก นอกจากนี้ยังสามารถเข้าถึงเทคโนโลยีและเทคนิคใหม่ๆได้อีกด้วย พวกพ่อค้าต่างชาติช่วยในการบริหารการค้าผูกขาดของราชสำนัก ช่วยจัดการด้านการคลัง และใช้วิธีการใหม่ๆสำหรับการค้า การบัญชี และการบริหารการคลัง” (ผาสุกและคริส 2539: 160-168)

ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐไทยและพ่อค้าจีนจึงเป็นความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ที่ทั้งสองฝ่ายต่างมีผลประโยชน์ร่วมกัน พ่อค้าจีนได้ให้ทักษะและเครือข่ายทางการค้าแก่กษัตริย์ไทย เพื่อแลกกับสิทธิในการเข้ามาค้าขายสำหรับพ่อค้าจีนที่ไม่ได้มีตำแหน่งทางราชการก็ทำการค้าร่วมกับกษัตริย์และขุนนาง หรือทำการค้าอิสระแต่แบ่งผลประโยชน์ให้ เช่นในรูปของสินบน (นิธิ 2527: 136-149; 174-188; ผาสุกและคริส 2539: 24-27; 160-168) อาจารย์นิธิกล่าวถึงการแลกเปลี่ยนสิทธิและผลประโยชน์ระหว่างพ่อค้าจีนและ “นายทุนนิยมการเมือง” ไทยว่า

“มีผู้กล่าวกันว่า ชนชั้นนำไทยใช้ประโยชน์จากพวกจีนอพยพ เพื่อเป็นแนวหน้าให้แก่การเอาตัวเอาเปรียบของพวกตนที่กระทำต่อไพร่ เพื่อเบี่ยงเบนความชิงชังของประชาชนไปยังชาวจีนอพยพ แทนต้นตอที่แท้จริงของการกดขี่ เราไม่สามารถหาหลักฐานที่แสดงถึงเจตนาธรรมเช่นนี้ของชนชั้นนำในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ได้ แต่ในขณะเดียวกัน ก็จำต้องยอมรับว่า โดยตั้งใจหรือไม่ตั้งใจ ผลลัพธ์ก็เหมือนกัน กล่าวคือ อภิสิทธิ์ต่างๆที่ชาวจีนได้จากรัฐบาลนั้นเป็นอภิสิทธิ์ที่ทำให้ชาวจีนได้โอกาสทางเศรษฐกิจเหนือประชาชนไทยทั่วไป แต่ก็มีได้เป็นอภิสิทธิ์ที่ได้มาเปล่า หากต้องแลกด้วยการแบ่งปันผลประโยชน์อย่างมากแก่ชนชั้นนำ ซึ่งไม่ต้องทำงานหนัก ไม่ต้องอดทนต่อความยากลำบาก และไม่ต้องเสี่ยงในทางธุรกิจ การอพยพเข้ามาของชาวจีนจึงก่อให้เกิดประโยชน์แก่ชนชั้นนำมากที่สุด และเป็นแรงผลักดันอยู่เบื้องหลัง” (นิธิ 2527: 148; ย้ำเอง)⁹

แต่ความร่วมมือระหว่างรัฐไทยกับ “พ่อค้ารายย่อย” ชาวจีนก็มีขีดจำกัด กล่าวคือ ในขณะที่พ่อค้าชาวจีนยังต้องพึ่งพาฐานอำนาจทางการเมืองของสถาบันกษัตริย์และชนชั้นศักดินา และสามารถตอบแทนผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจให้กับชนชั้นศักดินาอยู่ พ่อค้าชาวจีนก็ยังเป็นที่ต้อนรับและได้รับการสนับสนุนทางการค้าจากรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของไทย แต่เมื่อความสัมพันธ์นั้นเปลี่ยนไป เมื่อ “พ่อค้ารายย่อย” ได้เติบโตเป็นพ่อค้าราย

⁷ Reid เรียกกรมกองเหล่านั้นว่า Syahbandars

⁸ ดูรายละเอียดเกี่ยวกับบทบาทของพ่อค้าชาวเปอร์เซียในราชสำนักไทยสมัยพระนารายณ์ใน Subrahmanyam (1992)

⁹ Skinner กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์และพ่อค้าชาวจีนในทำนองเดียวกัน คือ กษัตริย์และชนชั้นปกครองของไทยดึงชาวจีนให้เข้ามามีบทบาททางการค้าและทางการเมือง แต่ในลักษณะที่เอื้อประโยชน์ต่อชนชั้นปกครองไทย มากกว่าต่อชนชนชาวจีน (Skinner 1957: 154)

ใหญ่ที่กำลังจะกลายเป็น “นายทุนนิยมการเมือง” คนใหม่แข่งกับกษัตริย์ไทย รัฐไทยก็ได้เริ่มกีดกันการค้าของพ่อค้าจีน อย่างไรก็ตาม ชนชั้นปกครอง หรือ “นายทุนนิยมการเมือง” ก็มีความหลากหลาย ดังนั้นเราจึงยังเห็นการให้ความคุ้มครองพ่อค้าจีนอยู่บ้างจากชนชั้นปกครองที่ยังได้รับผลประโยชน์จากพ่อค้าจีน

กล่าวคือ ตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 3 และ 4 การค้าสำเภาหลวงเริ่มลดบทบาทลง กษัตริย์หันมาเพิ่มการเก็บภาษีประเภทต่างๆ แทน แต่กำไรจากการเก็บภาษีได้ตกไปเป็นของขุนนางและเจ้าภาษีนายอากรเสียส่วนใหญ่ สัดส่วนของส่วนเกินแรงงานที่ขูดรีดจากไพร่ กลายเป็นของชนชั้นศักดินา(ซึ่งส่วนหนึ่งคือขุนนางนายอากรนักธุรกิจจีน) มากกว่าของกษัตริย์ ในด้านหนึ่งกษัตริย์ได้พยายามควบคุมจำกัดโอกาสทางการค้าของพ่อค้าจีนซึ่งกำลังเติบโตในไทยบนฐานของชนชั้นศักดินา โดยการคานอำนาจของพ่อค้าจีนด้วยการให้สิทธิพิเศษทางการค้าแก่พ่อค้าต่างชาติกลุ่มอื่น นั่นคือการลงนามในสนธิสัญญาเบาว์ริง ให้สิทธิพิเศษทางการค้าและสิทธิสภาพนอกอาณาเขตแก่พ่อค้าชาวอังกฤษ ตามด้วยพ่อค้าชาวตะวันตกชาติอื่นๆ(สหรัฐอเมริกา ฝรั่งเศส เดนมาร์ก โปรตุเกส เนเธอร์แลนด์ เยอรมนี) และยกเลิกสิทธิพิเศษทางการค้าแก่พ่อค้าจีน ต่อมารัฐบาลได้ปฏิรูประบบเก็บภาษีแบบรวมศูนย์เพื่อลดอำนาจนายอากรจีน ความเหลื่อมล้ำเกี่ยวกับสิทธิในการค้าและความพยายามในการต่อรองของกลุ่มพ่อค้าชาวจีนกับรัฐบาลไทยในการแข่งขันกับพ่อค้าชาวตะวันตกนั้น มีต่อเนื่องมาจนถึงสมัยรัฐบาลปรีดีต่อเนื่องมาถึงสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ (ผาสุกและคริส 2539: 160-186)

ในอีกด้านหนึ่ง เราก็เห็นภาพของความร่วมมือกันอย่างแนบแน่นระหว่างชนชั้นศักดินากับพ่อค้าจีน ซึ่งเป็นฐานสำคัญของการผูกขาดการสะสมทรัพย์สินส่วนใหญ่ที่ได้จากการค้าส่งออกในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทำให้ชนชั้นศักดินาไทยกลายเป็นชนชั้นกระฎุมพีมากขึ้นเรื่อยๆ (นิธิ 2527: 105-216) กล่าวคือ ชนชั้นศักดินาของรัตนโกสินทร์ อันได้แก่ นักการเมืองไทยและทหาร ร่วมมือกับนักธุรกิจชาวจีนเพื่อประโยชน์ทางการค้าของกลุ่มตน เช่นเดียวกับที่กษัตริย์และขุนนางอยุธยาร่วมมือกับพ่อค้าจีน

“ในขณะที่ผู้นำทางฝ่ายทหารใช้นโยบายเศรษฐกิจชาตินิยม เป็นกลยุทธ์เพื่อจำกัดธุรกิจของชาวจีน แต่ผู้นำของคณะราษฎรบางคนกลับให้การสนับสนุนในแนวทางที่แตกต่างไป พวกเขาสนับสนุนการร่วมทุนระหว่างรัฐบาลกับธุรกิจเอกชน พวกเขาใช้เงินทุนของรัฐส่งเสริมธุรกิจของผู้ประกอบการเอกชนชาวจีน พวกนักธุรกิจได้ผลประโยชน์ในหลายด้าน อาทิ ด้านเงินทุน ความคุ้มครองทางการเมือง หรือในบางครั้งก็จะได้สิทธิพิเศษในการผูกขาดกิจการบางอย่าง นักการเมืองก็จะได้ส่วนแบ่งจากกำไรเป็นรายได้เพื่อเอามาสร้างความมั่งคั่งส่วนตัวและฐานเสียงทางการเมือง . . . นักการเมืองทางฝ่ายทหารมักจะใช้อำนาจที่พวกตนมีอยู่ในการผูกขาดทางธุรกิจ ทำให้ผู้ประกอบการเอกชนต้องเชิญนักการเมืองเหล่านี้มาเป็นที่ปรึกษาหรือคณะกรรมการบริหารของบริษัท . . . การจัดตั้งบริษัทการค้าแห่งใหม่...ต้องแบ่งหุ้นไว้สมนาคุณแก่ผู้วิ่งเต้นช่วยเหลือพอสมควร” (ผาสุกและคริส 2539: 207, 214)

อย่างไรก็ตาม ในเวลานั้นชาวจีนไม่ใช่ “พ่อค้ารายย่อย” อีกต่อไปแล้ว แต่เป็นพ่อค้ารายใหญ่ชนชั้นกระฎุมพีที่กำลังจะทำงานร่วมกันกับชนชั้นศักดินา เพื่อที่จะกลายเป็น “นายทุนนิยมการเมือง” รายใหม่ของระบบเศรษฐกิจไทยในยุคเสรีนิยมประชาธิปไตย นั่นคือ ชนชั้นกระฎุมพีอดีตพ่อค้ารายย่อยชาวจีน ได้ใช้ฐานทางเศรษฐกิจของตนสร้างความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์และความสัมพันธ์ทางเครือญาติ เช่น การแต่งงานกับผู้ปกครองและศักดินาท้องถิ่น ความสัมพันธ์นี้ทำให้พ่อค้าจีนไม่ใช่คนต่างชาติอีกต่อไป แต่เป็นส่วนหนึ่งของสังคมท้องถิ่น

ภาพทั้งสองด้านดังกล่าว สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ หรือ “นายทุนนิยมการเมือง” ท้องถิ่น กับ พ่อค้าต่างชาติที่คานกันอยู่เสมอ นั่นคือ 1.) การร่วมมือกันเพื่อผลประโยชน์ทางการค้า (เพื่อเป็นฐานอำนาจทางการเมือง) ของ “นายทุนนิยมการเมือง” ในท้องถิ่น และเพื่อผลประโยชน์ทางการเมืองของพ่อค้าในการได้รับการคุ้มครอง (เพื่อใช้ผลประโยชน์ทางการค้า ในการเลื่อนสถานภาพทางสังคมและการเมือง) และ 2.) ความขัดแย้งจากการที่พ่อค้าต่างชาติกลายมาเป็นคู่แข่งทางการค้าและทางการเมืองของผู้ปกครอง “นายทุนนิยมการเมือง” ในท้องถิ่น จนไม่มีความจำเป็นต้องพึ่งพากลุ่มผู้มีอำนาจทางการเมืองในท้องถิ่นเช่นแต่ก่อน

การร่วมมือกันระหว่างชนชั้นศักดินาของรัตนโกสินทร์ อันได้แก่นักการเมืองไทยและทหาร กับนักธุรกิจเชื้อสายจีน (หรือระหว่าง “นายทุนนิยมการเมือง” ท้องถิ่น กับ “พ่อค้ารายย่อย” ชาวต่างชาติ ที่กำลังจะผันตัวไปเป็น “นายทุนนิยมการเมือง” กลุ่มใหม่ในท้องถิ่น) เกิดขึ้นได้ด้วยปัจจัยสำคัญอันหนึ่ง คือ การเข้ามาของ “นายทุนนิยมการเมือง” ต่างชาติกลุ่มใหม่ ภายหลังสงครามโลกสิ้นสุดลง กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ พ่อค้าล่าอาณานิคมได้ผันทุนทางเศรษฐกิจไปเป็นทุนทางการเมือง จนได้กลายไปเป็นส่วนหนึ่งของชนชั้นปกครองท้องถิ่น ซึ่งมีความสนใจทางการเมือง เช่นชนชั้นปกครองของไทยในสมัยอื่นๆ และ “นายทุนนิยมการเมือง” ลูกผสมกลุ่มใหม่นี้ก็ถูกผลักดันให้เติบโตได้โดยการทำงานร่วมกับ “นายทุนนิยมการเมือง” ต่างชาติกลุ่มใหม่ที่กำลังจะเข้ามาค้าขายในประเทศไทย พ่อค้าต่างชาติกลุ่มใหม่นั้นคือพ่อค้าต่างชาติชาวตะวันตก ซึ่งเคยเข้ามากรุยทางแล้วครั้งหนึ่งในอดีต

ฝรั่งพ่อค้า-นักล่าอาณานิคม พ่อค้าชาวตะวันตกได้รับการต้อนรับจากรัฐไทยในครั้งแรกเมื่อราชสำนักไทยทำสนธิสัญญาเบาว์ริงเพื่อให้สิทธิพิเศษทางการค้าและสิทธิสภาพนอกอาณาเขต การทำสนธิสัญญาเบาว์ริงมักถูกนำเสนอว่าเป็นการผ่อนปรนเพื่อรักษาเอกราช ในสภาวะที่ไทยกำลังถูกคุกคามทางอาณานิคม ประเด็นนี้อาจเป็นความจริงอยู่ส่วนหนึ่งแต่เป็นความจริงด้านเดียว ในอีกด้านหนึ่ง การให้สิทธิแก่พ่อค้าต่างชาติตะวันตกก็มีผลประโยชน์ต่อกษัตริย์และชนชั้นปกครองของสยามทั้งทางการเมืองและทางเศรษฐกิจ อันได้แก่การคานอำนาจของพ่อค้าจีนที่กำลังเติบโตเป็นอิสระในไทยดังกล่าวในตอนต้น และการได้ประโยชน์โดยตรงจากการค้ากับพ่อค้าชาวตะวันตก รวมทั้งการสามารถรักษาอำนาจปกครองของตนไว้ได้ส่วนหนึ่ง อาจารย์ธงชัย วินิจจะกูลกล่าวถึงกระบวนการผ่อนปรนเพื่อรักษาเอกราชของชนชั้นปกครองของไทยว่าเป็นการเลือกเสนอภาพเพื่อปิดบังการให้ความร่วมมือกับพ่อค้าต่างชาติกลุ่มนี้ เพราะการร่วมมือนั้นนำมาซึ่งผลประโยชน์ทางการเมืองและการรักษาฐานทางการเมืองของชนชั้นปกครอง

“ชนชั้นนำสยามให้ความร่วมมือกับอังกฤษอย่างกระตือรือร้นในการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง ค.ศ.1855 เพราะพวกเขาได้ประโยชน์เพิ่มทุนการค้าและรายได้แก่พวกเขาและรัฐสยามอย่างมากมาย . . . เราเองในสมัยหลังมีความเข้าใจต่อลัทธิล่าอาณานิคมอย่างง่าย ๆ ว่าเป็นยักษ์มารที่จ้องจะสูบเหยื่อ ทำลายประเทศที่อ่อนแออย่างที่อย ๆ ไร้เหตุผล . . . จนรัฐและสังคมที่ตกเป็นอาณานิคมไม่เหลือชีวิตของตนเองเลย . . . เราเรียกภาวะเช่นนี้ตลอดมาว่าเป็นการผ่อนปรนเพื่อรักษาเอกราชไว้ แต่เราเรียกอีกอย่างก็ว่าจะได้ว่าเป็นการตอบสนอง สมยอม ให้ความร่วมมือ เพราะชนชั้นนำสยามได้ประโยชน์จากการเปลี่ยนแปลงนั้นด้วย” (ธงชัย 2544: 59-60 ย้ำเอง)

จากมุมมองนี้ จะเห็นว่ารัฐไทย หรือ “นายทุนนิยมการเมือง” ในรัฐไทย มักให้ความร่วมมือกับพ่อค้าต่างชาติ ที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจและอำนาจทางการเมือง อย่างไรก็ตาม ผู้มาเยือนที่ร่ำรวยและมีบารมีก็อาจไม่ได้รับการต้อนรับ หากเจ้าบ้านเกรงว่าผู้มาเยือนจะกลายมาเป็นเจ้าบ้านคนใหม่และลดสถานภาพตนไปเป็นคนรับใช้ กล่าวคือ แม้ “นายทุนนิยมการเมือง” จากต่างแดนจะนำผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจมาสู่รัฐ จากการมาเป็นคู่ค้า แต่หาก “นายทุนนิยมการเมือง” ต่างชาติเริ่มเข้ามาเติบโตในท้องถิ่น จนเป็นภัยต่อความมั่นคงทางการเมืองของ “นายทุนนิยมการเมือง” ในท้องถิ่น ความร่วมมือก็อาจหยุดชะงักลงได้ ดังเช่นที่ได้เคยเกิดขึ้นแล้วกับ “พ่อค้ารายย่อย” ชาวจีนที่กำลังจะผันตัวไปเป็น “นายทุนนิยมการเมือง” ชาวไทย ผาสุกและคริส กล่าวถึงความร่วมมือและความขัดแย้งระหว่างรัฐไทยกับพ่อค้าต่างชาติชาวตะวันตก

“มีการถกเถียงอย่างต่อเนื่องในราชสำนักว่านโยบายที่ดีที่สุดในการควบคุมชาวตะวันตกในสยามควรจะเป็นการให้ความร่วมมือหรือการกีดกัน ในทศวรรษที่ 2390 รัชกาลที่ 4 ราชสำนักส่งเสริมบทบาทของชาวยุโรป . . . อย่างไรก็ตามธุรกิจชาวยุโรปพัฒนาอย่างมีขอบเขตจำกัด เพราะไม่ได้รับความร่วมมือจากรัฐบาลอย่างเต็มที่ . . . ตั้งแต่ทศวรรษ 2410 เป็นต้นมา รัฐบาลตั้งใจจำกัดขอบข่ายการเข้ามามีอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองของชาวยุโรป ด้วยเกรงว่าการขยายตัวของธุรกิจชาวยุโรป . . . จะเป็นสาเหตุให้ชาติยุโรปถือโอกาสเข้ามายึดครองเป็นอาณานิคม ด้วยกำลังทหารและอาวุธที่เหนือกว่า ดังที่ได้เกิดมาแล้วในประเทศพม่า เวียดนาม และอินเดีย” (ผาสุกและคริส 2539: 185)

ในสมัยอาณานิคม พ่อค้าตะวันตกส่วนใหญ่เป็นตัวแทนของรัฐที่ต้องการขยายฐานอำนาจทางการเมืองเพื่อประโยชน์ทางการค้า กล่าวคือ บริษัทตะวันตก เช่น English East India Company หรือ Dutch VOC ต่างก็เป็นพ่อค้าที่มีความสนใจที่จะจัดตั้งรัฐอาณานิคมในเอเชีย เพื่อใช้เป็นฐานในการทำการค้าและหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากการควบคุมเส้นทางการค้าในบริเวณที่เข้าครอบครองได้ (Trading-Post Empires) ไม่ว่าพ่อค้าชาวตะวันตกจะได้รับความร่วมมือหรือถูกกีดกันในยุคอาณานิคมก็ตาม พ่อค้าต่างชาติชาวตะวันตกก็เข้ามามีบทบาทในรัฐไทยอีกครั้งเมื่อสงครามโลกครั้งที่สองสิ้นสุดลง และได้มีบทบาทมากขึ้นเรื่อยๆตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

หลังกระบวนการล่าอาณานิคมด้วยการเข้าครอบครองดินแดนโดยใช้อาวุธสงครามได้สิ้นสุดลง รัฐไทยได้กลับมาต้อนรับและให้ความร่วมมือกับพ่อค้าชาวตะวันตกอีกครั้ง ในด้านหนึ่ง เราอาจมองว่าความร่วมมือนี้เกิดขึ้นเพราะความเกรงกลัวต่อการสูญเสียอำนาจอธิปไตยได้หมดไปแล้ว อย่างไรก็ตาม การสูญเสียอำนาจอธิปไตยในรูปแบบใหม่อาจเกิดขึ้นได้เพราะพ่อค้าชาวตะวันตกที่เข้ามาค้าขายในรัฐไทยในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ก็มีความสนใจที่จะสร้างรัฐเช่นเดียวกับต้นตระกูลของเขาที่เคยเข้ามาจัดตั้งรัฐอาณานิคมในเอเชีย รัฐที่พ่อค้าชาวตะวันตกในยุคนี้สนใจจะสร้างคือรัฐทุนนิยมประชาธิปไตย ซึ่งมีลักษณะเป็นรัฐการค้าเช่นเดียวกับในอดีต โดยมีสหรัฐอเมริกาเป็นผู้นำ และมีสหภาพโซเวียตเป็นคู่แข่ง อย่างไรก็ตามพ่อค้าชาวตะวันตกกลุ่มนี้ไม่ได้สร้างรัฐโดยการใช้อาวุธสงครามเป็นกลยุทธ์หลักในการเข้าครอบครองดินแดน แต่ใช้การชักจูงทางความคิดเพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับการจัดตั้งรัฐทุนนิยมประชาธิปไตย แม้วิธีการจะต่างกัน แต่รัฐที่ถูกจัดตั้งโดยพ่อค้าชาวตะวันตกกลุ่มนี้ก็สามารถเอื้อประโยชน์ทางการค้าให้กับพ่อค้าเหล่านี้ได้เช่นเดียวกับ Trading-Post Empires กล่าวคือ พ่อค้าชาว

ตะวันตกสามารถผูกขาดการค้าระหว่างประเทศได้เช่นเดียวกับในสมัยอาณานิคม เพราะเขาสามารถรักษาโครงสร้างตลาดเสรีระหว่างประเทศ ซึ่งพ่อค้าชาวตะวันตกเป็นพ่อค้ารายใหญ่และมีความได้เปรียบทางการค้า ให้คงอยู่ได้

เนื่องจากพ่อค้าชาวตะวันตกกลุ่มนี้เป็นตัวแทนของรัฐที่ต้องการขยายฐานอำนาจทางการเมืองเพื่อประโยชน์ทางการค้า การจัดตั้งรัฐทุนนิยมประชาธิปไตยในรัฐไทยโดยพ่อค้าชาวตะวันตกกลุ่มนี้จึงเริ่มจากการส่งตัวแทนทางการเมืองเข้ามาเจรจา ในต้นทศวรรษที่ 1950 สหรัฐอเมริกาได้ให้การสนับสนุนทางการเงินและอาวุธสงครามแก่ผู้นำทางทหารให้เข้ามามีอำนาจเหนือรัฐบาล ประมาณปี ค.ศ. 1960 ตัวแทนทางการค้าจากภูมิภาคอเมริกาเหนือ ในรูปของธนาคารโลก ได้เข้ามาเจรจาให้รัฐบาลไทยปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางเศรษฐกิจจากระบบการ พัฒนาและดำเนินนโยบายทางเศรษฐกิจแบบเปิดที่ให้ความสำคัญกับการค้าระหว่างประเทศ ซึ่งรัฐบาลไทยก็สนองตอบโดยการจัดตั้งสภาพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติเพื่อวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจทุกๆ 5 ปี การปรับนโยบายและโครงสร้างทางเศรษฐกิจนี้เป็นเสมือนการทำสนธิสัญญาเตรียมปูทางให้กับพ่อค้าต่างชาติที่กำลังจะเข้ามาติดต่อเจรจาทางการค้า ในรูปของบริษัทลงทุนข้ามชาติ (ผาสุกและคริส 2539: 215-223)

คำถามที่ต้องถามต่อไปก็คือ เพราะเหตุใดกลุ่มบุคคลหรือสถาบันที่มีอำนาจทางการเมืองเช่นรัฐบาลไทย จึงให้การต้อนรับและร่วมมือกับพ่อค้าต่างชาติชาวตะวันตกกลุ่มใหม่เป็นอย่างดี คำตอบก็คือ ศักดินาไทย(ในร่างของข้าราชการและนักการเมือง)โดยความร่วมมือของชนชั้นกระฎุมพี(ซึ่งก็คือนักธุรกิจดีดพ่อค้าจีน)ให้การต้อนรับและร่วมมือกับพ่อค้าต่างชาติจากภูมิภาคอเมริกาเหนือ เพราะเขาคือกลุ่มคนที่ได้รับประโยชน์ทั้งทางเศรษฐกิจและการเมืองมากที่สุด จากการเข้ามาค้าขายของพ่อค้ากลุ่มนี้ เช่นเดียวกับที่ราชสำนักไทยเคยต้อนรับและร่วมมือกับพ่อค้าจีนในสมัยอยุธยาและพ่อค้าชาวยุโรปในสมัยรัตนโกสินทร์ พ่อค้าต่างชาติจากภูมิภาคอเมริกาเหนือ รวมทั้งพันธมิตรจากญี่ปุ่น มักเข้ามาค้าขายในเมืองไทยในรูปของการมาร่วมทุนกับบริษัทไทย และการขยายฐานการผลิตเข้ามาในไทยเพื่อใช้ประโยชน์จากแรงงานราคาถูก ในการเข้ามาลงทุนของบริษัทลงทุนข้ามชาตินี้ นักธุรกิจชนชั้นกระฎุมพีของไทยได้ประโยชน์ทั้งจากการระดมทุนและจากการสร้างความสัมพันธ์ทางการค้าใหม่ในต่างประเทศ รวมทั้งจากการขยายตัวของตลาดสินค้าอุปโภคบริโภคในสังคมที่อุปสงค์ของภาคเมืองกำลังขยายตัว ส่วนชนชั้นศักดินาในสมัยเศรษฐกิจเสรีนิยมประชาธิปไตยเช่นนักการเมืองและข้าราชการก็ได้ประโยชน์จากตรงนี้เช่นกัน กล่าวคือ เมื่อการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของนักธุรกิจได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาล นักการเมืองและข้าราชการเช่นนายพลย่อมได้เข้ามามีผลประโยชน์จากธุรกิจเหล่านั้นด้วย จากการเอื้อประโยชน์ให้ชนชั้นกระฎุมพี เช่น การให้โอกาสในการผูกขาดทางการค้า สิทธิพิเศษจากสำนักงานส่งเสริมการลงทุนให้ได้งานรับเหมาจากรัฐบาล และเส้นสายที่จะได้ร่วมลงทุนกับนักลงทุนต่างชาติ ผาสุกและคริส กล่าวถึงการทำงานร่วมกันระหว่างศักดินาและกระฎุมพีไทยสมัยใหม่ เพื่อต้อนรับและรับประโยชน์จากการมาค้าขายของพ่อค้าต่างชาติ

“ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ก็มีพื้นเพจากครอบครัวขุนนาง ... สมัยก่อนนักธุรกิจรุ่นเก่ามีเชื้อสายมาจากจีนอพยพทั้งรุ่นเก๋ารุ่นใหม่ บางครอบครัวยังมีลักษณะเป็นต่างชาติอยู่มาก ...[แต่]ลักษณะการเป็นคนคนละกลุ่มของบรรดาข้าราชการชั้นผู้ใหญ่กับนักธุรกิจเชื้อสายจีนค่อยๆ ลดความเข้มข้นลง... มีการแต่งงานระหว่างกันเกิดขึ้นกว้างขวาง เพื่อผลประโยชน์ทางการเมืองและเศรษฐกิจ... ตระกูลนักธุรกิจส่งลูกหลานของตนรับราชการ... กลายเป็นผู้บริหารธุรกิจหรือก้าวเป็นข้าราชการระดับกลางและระดับสูงในทศวรรษ 2520 ความแตกต่างระหว่างนักธุรกิจชั้นนำและข้าราชการชั้นนำลดน้อยลงจนในบางกรณีแทบไม่หลง

เหลืออยู่... ฝ่ายธุรกิจมีกลยุทธ์ใหม่ที่จะช่วยทำให้ความแตกต่างระหว่างกลุ่มตนและข้าราชการหดหายไปเรื่อยๆ...มีข้าราชการประเภทเทคโนโลยีระดับนำอื่นๆซึ่งเมื่อเกษียณหรือลาจากภาคราชการแล้วก็ได้รับเชิญให้ไปรับตำแหน่งบริหารในบริษัทเอกชนชั้นนำ... ความสัมพันธ์ระหว่างเทคโนโลยี ราชการ และนักธุรกิจที่ใกล้ชิดและเป็นมิตร...เป็นช่องทางให้นักธุรกิจหันเหนโยบายของรัฐบาลเพื่อประโยชน์ของนักธุรกิจได้โดยตรง โดยไม่ต้องผ่านกระบวนการทางการเมือง ในระบบคณะรัฐมนตรีรัฐสภา และระบบการเมืองโดยการเลือกตั้ง” (ผาสุกและคริส 2539: 290-292)

เราอาจมองว่า การที่รัฐไทยให้ความร่วมมือกับพ่อค้าต่างชาติชาวตะวันตก เช่นการยอมรับและสนับสนุนการจัดตั้งรัฐเสรีนิยมประชาธิปไตย เป็นผลมาจากการเห็นชอบกับอุดมการณ์ทางเศรษฐกิจการเมืองในรูปแบบหนึ่ง ประเด็นนี้อาจเป็นความจริงแต่เราคงต้องมองต่อไปว่า เพราะเหตุใดชนชั้นปกครองในรัฐไทยจึงเห็นชอบกับอุดมการณ์ทางเศรษฐกิจการเมืองนี้ ความจริงอีกด้านหนึ่งก็คือ ชนชั้นศักดินากระฎุมพีในรัฐไทยคือผู้ที่ได้ประโยชน์มากที่สุดจากการจัดตั้งรัฐเสรีนิยมประชาธิปไตยที่เอื้อต่อการเข้ามาค้าขายของพ่อค้าต่างชาติชาวตะวันตก

รัฐกับพ่อค้าต่างชาติ: ความร่วมมือและความขัดแย้ง จากการพิจารณาบทบาทของพ่อค้าต่างชาติที่เข้ามาค้าขายในรัฐไทย จะเห็นว่าความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและพ่อค้าต่างชาติ อาจเป็นได้ทั้งความร่วมมือและความขัดแย้ง กลุ่มคนที่มีบทบาทสำคัญในรัฐ ในการให้ความร่วมมือหรือกีดกันการค้าของพ่อค้าต่างชาติคือ “นายทุนนิยมการเมือง” ท้องถิ่น “นายทุนนิยมการเมือง” ท้องถิ่นมักให้ความร่วมมือกับพ่อค้าต่างชาติที่เป็น “นายทุนนิยมการเมือง” ความร่วมมือนั้นอาจมาจากผลประโยชน์ร่วมทางเศรษฐกิจที่ “นายทุนนิยมการเมือง” ท้องถิ่นจะได้รับจากการเข้ามาของพ่อค้าต่างชาติที่มีทุนมาก หรือจากการถูกบีบบังคับให้สมยอมต่ออำนาจทางการเมือง (ยกเว้นแต่ว่า “นายทุนนิยมการเมือง” ท้องถิ่นจะมีอำนาจต่อรองบ้าง ความร่วมมือนั้นอาจเปลี่ยนไปเป็นความขัดแย้ง) แต่หาก “นายทุนนิยมการเมือง” ต่างชาติเข้ามามีบทบาททางการเมืองในท้องถิ่น จนถึงระดับที่อาจท้าทายอำนาจทางการเมืองของ “นายทุนนิยมการเมือง” คนทั้งสองกลุ่มก็อาจมีความขัดแย้งกันได้

สำหรับพ่อค้าต่างชาติที่เป็น “พ่อค้ารายย่อย” นั้น หากสามารถเอื้อประโยชน์ทางเศรษฐกิจ (เช่นจากทักษะและเครือข่ายทางการค้า) หรือประโยชน์ทางการเมือง (เช่นด้วยตำแหน่งแห่งที่ทางการเมืองบางประการ) ให้กับ “นายทุนนิยมการเมือง” ท้องถิ่นได้ รัฐ ซึ่งถูกบริหารโดย “นายทุนนิยมการเมือง” ท้องถิ่น มักให้ความร่วมมือยกเว้นหรือลดหย่อนค่าคุ้มครอง แต่หากพ่อค้าต่างชาติ “พ่อค้ารายย่อย” นั้นไม่สามารถเอื้อประโยชน์ดังกล่าว รัฐมักต้องการเก็บค่าคุ้มครองให้ได้มากที่สุด หากมีการหลีกเลี่ยงก็จะเกิดความขัดแย้งระหว่างรัฐและพ่อค้ากลุ่มนั้น โดยรัฐจะกีดกันและไม่ให้ความชอบธรรมกับการค้าของพ่อค้าในดินแดนของตน

ย้อนกลับมามองความร่วมมือระหว่าง “นายทุนนิยมการเมือง” ในรัฐไทยกับ “นายทุนนิยมการเมือง” ชาวตะวันตกที่เข้ามาจัดตั้งรัฐเสรีนิยมประชาธิปไตยและค้าขายในไทยตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา “นายทุนนิยมการเมือง” ชาวตะวันตกกลุ่มนี้จะมีบทบาทสำคัญในเศรษฐกิจสังคมปัจจุบันในทุกรัฐภาค

ต่างๆของโลก พ่อค้ากลุ่มนี้มาจากไหน เติบโตขึ้นมาได้อย่างไร การค้าระหว่างประเทศที่มีเครือข่ายโยงใยไปทั่วโลกดังเช่นที่พ่อค้ากลุ่มนี้กำลังมีบทบาทเป็นสิ่งที่เคยเกิดขึ้นมาก่อนหรือไม่ อย่างไร

“Peddling Trade” ในเอเชีย ถูกแทนที่ด้วย “Political Capitalism” จากตะวันตก:

กองคาราวานของพ่อค้าระยะไกล และการสร้างรัฐอาณานิคมของพ่อค้าชาวตะวันตก

กองคาราวานของพ่อค้าระยะไกล การค้าระหว่างประเทศหรือการค้าระหว่างรัฐที่มีเครือข่ายโยงใยในระดับโลก ไม่ใช่สิ่งที่เพิ่งเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในศตวรรษที่ 21 ในสมัยที่ทุนนิยมตลาดเสรีจากภูมิภาคตะวันตกได้เข้ามามีบทบาทในการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางการค้าในระบบเศรษฐกิจโลก ในระหว่าง ค.ศ. ที่ 1400-1800 ดินแดนในภูมิภาคเอเชียตั้งแต่ชายฝั่งมหาสมุทรของจีน มหาสมุทรอินเดีย ไปจนถึงทะเลเมดิเตอร์เรเนียน คือ บริเวณที่เป็นเสมือนศูนย์กลางทางการค้าระหว่างประเทศ ที่มีเครือข่ายโยงใยไปทั่วโลก (Van Leur 1955; Frank 1998; Steensgaard 1973; Subrahmanyam 1995; Reid 1993) ในสมัยนั้นภูมิภาคยุโรป อเมริกาเหนือยังไม่มีบทบาททางการค้าเท่าไรนักในการค้าระหว่างประเทศ จีนเป็นมหาอำนาจทางการค้าที่ได้เปรียบดุลการค้ามากที่สุดในการค้าระหว่างประเทศ โดยส่งออกสินค้าอุปโภคบริโภคจำนวนมากผ่านมายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เอเชียใต้ และตะวันออกกลาง¹⁰ ซึ่งถูกส่งไปขายต่อในยุโรป อเมริกาเหนือ แอฟริกา (แผนที่ 4.2 – 4.5 แผนที่และตารางแสดงความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างภูมิภาคต่างๆ ในระหว่างศตวรรษที่ 1400-1800) อาณาจักรชาฟาวิดแห่งเปอร์เซีย และอาณาจักรออตโตมานซึ่งอยู่กึ่งกลางระหว่างยุโรปและภูมิภาคเอเชีย เป็นอาณาจักรที่มีความมั่งคั่งจากการค้าทางผ่านและจากการเก็บภาษี พ่อค้าชาวยุโรปได้ถ่วงดุลการค้าของการนำเข้าสินค้าอุปโภคบริโภคจากเอเชียด้วยการส่งออกเงินและทองคำไปยังจีน แร่เงินทางสเปนไปยังตะวันออกกลางและเอเชียใต้ โดยนำเข้าจากแอฟริกา ผ่านทวีปอเมริกาเหนือ โดยภาพรวมแล้วเราจะเห็นการเคลื่อนย้ายของสินค้าจากเอเชียตะวันออก สู่อะเซียนตะวันออกเฉียงใต้ เอเชียใต้ เมดิเตอร์เรเนียน ไปยังยุโรป ในขณะที่ทองคำ เงิน แร่เงินทางสเปนเคลื่อนย้ายในทิศตรงกันข้าม ในยุคนั้นเอเชียเป็นศูนย์กลางการค้าทั้งทางบกและทางทะเล เส้นทางทางการค้าทางบกคือการค้าในรูปของกองคาราวานระหว่างเอเชียกลาง-เอเชียตะวันตก/เมดิเตอร์เรเนียน และเอเชียกลาง – เอเชียใต้ ซึ่งการค้าโดยกองคาราวานของพ่อค้าชาวเรอองคือส่วนหนึ่งของเส้นทางการค้านี้¹¹ ส่วนเส้นทางทางการค้าทางทะเล มีเครือข่ายเชื่อมโยงตั้งแต่ชายฝั่งตะวันออกของจีน เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (อยุธยาเป็นส่วนหนึ่งของเส้นทางการค้านี้) มหาสมุทรอินเดีย ไปจนถึงทางฝั่งตะวันออกของแอฟริกา นอกจากนั้น การค้าตามเมืองท่าชายฝั่งมหาสมุทรอินเดีย (กูจราต มาลาบาร์ โคโรมานเดล เบงกอล) และตามชายฝั่งคาบสมุทรอินโดจีน ที่เชื่อมการค้าระหว่างมหาสมุทรต่างๆ ก็เป็นจุดเชื่อมต่อการค้าทางบกโดยกองคาราวาน ซึ่งนำสินค้าจากดินแดนที่อยู่ลึกเข้าไปในภูมิภาคมาส่งให้กับเมืองท่าชายฝั่ง (Frank 1998: 52-130; Reid 1993: 53-61)

¹⁰ ข้อมูลตรงนี้สอดคล้องกับข้อสังเกตว่า ในช่วงนั้นการค้าของอาณาจักรชาฟาวิด ออตโตมานในบริเวณเมดิเตอร์เรเนียน (Steensgaard 1973)การค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และเอเชียใต้ Van Leur (1955) และการค้าในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ของไทย (2527) เป็นการค้าทางผ่าน (transit trade)

¹¹ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน Frank (1998: 88-89)

Van Leur (1958) และ Steensgaard (1973) เสนอว่า พ่อค้ารายย่อยจะซื้อขายสินค้าที่ละน้อย หรือที่เรียกว่า “peddling trade”¹² แม้แต่การค้าของพ่อค้ารายใหญ่ที่เป็น “นายทุนนิยมการเมือง” ก็ยังต้องอาศัยการซื้อขายของพ่อค้ารายย่อย ดังนั้น การค้าในเอเชียในช่วงเวลาดังกล่าวจึงถูกขับเคลื่อนไปด้วยพ่อค้ารายย่อยจำนวนมากที่เดินทางจากเมืองท่าหนึ่งไปยังอีกเมืองท่าหนึ่ง หรือเดินทางไปกับกองคาราวาน Van Leur ให้ภาพของพ่อค้ารายย่อยในเอเชียในระหว่าง ค.ศ. ที่ 1500-1600 ว่าในช่วงฤดูมรสุม ที่เมืองท่าแต่ละแห่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จะมีพ่อค้าจำนวนอยู่ในหลักพัน อาจสูงถึง 8,000 คน แต่เรือที่เข้ามาเทียบท่ามีจำนวนเพียง 1 ใน 10 ของจำนวนพ่อค้า ดังนั้น การค้าของพ่อค้าแต่ละคนจึงเป็นการค้าขนาดเล็ก หากภูมิภาคเอเชียเคยเป็นศูนย์กลางทางการค้าของโลก และพ่อค้ารายย่อยมีบทบาทสำคัญในการค้าระหว่างประเทศ ทั้งการค้าของนายทุนรายใหญ่และของตัวเอง ปัจจัยอะไรทำให้พ่อค้ารายย่อยในเอเชียมีบทบาทลดลงในตลาดการค้าระหว่างประเทศในเวลาต่อมา

การอธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงที่ทำให้บทบาทของพ่อค้ารายย่อยในเอเชียถูกแทนที่ด้วยบทบาทของบริษัทตะวันตกคงไม่อาจจำกัดอยู่กับปัจจัยอันใดอันหนึ่ง แต่เงื่อนไขที่สำคัญที่สุดอันหนึ่ง คือ การเปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้างของตลาดการค้าระหว่างประเทศ ซึ่งสัมพันธ์กับบทบาททางเศรษฐกิจและการเมืองของบริษัทตะวันตกที่เข้ามาค้าขายและจัดตั้งรัฐอาณานิคมในเอเชีย ซึ่ง Steensgaard กล่าวถึงในงานศึกษาทางประวัติศาสตร์ The Asian Trade Revolution of the Seventeenth Century: The East India Companies and the Decline of the Caravan Trade (1973) อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวก็สัมพันธ์กับเงื่อนไขอื่น รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมืองในเอเชียด้วย เช่น การกระจุกตัวของทุนในกลุ่มชนชั้นปกครองในเอเชียที่ไม่ถูกนำไปลงทุน และการสะสมทุนของรัฐในยุโรปจากการค้าขายและชุดผลประโยชน์ทางแรงงานและทรัพยากรจากเอเชีย Van Leur เสนอว่า ถึงแม้ว่ากษัตริย์ในเอเชียอาจเป็นพ่อค้าที่สนใจเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากการผูกขาดทางการค้า แต่ “นายทุนนิยมการเมือง” เหล่านั้นก็ไม่มีควมสนใจที่จะนำเงินที่สะสมได้ไปใช้เพื่อลงทุนในการทำการค้าอื่น หรือกระจายไปสู่การลงทุนอย่างอื่นในสังคม รายได้ส่วนใหญ่จึงถูกนำไปใช้อุปโภคบริโภค หรือขยายฐานอำนาจทางการเมือง (Van Leur 1955: 117-144)¹³ ในขณะเดียวกัน พ่อค้าจากภูมิภาคตะวันตกก็เริ่มสะสมทุนได้มากขึ้นเรื่อยๆ แต่การสะสมทุนของพ่อค้าชาวตะวันตกก็ไม่ได้เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในยุโรปโดยเป็นอิสระจากปัจจัยจากภายนอกภูมิภาคยุโรป ในทางตรงกันข้าม Ander Gunder Frank เสนอว่าการสะสมทุนในยุโรปไม่ได้เป็นผลมาจากการพัฒนาเทคโนโลยีการผลิตจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมอย่างที่เข้าใจกันทั่วไป แต่เป็นผลมาจากการค้าขายและการผลิตบนฐานของทรัพยากรและแรงงานจากประเทศในเอเชีย¹⁴ ในช่วงต่อไป เราจะพิจารณาว่าอะไรคือเงื่อนไขที่ทำให้บริษัทตะวันตกสามารถเปลี่ยนแปลงโครงสร้างตลาดการค้าระหว่างประเทศในลักษณะที่เอื้อให้พ่อค้าชาวตะวันตกสะสมทุนได้จำนวนมาก

การสร้างรัฐอาณานิคมของพ่อค้าชาวตะวันตก ในงานศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการที่ “พ่อค้ารายย่อย” ในเอเชียถูกแทนที่ด้วยบทบาทของบริษัทตะวันตก Steensgaard (1973) วิเคราะห์ว่า การค้าระยะไกลของพ่อค้าราย

¹² ข้อถกเถียงเกี่ยวกับประเด็นที่ว่า การค้าในเอเชียเป็นการค้าแบบ “peddling trade” จริงหรือไม่ ได้กล่าวแล้วในหน้า 76

¹³ ดูการอภิปรายประเด็นดังกล่าวเกี่ยวกับการกระจุกตัวของทุนและการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยใน นิธิ (2527: 211-216)

¹⁴ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน Frank (1998: 186-225; 276-230)

ย่อย มีลักษณะเฉพาะสองประการที่ต่างจากการค้าระหว่างประเทศในรูปของ"บริษัท" คือ 1.) การต้องจ่ายค่าคุ้มครองในราคาสูงให้กับผู้มีอำนาจทางการเมืองในท้องถิ่น 2.) การไม่สามารถเป็นผู้กำหนดราคาในตลาดที่ไม่มีมีการแลกเปลี่ยนข้อมูลที่สมบูรณ์และโปร่งใส ทำให้ไม่มีการแข่งขันอย่างเสรี (imperfect information; imperfect market competition) แต่การค้าระหว่างประเทศในรูปของ"บริษัท" ของอาณานิคมตะวันตก โดยเฉพาะ English_East India Company และ Dutch East India Company (Dutch VOC) สามารถปรับเปลี่ยนโครงสร้างนี้ได้ เงื่อนไขสำคัญที่ทำให้การปรับเปลี่ยนโครงสร้างตลาดเกิดขึ้นได้ คือ การเข้ายึดอำนาจอธิปไตยในท้องถิ่นเพื่อหลีกเลี่ยงการจ่าย "ค่าคุ้มครอง" ราคาสูงให้แก่ผู้มีอำนาจท้องถิ่น ซึ่งทำให้บริษัทตะวันตกสามารถปรับลดค่าใช้จ่ายในการค้าระหว่างประเทศ จนทำให้มีความได้เปรียบทางราคา และในที่สุดกลายเป็นพ่อค้ารายใหญ่ที่สามารถผูกขาดการค้าและกำหนดราคาสินค้าในตลาดได้

Steensgaard ชี้ให้เห็นว่า ถึงแม้บริษัท Estado da India ซึ่งเป็นความร่วมมือระหว่างรัฐบาลโปรตุเกสและสเปน ได้เข้ามามีอำนาจอธิปไตยเหนือ่านน้ำเอเชียจากการควบคุมการออก "ใบผ่านทาง" (*cartazes*) แก่เรือที่เข้ามาค้าขาย¹⁵ และจากการผูกขาดการค้าฟริกไทยในเอเชีย แต่การเปลี่ยนโครงสร้างตลาดในลักษณะดังกล่าวก็ไม่ได้เกิดขึ้น เพราะโครงสร้างการจัดการภายในองค์กรและโครงสร้างความสัมพันธ์กับตลาดของบริษัท Estado da India ไม่ต่างจากการจัดโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเมืองของ "นักทุนนิยมการเมือง" อื่นๆที่ทำการค้าระหว่างประเทศในสมัยโบราณ กล่าวคือ แม้การขาย "ใบผ่านทาง" จะช่วยลดค่าใช้จ่ายในการค้าระหว่างประเทศเพราะพ่อค้ารายใหญ่นี้สามารถผลิตบริการของการให้ความคุ้มครองตัวเองได้ และการขาย "ใบผ่านทาง" จะนำรายได้สำคัญของรัฐบาลโปรตุเกส¹⁶ แต่บริษัท Estado da India ก็ไม่ต่างจาก "นายทุนนิยมการเมือง" อื่นๆที่ทำการค้าระหว่างประเทศในสมัยโบราณ เพราะรายได้ส่วนใหญ่ของ Estado da India มาจากการเก็บค่าคุ้มครอง ไม่ได้เกิดจากการทำธุรกิจการค้าที่ผลิตอะไรให้สังคม นอกเหนือไปจากการผูกขาดการขายบริการการคุ้มครอง ซึ่งความจำเป็นของบริการก็เป็นผลมาจากการก่อการร้ายของผู้ขายบริการนั่นเอง และนี่คือสาเหตุหนึ่งที่ทำให้อาณานิคมโปรตุเกสและสเปนหมดอำนาจลง และถูกแทนที่โดยรัฐอาณานิคมอังกฤษและดัตช์ กล่าวคือ ถึงแม้ว่า Estado da India จะค้าขายฟริกไทย แต่การค้านั้นก็มีลักษณะไม่ต่างจากการผูกขาดการค้าของกษัตริย์ที่ผูกขาดการค้าบนฐานของการใช้อำนาจการเมือง แต่ไม่ได้นำความมั่งคั่งจากการผูกขาดการค้านั้นมาลงทุนในการผลิตหรือทำธุรกิจอื่นที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม บทบาทของ "นายทุนนิยมการเมือง" ในลักษณะนี้จึงเป็นเพียงแค่พ่อค้าคนกลางที่ผูกขาดการรวบรวมและกระจายผลผลิตในสังคม¹⁷

การผูกขาดทางการค้าของ English_East India Company และ Dutch East India Company (Dutch VOC) ต่างจากการผูกขาดทางการค้าของบริษัท Estado da India เพราะบริษัทได้ปรับเปลี่ยนโครงสร้างราคาตลาดการค้าระหว่างประเทศจากการผูกขาดนั้น รวมทั้งได้นำกำไรจากการผูกขาดทางการค้าไปลงทุนในธุรกิจการผลิตอย่างอื่น ทั้งการผลิตภายในประเทศอาณานิคมและการขยายฐานการผลิตแบบอุตสาหกรรมในยุโรป (Frank

¹⁵ ในแง่นี้ รัฐอาณานิคมของโปรตุเกสและสเปนในภายได้การปกครอง ก็เปรียบเสมือน garrison state ที่ถูกตั้งขึ้นจากการขายกองกำลังทหารเพื่อเข้ายึดครองเส้นทางการค้า

¹⁶ นอกจากนั้น หากเรือของ Estado da India ถูกปล้นในท้องถิ่นใด ผู้ปกครองเดิมในท้องถิ่นนั้นยังต้องจ่ายค่าปรับให้กับรัฐบาลโปรตุเกส

¹⁷ และนี่คือที่มาของคำว่า "Redistributive Enterprise" (Steensgaard 1973: 81-113)

1998: 294-296) การปรับเปลี่ยนโครงสร้างราคาตลาดระหว่างประเทศเกิดขึ้นได้อย่างไร Steensgaard เปรียบเทียบการทำงานของ “พ่อค้ารายย่อย” (peddling trader) กับ บริษัทตะวันตกในสมัยอาณานิคมว่า ในตลาดของการค้าขายระยะไกลที่ผู้ซื้อและผู้ขายมีระยะทางที่ห่างไกลเป็นตัวกั้นระหว่างกลาง การแลกเปลี่ยนข้อมูลเกี่ยวกับราคาซื้อขายสินค้าในแต่ละที่เป็นสิ่งที่ทำได้จำกัด โดยเฉพาะเมื่อเทคโนโลยีของการสื่อสารคมนาคมยังจำกัด นอกจากนั้น การคำนวณต้นทุนของพ่อค้าก็ทำได้ยากเพราะความไม่แน่นอนของรายจ่ายเกี่ยวกับค่าคุ้มครอง พ่อค้ารายย่อยต้องเผชิญกับความเสี่ยงจากการถูกปล้นและการเรียกเก็บค่าคุ้มครองในจำนวนที่สูงกว่าที่คาดคะเนไว้ในแต่ละเส้นทางการค้า ดังนั้นการซื้อขายสินค้าของพ่อค้าระยะไกลรายย่อยจึงเป็นการซื้อขายที่อยู่บนฐานของการคาดคะเนข้อมูลต่างๆ (imperfect information; imperfect competition) ถึงแม้ว่าพ่อค้าอาจต้องการตัดสินใจซื้อขายสินค้าด้วยการคิดคำนวณผลกำไรบนฐานของ “ความเป็นเหตุเป็นผล” แต่พ่อค้ารายย่อยเช่น peddling trader ก็ไม่สามารถทำเช่นนั้นได้เสมอเพราะขาดข้อมูลที่สมบูรณ์ การทำกำไรของพ่อค้าจึงอยู่บนฐานของการคาดคะเน ประกอบกับการจួយโอกาสทางการค้าที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า ในแต่ละครั้ง ทำให้การค้าของพ่อค้ารายย่อยเป็นการขายสินค้าที่หลากหลายประเภท และไม่ผูกอยู่กับเส้นทางใดเส้นทางหนึ่ง¹⁸ ในสถานการณ์เช่นนี้ บริษัทตะวันตกได้จัดการกับราคาตลาดที่ผันผวน โดยการเข้ามาเป็นผู้กำหนดราคาสินค้าในตลาด ด้วยการใช้ฐานอำนาจทางการเมืองของตนเพื่อรวบรวมสินค้าจากประเทศในอาณานิคมให้มาอยู่ในความควบคุมของบริษัทเป็นจำนวนมาก จนทำให้บริษัทเป็นผู้ค้ารายใหญ่ที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดราคาสินค้าในตลาด

ความสามารถในการสะสมสินค้าจำนวนมากให้มาอยู่ในความควบคุมของบริษัท โดยใช้ฐานอำนาจทางการเมืองของรัฐบาลอาณานิคม ทำให้ตลาดการค้าระหว่างประเทศของบริษัทตะวันตกเป็นตลาดที่มีข้อมูลที่โปร่งใส เพราะบริษัทสามารถควบคุมปัจจัยที่มีผลต่อความผันผวนของราคาตลาด ในขณะที่ตลาดของ “พ่อค้ารายย่อย” ก็ยังเป็นตลาดที่ไม่มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลที่โปร่งใส และ “พ่อค้ารายย่อย” ก็ยังต้องเผชิญกับความผันผวนของราคาสินค้าในตลาดต่อไป การสะสมสินค้าจากประเทศในอาณานิคมไว้ในคลังสินค้าของบริษัทตะวันตก อาจมีลักษณะไม่แตกต่างกันนักจากการสะสมสินค้าไว้ในท้องพระคลังของกษัตริย์ เพื่อผูกขาดการค้าระหว่างประเทศในสมัยราชอาณาจักร ในเชิงขอบเขตและปริมาณ การสะสมสินค้าของบริษัทอาจมีขอบเขตและปริมาณที่กว้างกว่า เพราะอำนาจอธิปไตยของรัฐบาลอาณานิคมขยายข้ามผ่านภูมิภาคและน่านน้ำ แต่ข้อแตกต่างที่สำคัญคือ เป้าหมายของการผูกขาดทางการค้าในตลาดการค้าระหว่างประเทศของบริษัท คือการหากำไรเพื่อนำไปลงทุนและขยายฐานการผลิต

จากการวิเคราะห์ของ Steensgaard ดังกล่าวจะเห็นว่า ตลาดการค้าระหว่างประเทศตั้งแต่สมัยอาณานิคมเป็นต้นมา ไม่ใช่ตลาดที่มีการแข่งขันอย่างเสรี การผูกขาดทางการค้าของบริษัทตะวันตกทำให้ตลาดที่แท้จริงเป็นการแข่งขันระหว่างพ่อค้ารายใหญ่จำนวนไม่กี่ราย (quasi-monopoly หรือ oligopoly) การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างตลาดการค้าระหว่างประเทศในครั้งนี้ โดยพ่อค้ารายใหญ่ที่อยู่ในรูปของบริษัท เกิดขึ้นได้บนฐานของการใช้อำนาจทางการเมืองเช่นอำนาจอธิปไตย ในการทำให้เกิดความได้เปรียบทางเศรษฐกิจจากตลาดเดิม เพื่อเปลี่ยนแปลงโครงสร้างตลาดและขยายฐานอำนาจทางเศรษฐกิจไปด้วยในเวลาเดียวกัน ดังนั้นจึงยากที่จะกล่าวได้ว่าตลาดเสรีมีความเป็นกลาง เพราะความเหลื่อมล้ำของฐานอำนาจทางการเมืองสามารถปรับเปลี่ยนโครงสร้างความสัมพันธ์ทาง

¹⁸ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับลักษณะของการค้าขายแบบ peddling trade ใน Geertz *Peddlers and Princes* (1963: 30-46)

เศรษฐกิจในตลาด ในลักษณะที่ทำให้ตลาดไม่ใช้การแข่งขันอย่างเสรีที่แท้จริงอีกต่อไป ตลาดเสรีดูเหมือนจะเป็นสถานะที่ไม่มีเสถียรภาพ แนวโน้มทั่วไปของตลาดเสรีที่ไม่มีการแทรกแซง คือการเจริญเติบโตของผู้ค้ารายใหญ่ที่มีฐานอำนาจทางการเมือง และการเข้ามาผูกขาดทางการค้าในที่สุด ด้วยกลไกเช่นนี้เองที่ทำให้พ่อค้าระยะไกลที่มีฐานอำนาจทางการเมืองเช่นบริษัทตะวันตก สามารถผูกขาดราคาสินค้าของตลาดการค้าระหว่างประเทศ และเข้ามามีบทบาทแทนพ่อค้ารายย่อยในเอเชียที่เคยเป็นตัวจักรที่ขับเคลื่อนตลาดการค้าระยะไกลในที่สุด

ถึงแม้ Steensgaard (1973) และ Curtin (1984) จะมองว่าพ่อค้าชาวตะวันตกในรูปของการบริหารจัดการองค์กรแบบบริษัท ได้เข้ามาแทนที่บทบาทพ่อค้าระยะไกลรายย่อยในเอเชีย และถึงแม้ว่ากระบวนการนี้อาจมีความเป็นจริงในเชิงประวัติศาสตร์ แต่ตัวตนและบทบาทของพ่อค้ารายย่อยเช่นชาวโรฮองในการค้าระหว่างประเทศก็ยังไม่ได้สูญหายไปไหน และจากการศึกษาภาคสนาม สังคมและเครือข่ายการค้าขายของพ่อค้าชาวโรฮองก็ยังขยายใหญ่ขึ้นเรื่อย ๆ ท่ามกลางการเกิดขึ้นของ "บริษัทลงทุนข้ามชาติ" นอกจากนั้น เครือข่ายทางการค้าและเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนพ่อค้าชาวโรฮอง ดังเห็นได้จากการรวมตัวกันเป็นชุมชน "Trade Diaspora" ก็มีบทบาทมากกว่าการเอื้อให้คนในชุมชนบรรลุเป้าหมายทางเศรษฐกิจ เช่นการขยายฐานการลงทุนและการสร้างงานให้คนในชุมชน แต่กำไรจากการค้าในต่างประเทศยังช่วยให้ชาวโรฮองบรรลุเป้าหมายทางสังคม รวมทั้งเป้าหมายทางศาสนา ดังเห็นได้จากการความยิ่งใหญ่ของกิจกรรมทางศาสนาและศาสนูปถัมภ์ที่ชาวโรฮองเป็นผู้อุปถัมภ์ ทั้งในและนอกประเทศเนปาล ด้วยเหตุนี้ เราคงต้องหันมาพิจารณาข้อสังเกตของ Steensgaard (1973:) และ Curtin (1984:) ที่ว่า ยุคสมัยของ 'Trade Diaspora' ที่เกิดขึ้นจากการค้าระยะไกลได้สิ้นสุดลงแล้ว เมื่อบริษัทลงทุนข้ามชาติในตลาดทุนนิยมเสรีได้เข้ามาแทนที่ พ่อค้าระยะไกลรายย่อยได้สูญหายไปจากตลาดการค้าระหว่างประเทศจริงหรือไม่ หรือด้วยบริบททางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองที่เปลี่ยนไป ที่ทำให้ Steensgaard และ Curtin มองไม่เห็นตัวตนและบทบาทของคนกลุ่มนี้ในรัฐเสรีนิยมประชาธิปไตย และตลาดทุนนิยมเสรี

บทที่ 5 จาก “Peddling Trade” และ “Political Capitalism” ในฐานะที่เป็นหมวดหมู่ในการวิเคราะห์ สู่การมองเศรษฐกิจทุนนิยมสมัยใหม่ “ใน” และ “นอกระบบ”

เศรษฐกิจที่ “ไม่เป็นทางการ” หรือ เศรษฐกิจ “นอกระบบ” : นิยามของ “นักทุนนิยมการเมือง” ร่วมสมัย

มุมมองเกี่ยวกับพ่อค้าชาวโรฮิงจาในฐานะที่เป็น “พ่อค้ารายย่อย” ที่เคยมีบทบาททางการค้าในเอเชีย เป็นมุมมองที่เราเพิ่งจะเริ่มพิจารณาในบทที่ 4 ซึ่งเป็นมุมมองเกี่ยวกับพ่อค้าชาวโรฮิงจาในมิติเชิงประวัติศาสตร์ อย่างไรก็ตามภาพด้านนี้ของพ่อค้าชาวโรฮิงจา เป็นสิ่งที่คนทั่วไปไม่รู้จักคุ้นเคยกันดีนัก จากที่กล่าวในตอนต้น คนส่วนใหญ่ที่ได้อ่านหรือได้ยินเรื่องราวเกี่ยวกับพ่อค้าชาวโรฮิงจา มักผูกโยงกิจกรรมการค้าขายของพ่อค้าชาวโรฮิงจาเข้ากับเศรษฐกิจ “นอก” ระบบ หรือ เศรษฐกิจในภาคที่ “ไม่เป็นทางการ” การผูกโยงที่เกิดขึ้นโดยอัตโนมัติเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงมุมมองร่วมสมัยของคนในสังคมเกี่ยวกับพ่อค้าชาวโรฮิงจา จากงานศึกษาภาคสนามเกี่ยวกับชุมชนพ่อค้าชาวโรฮิงจาในเอเชียใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในปัจจุบัน เราคงต้องปฏิเสธข้อสังเกตของ Steensgaard (1973) และ Curtin (1984) ที่ว่ายุคของ ‘Trade Diaspora’ ได้สิ้นสุดลงแล้วและพ่อค้าระยะไกลรายย่อยได้สูญหายไปจากตลาดการค้าระหว่างประเทศ “พ่อค้ารายย่อย” เช่นชาวโรฮิงจายังไม่ได้สูญหายไปไหน เพียงแต่ถูกเรียกชื่อใหม่ในรัฐเสรีนิยมประชาธิปไตย นอกจากนั้น ท่ามกลางการคงอยู่ของชุมชน ‘Trade Diaspora’ ของพ่อค้าชาวโรฮิงจาในตลาดการค้าระหว่างประเทศ เรายังเห็นการเกิดขึ้นใหม่ของ ‘Trade Diaspora’ ของพ่อค้ากลุ่มอื่น เช่น พ่อค้าชาวตะวันตกที่ค้าขายให้กับ “นายทุนนิยมการเมือง” รายใหม่เช่นบริษัทลงทุนข้ามชาติ กระบวนการที่ “พ่อค้ารายย่อย” เช่นชาวโรฮิงจาหายไปเป็น พ่อค้า “นอก” ระบบเกิดขึ้นได้อย่างไร

หากย้อนหลังไปในประวัติศาสตร์ ในแต่ละยุคสมัย เราจะเห็นแบบแผนร่วมกันอย่างหนึ่งในความสัมพันธ์ระหว่าง “นายทุนนิยมการเมือง” และ “พ่อค้ารายย่อย” นั่นคือ “พ่อค้ารายย่อย” ที่สามารถเอื้อประโยชน์ ไม่ว่าจะเป็นทางเศรษฐกิจหรือในทางการเมือง ให้กับ “นายทุนนิยมการเมือง” ร่วมสมัย ซึ่งเป็นผู้ปกครองรัฐ จะได้รับความช่วยเหลือสนับสนุนให้เข้ามาค้าขายในท้องถิ่น แต่หาก “พ่อค้ารายย่อย” ไม่สามารถเอื้อประโยชน์ หรือมีศักยภาพที่จะพัฒนามาเป็นคู่แข่งทางการค้าที่สำคัญ “นายทุนนิยมการเมือง” ท้องถิ่นจะกีดกันการค้าของพ่อค้ากลุ่มนั้นออกไปด้วยการสร้างความไม่ชอบธรรมให้กับกิจกรรมการค้าของพ่อค้าเหล่านั้น ยกเว้นแต่ว่าพ่อค้าจะสามารถเอื้อประโยชน์ทางเศรษฐกิจให้กับ “นายทุนนิยมการเมือง” ด้วยการจ่าย “ค่าคุ้มครอง” ในราคาที่สูงมาก ดังนั้น เพื่อกีดกันการค้าของพ่อค้ากลุ่มนี้ “นายทุนนิยมการเมือง” จึงสร้างความไม่ชอบธรรมให้กับการค้าของพ่อค้าเหล่านั้น โดยการนิยามให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจของพ่อค้าเหล่านั้นเป็นกิจกรรมที่ “ไม่เป็นทางการ” เช่น ดังเห็นได้จากการนิยามให้การซื้อขายที่นอกเหนือจากการผูกขาดของราชสำนักในสมัยอยุธยาเป็นการ “ซื้อขายที่ไม่เป็นทางการ”

การสร้างความไม่ชอบธรรมให้กับกิจกรรมการค้าของ “พ่อค้ารายย่อย” ชาวต่างชาติ อาจมีรูปแบบที่หลากหลาย เช่น ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ชนชั้นนำไทยอาจสร้างความไม่ชอบธรรมให้กับการค้าของพ่อค้าจีนโดยใช้อุดมการณ์ชาตินิยม ในปัจจุบัน “นายทุนนิยมการเมือง” ท้องถิ่น ซึ่งเป็นผู้กำหนดนโยบายและกฎหมายของรัฐ อาจสร้างความไม่ชอบธรรมให้กับเศรษฐกิจ “นอก” ระบบโดยตรง โดยการกล่าวถึงด้านลบของกิจกรรมทางเศรษฐกิจนอกระบบ เช่น ทำให้รัฐขาดรายได้(จากการเก็บ “ค่าคุ้มครอง”) หรือประเพณีทางจริยธรรม เช่น สวัสดิภาพของแรงงานนอกระบบ หรือ “นายทุนนิยมการเมือง” ท้องถิ่นอาจสร้างความไม่ชอบธรรมให้กับเศรษฐกิจ “นอก” ระบบในทางอ้อม

โดยการสร้างความชอบธรรมให้กับเศรษฐกิจ “ใน” ระบบ ซึ่งก็คือตลาดทุนนิยมเสรีที่รัฐเป็นผู้กำกับดูแล ดังนั้น “นายทุนนิยมการเมือง” ต้องถื่นอาจกล่าวถึงมิติในด้านบวกของตลาดทุนนิยมเสรี และความไม่ชอบธรรมของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ “นอก” ระบบในการขัดขวางกลไกการทำงานของเศรษฐกิจ “ใน” ระบบตลาดทุนนิยมเสรีที่ถูกควบคุมโดยรัฐที่มี “นายทุนนิยมการเมือง” ของรัฐเป็นพ่อค้ารายใหญ่ และมี “นายทุนนิยมการเมือง” ต่างชาติ เช่นบริษัทลงทุนข้ามชาติ เป็นคู่ค้าคนสำคัญของ “นายทุนนิยมการเมือง” ต้องถื่นเหล่านั้น

ประเด็นต่างๆที่ “นายทุนนิยมการเมือง” ของรัฐกล่าวถึงเกี่ยวกับเศรษฐกิจ “ใน” และ “นอก” ระบบเหล่านี้ อาจมีแง่มุมของความเป็นจริงอยู่บ้าง แต่การเลือกกล่าวถึงมิติต่างๆเหล่านี้เพื่อแยกแยะความแตกต่างระหว่างกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อยู่ “ใน” และ “นอก” ระบบ ทำให้คำกล่าวเหล่านั้นเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการนิยามเพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับกิจกรรมทางเศรษฐกิจ “ใน” ระบบ ที่ “นายทุนนิยม” การเมืองร่วมสมัยมีส่วนได้ส่วนเสีย เราจะพิจารณาประเด็นเหล่านี้โดยเฉพาะเจาะจงในช่วงต่อไป โดยเริ่มต้นด้วยคำถามที่ว่า หากกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่รัฐ หรือ “นายทุนนิยมการเมือง” ของรัฐได้นิยามและแยกแยะให้เป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจ “นอก” ระบบ มีความไม่ชอบธรรมจริง เพราะเหตุใดกิจกรรมทางเศรษฐกิจเหล่านี้จึงยังคงอยู่ในรัฐ

ความสัมพันธ์(ที่แยกไม่ขาด)ระหว่าง เศรษฐกิจ “ใน” และ “นอกระบบ”

ปัจจัยหนึ่งที่ทำให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อยู่ “นอก” ระบบ ยังไม่ถูกกำจัดให้หมดไปจากรัฐ ก็เพราะกิจกรรมทางเศรษฐกิจ “นอก” ระบบเหล่านั้น ยังสามารถเอื้อประโยชน์ให้กับรัฐ โดยเฉพาะให้กับ “นายทุนนิยมการเมือง” ที่เป็นพ่อค้ารายใหญ่ “ใน” ระบบเศรษฐกิจที่รัฐกำกับควบคุม กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ได้กล่าวถึงในขอบเขตของหนังสือเล่มนี้ ที่อาจถูกมองว่าเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจ “นอก” ระบบ มีข้อได้เปรียบบางประการเมื่อเทียบกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจ “ใน” ระบบ นั่นคือ 1.) ข้อได้เปรียบในการค้าและการผลิต จากการเข้าถึงแหล่งวัตถุดิบ และแรงงานราคาถูก 2.) ข้อได้เปรียบจากการระดมทุนราคาถูก ซึ่งมีความเสี่ยงสูง

วัตถุดิบ และแรงงานราคาถูก พ่อค้าชาวโรรองสามารถเข้าถึงแหล่งวัตถุดิบราคาถูก จากเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมที่กว้างขวางระหว่างพ่อค้าระยะไกลในภูมิภาคต่างๆ และจากเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมในเชิงลึกจากเครือข่ายในท้องถิ่น ตลาดที่ลึกและซอกซอนมักเป็นตลาดที่อยู่ในตอนต้นของกระบวนการซื้อขาย สินค้าจึงมีราคาถูก ตลาดที่กว้างทำให้พ่อค้าสามารถเปรียบเทียบราคา ความสัมพันธ์ทางสังคมที่กว้างขวางและลึกในแต่ละท้องถิ่น ทำให้พ่อค้าสามารถเข้าถึงตลาดดังกล่าว บทบาทของพ่อค้าชาวโรรองหลายคน คือการหาแหล่งวัตถุดิบราคาถูก เพื่อรวบรวมและขายส่งต่อไปให้กับพ่อค้ารายใหญ่ ซึ่งเป็นพนักงานของบริษัทส่งออกนำเข้า หรือของบริษัทในต่างประเทศ ในธุรกิจการค้าพลอย พ่อค้าพลอยชาวโรรองคือกลุ่มคนที่ไปหาวัตถุดิบมาส่งให้ร้านค้าอัญมณีในโรงแรม หรือบริษัทผลิตเครื่องประดับในสิงคโปร์ มาเลเซีย ในทำนองเดียวกัน ในธุรกิจของเก่า ของที่ระลึก งานศิลปะ พ่อค้าชาวโรรองคือคนที่ไปซื้อหาสินค้า ซึ่งเป็นทั้งของทำเลียนแบบของเก่าและของเก่า เพื่อนำมาส่งให้กับร้านขายของที่ระลึกในโรงแรม หรือส่งออกไปยังห้องภาพที่ร้านค้าที่ขายภาพวาด Thanka ราคาแพง ทั้งในกรุงเทพฯ ญี่ปุ่น สหรัฐอเมริกา และยุโรป ในกรณีของดอลล่าซึ่งผลิตเครื่องประดับ เขาสามารถเข้าถึงแหล่งวัตถุ

ดิบราคาถูกในจีน ไต้หวัน อินเดีย เนปาล ไทย เยอรมัน กรีซ เพราะเครือข่ายความสัมพันธ์ทางการค้าที่พัฒนาขึ้นตั้งแต่เมื่อเขายังเป็น “พ่อค้ารายย่อย” ที่เดินทางไปมา ความสัมพันธ์ทางการค้านี้ เริ่มขึ้นจากความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างชุมชนพ่อค้าชาวโรมาเนียที่กระจายอยู่ในประเทศต่างๆ ซึ่งเขาพัฒนาต่อไปเป็นความสัมพันธ์กับพ่อค้าต่างชาติกลุ่มอื่น

การซื้อขายที่เกิดขึ้นในตลาดดังกล่าว ส่วนใหญ่เป็นการซื้อขายที่อยู่บนฐานของความสัมพันธ์ส่วนตัว การซื้อขายที่อยู่บนฐานของความสัมพันธ์ส่วนตัว ที่ไม่ได้เกิดขึ้นผ่านกลไกตลาดที่อยู่ภายใต้การกำกับควบคุมของสถาบัน ไม่มีการผูกมัดด้วยข้อบังคับทางกฎหมาย ทำให้กระบวนการต่างๆ มีความรวดเร็ว และยืดหยุ่นมากขึ้น แต่ความยืดหยุ่นซึ่งหมายถึงความได้เปรียบในการสำรวจราคา ก็มาพร้อมกับความไม่แน่นอนและความเสี่ยงด้วยเช่นกัน ครั้งหนึ่งดอลซ่าเล่าว่า ภายใน 3 ชั่วโมงที่ผ่านมา เขาเพิ่งจะตกลงซื้อขายสินค้าจากนากาแลนด์ เพื่อส่งให้พ่อค้าชาวไต้หวัน มูลค่ากว่า 2 ล้านบาท (โดยได้กำไร 50 สตางค์ต่อชิ้น) สิ่งที่ดีดอลซ่าทำคือ ประสานงานทางโทรศัพท์ระหว่างผู้ชาย ซึ่งเป็นญาติชาวเนปาลที่อาศัยอยู่ในนากาแลนด์และพม่า ให้จัดส่งลูกบิด หิน กระดุก ซึ่งเป็นวัตถุดิบในการทำสร้อยเครื่องประดับ ไปให้ลูกค้าที่ไต้หวัน หากการซื้อขายในกรณีดังกล่าว อยู่ในรูปของการซื้อโดยบริษัท ที่มีขั้นตอนมากขึ้น หรือมีการตกลงซื้อขายด้วยหลักฐานที่ผูกมัด การค้าขายในครั้งนี้อาจใช้เวลามากขึ้นและอาจไม่เกิดขึ้นก็ได้ การเป็น “พ่อค้ารายย่อย” ทำให้พ่อค้าสามารถเข้าถึงแหล่งวัตถุดิบราคาถูกได้ลึกกว่าพ่อค้ารายใหญ่ เช่น บริษัท แต่ดอลซ่าก็กล่าวว่า การทำธุรกิจแบบนี้ต้องมีความไวเนื้อเชื้อใจกัน หรือต้องมีความกล้าที่จะเชื่อใจกัน

ปัจจัยอีกประการหนึ่งที่ทำให้แหล่งวัตถุดิบของพ่อค้าชาวโรมาเนียมีราคาถูก คือต้นทุนแรงงานที่ต่ำ ในหลายๆกรณีพ่อค้าชาวโรมาเนียได้ผันตัวจากการเป็นพ่อค้าคนกลางมาเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการผลิตนี้เอง สำหรับพ่อค้าชาวโรมาเนียที่ผันตัวไปเป็นผู้ผลิต การผลิตของเขาคือการผลิตด้วยต้นทุนที่ต่ำ เช่น ในกรณีของ ดอลซ่าที่มีเครือข่ายการผลิตเป็นเครือข่ายของภรรยาและชนกลุ่มน้อยอื่นๆที่แม่ยายรู้จัก รวมทั้งมีเครือข่ายของ “ยี่ปั่ว” ที่มารับช่วงการผลิตต่อเพื่อส่งให้แรงงานราคาถูกทั่วภาคเหนือ ในทำนองเดียวกัน ภรรยาสามารถหาแรงงานราคาถูกผ่านคนรู้จักของภรรยาจากอีสาน มาช่วยในโรงงานผลิตเครื่องเงิน และเมื่อมี “order” มากไม่ทันการผลิตในเมืองไทย เขาสามารถขยายฐานการผลิตไปยัง “ยี่ปั่ว” ที่เคลี เครือข่ายการผลิตแบบรับช่วง มีต้นทุนต่ำกว่าการผลิตในโรงงาน เพราะการจ้างงานที่ยืดหยุ่นทำให้นายจ้างสามารถปรับเปลี่ยนปริมาณและประเภทของการผลิตได้อย่างรวดเร็วตามความต้องการของตลาด โดยไม่ต้องมีค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้น การจ้างงานแบบชั่วคราว ทำให้นายจ้างไม่ต้องรับผิดชอบค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับความมั่นคงและความปลอดภัยของแรงงาน เช่น อัตราค่าจ้างขั้นต่ำ ระยะเวลาจ้างงาน สวัสดิการและสุขภาพแรงงาน¹ การคิดค่าจ้างต่อหน่วยการผลิต (รายชิ้น) ทำให้นายจ้างขูดรีดแรงงานตัวเองมากขึ้นเพื่อให้มีรายได้ต่อวันที่พอยังชีพ และส่วนเกินแรงงานที่เพิ่มขึ้นก็หมายถึงกำไรของนายจ้างที่มากขึ้นตามไปด้วย แรงงานราคาถูกจำนวนมากเป็นแรงงานต่างด้าว หรือกลุ่มคนที่ไม่มีสถานภาพทางกฎหมายที่เอื้อต่อการทำงานและอาศัยอยู่ในประเทศ ข้อจำกัดตรงนี้ปัจจัยหนึ่งที่ลดอำนาจต่อรองของแรงงานกับนายจ้าง แรงงานราคาถูก ที่มีอำนาจ

¹ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน David Harvey (1990) เกี่ยวกับการผลิตแบบยืดหยุ่น(flexible accumulation) ซึ่งเขาวิเคราะห์ว่าเป็นการปรับตัวของระบบเศรษฐกิจแบบ “ทุนนิยมสมัยใหม่” หลังวิกฤตของระบบเศรษฐกิจที่ผลิตได้เกินกำลังที่คนส่วนใหญ่ในสังคมจะสามารถในการซื้อ (over-accumulation) โดยการผลิตแบบยืดหยุ่นเอื้อให้ผู้ผลิตสามารถปรับเข้าหาแหล่งเงินทุนและแหล่งแรงงานราคาถูกที่สุด ได้อย่างรวดเร็ว

ต่อรองน้อย อันเนื่องมาจากสถานภาพทางกฎหมายหรือเงื่อนไขอื่นๆ ทำงานที่มีความเสี่ยงสูง พ่อค้าชาวโรตองอาจซื้อพลอยได้ในราคาถูก แต่เราไม่อาจทราบได้ว่าสภาพการทำงานของคนงานในเมืองพลอยที่พม่ามีลักษณะอย่างไร มีความปลอดภัยแค่ไหน พ่อค้าแม่ค้ารายย่อยที่นำพลอยมาส่งขายตามชายแดนประสบกับความเสี่ยงอะไรบ้างในการเดินทาง กระบวนการผลิตที่ไม่ได้เกิดขึ้นผ่านกลไกตลาดที่อยู่ภายใต้การกำกับควบคุมของรัฐ เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้สินค้ามีราคาถูก

ด้วยปัจจัยต่างๆ เช่น ทักษะความรู้เกี่ยวกับแหล่งสินค้าที่อยู่ในช่วงต้นของกระบวนการซื้อขาย และแหล่งสินค้าที่ถูกผลิตด้วยวัตถุดิบและแรงงานราคาถูก ทำให้ “พ่อค้ารายย่อย” เช่นพ่อค้าชาวโรตองมีความได้เปรียบทางราคา เมื่อเปรียบเทียบกับการซื้อขายของบริษัทใหญ่ที่มี “นายทุนนิยมการเมือง” เป็นเจ้าของ ความได้เปรียบทางราคาอันเนื่องมาจากการเข้าถึงแหล่งสินค้าราคาถูก ทำให้พ่อค้าเช่นชาวโรตองสามารถขายสินค้าให้กับบริษัทส่งออกในท้องถิ่นได้โดยยังมีกำไรอยู่ หรือขายตรงให้กับบริษัทนำเข้าในต่างประเทศโดยมีกำไรมากขึ้น ดาลู อดีตพ่อค้าพลอยซึ่งเคยค้าขายสร้อยและชิ้นส่วนของเครื่องประดับที่ทำจากหินอัญมณี กล่าวถึงแหล่งสินค้าของเขา 2-3 แห่งในเดลีว่าใช้เครื่องขยายการผลิตแบบรับช่วงเช่นเดียวกับที่ดอลซาและกฤษณะทำ ดาลูจะนำสินค้ามาส่งให้กับร้านค้าในย่านนักท่องเที่ยวในกัวมัตซุ ซึ่งขายสินค้าเหล่านั้นต่อไปให้นักธุรกิจจากญี่ปุ่น ยุโรป สหรัฐอเมริกา ที่นำไปขายส่งต่อให้กับบริษัทนำเข้าในประเทศต่างๆ เหล่านั้น และขายให้กับบริษัทเหล่านั้นโดยตรงที่ส่งพนักงานมาติดต่อซื้ออย่างใกล้ชิดตาม ด้วยต้นทุนที่ต่ำร้านค้าที่รับซื้อสินค้าจากดาลู หรือพ่อค้าเช่นดอลซาหรือกฤษณะ ก็สามารถขายสินค้าของเขาให้กับบริษัทส่งออกในประเทศ โดยยังมีกำไรอยู่

จากตรงนี้ จะเห็นว่า พ่อค้าชาวโรตองอาจมีบทบาทในการจัดหาสินค้าราคาถูกและเป็นฐานการผลิตต้นทุนต่ำ ให้กับพ่อค้ารายใหญ่เช่น “นายทุนนิยมการเมือง” ที่มีบริษัทส่งออก ต้นทุนที่ต่ำ ทำให้ “พ่อค้ารายย่อย” สามารถขายสินค้าให้กับบริษัทของ “นายทุนนิยมการเมือง” โดยยังมีกำไรอยู่ ในบางกรณี “นายทุนนิยมการเมือง” อาจต้องพึ่งพาทักษะของ “พ่อค้ารายย่อย” ในการซื้อหาสินค้าที่ต้องการ เช่นเดียวกับที่ รัฐบาลไทยในต้นศตวรรษที่ 20 ใช้เครือข่ายของพ่อค้าชาวจีนฮ่อในการจัดซื้อฝิ่นในภาคเหนือ หรือบริษัท EIC ของรัฐบาลอังกฤษส่งพนักงานของตนในรูปของ “พ่อค้ารายย่อย” อิสระ ไปซื้อฝิ่นจากอินเดียเพื่อนำไปขายในจีน และในบางกรณี ด้วยแรงกดดันของตลาด “ใน” ระบบเศรษฐกิจที่รัฐกำกับควบคุมอยู่ “นายทุนนิยมการเมือง” อาจต้องพึ่งพากระบวนการผลิตของ “พ่อค้ารายย่อย” ซึ่งอยู่ “นอก” ระบบตลาดนั้น เพื่อให้ธุรกิจของตนมีความได้เปรียบและแข่งขันได้ “ใน” ระบบเศรษฐกิจที่รัฐกำกับควบคุม ทั้งนี้เพราะการผลิตแบบรับช่วงในตลาดแรงงานที่อยู่ “นอก” การควบคุมของรัฐช่วยเอื้อให้การขูดรีดส่วนเกินแรงงานและการสะสมทุน “ใน” ตลาดทุนนิยมเสรี ซึ่งถูกควบคุมโดยรัฐ ทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น กล่าวสั้นๆคือ “นายทุนนิยมการเมือง” ซึ่งเป็นผู้นิยามเงื่อนไขที่แบ่งแยกเศรษฐกิจ “นอก” ระบบ” ออกจากเศรษฐกิจ “ใน” ระบบ ยังต้องพึ่งพา “พ่อค้ารายย่อย” อยู่สองประการ คือ 1.) ในเรื่องทักษะความรู้เกี่ยวกับการค้าขายที่ “นายทุนนิยมการเมือง” ซึ่งเป็นพ่อค้ารายใหญ่ ทำได้ไม่ดีเท่ากับพ่อค้ารายย่อย เช่น การเข้าถึงแหล่งวัตถุดิบ และ 2.) ในการให้ทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจบางอย่างที่เอื้อประโยชน์ต่อพ่อค้ารายใหญ่ แต่ “ไม่อยากทำ” เอง ด้วยความจำเป็นที่ “นายทุนนิยมการเมือง” ยังต้องพึ่งพา “พ่อค้ารายย่อย” อยู่นี้ ทำให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจ ที่อยู่ “ใน” ระบบตลาดที่รัฐกำกับควบคุม มีความสัมพันธ์อย่างแยกออกไม่ได้จากกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่

อยู่ “นอก”ระบบการควบคุมนั้น และเงื่อนไขนี้คือปัจจัยหนึ่งที่ทำให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อยู่ “นอก” ระบบ ยังไม่ถูกจำกัดออกไปอย่างจริงจังจากรัฐซึ่งมี “นายทุนนิยมการเมือง” เป็นพ่อค้ารายใหญ่

การระดมทุนราคาถูก ความเสี่ยงสูง นอกจากการค้าของ “พ่อค้ารายย่อย” เช่นชาวไร่รอง จะมีความได้เปรียบจากการเข้าถึงแหล่งวัตถุดิบและแรงงานราคาถูก เมื่อเทียบกับการค้าของพ่อค้ารายใหญ่เช่น “นายทุนนิยมการเมือง” แล้ว “พ่อค้ารายย่อย” ยังมีความได้เปรียบอีกประการหนึ่ง จากการระดมทุนราคาถูก ซึ่งมีความเสี่ยงสูงในตอนต้น เราได้พิจารณาเกี่ยวกับทางเลือกในการระดมทุนของ “พ่อค้ารายย่อย” ซึ่งมีค่อนข้างจำกัด เมื่อเทียบกับการระดมทุนของ “นายทุนนิยมการเมือง” ซึ่งสามารถสะสมทุนจำนวนมากจากการขูดรีดส่วนเกินแรงงาน โดยใช้ฐานอำนาจทางการเมือง ทางเลือกที่จำกัดนี้ ทำให้พ่อค้าต้องระดมเงินทุนจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีความเสี่ยงสูง มีต้นทุนต่ำ และมีผลตอบแทนสูง แต่การระดมทุนในลักษณะที่มีความเสี่ยงสูงนี้ ก็มีข้อได้เปรียบทางเศรษฐกิจอยู่บ้าง เพราะหากการระดมทุนประสบผลสำเร็จ ทุนที่ได้มานี้จะเป็นทุนที่มีต้นทุนต่ำ การระดมทุนที่มีต้นทุนต่ำ และมีความเสี่ยงสูงเหล่านี้ ส่วนใหญ่มาจากการผลิตและการแลกเปลี่ยน “นอก” กลไกตลาดที่รัฐกำกับควบคุม แต่หากการระดมทุนจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อยู่ “นอก” ระบบตลาดที่รัฐต้องการสนับสนุน และรัฐไม่ได้ให้ความชอบธรรม เหตุใดการระดมทุนในรูปแบบนี้จึงยังคงอยู่

การระดมทุนที่มีต้นทุนต่ำและมีความเสี่ยงสูง ซึ่งอยู่ “นอก” กลไกตลาดที่รัฐกำกับควบคุม สามารถเอื้อประโยชน์บางอย่างให้กับรัฐ หรือ “นายทุนนิยมการเมือง” ที่มีบทบาทในรัฐ

ประการแรก “พ่อค้ารายย่อย” เช่นพ่อค้าชาวไร่รองจำนวนมาก นำเงินที่ได้จากการระดมทุนจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อยู่ “นอก” กลไกตลาดที่รัฐกำกับควบคุม และรัฐไม่ได้ให้ความชอบธรรม มาลงทุนในกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อยู่ “ใน” ระบบตลาดที่รัฐต้องการสนับสนุนและให้ความชอบธรรม การลงทุนในเนปาลจำนวนมากไม่น้อยในรูปของธุรกิจโรงแรมและการท่องเที่ยว โรงงานอุตสาหกรรมผลิตพรม ท่อน้ำ การลงทุนในตลาดการเงินระหว่างประเทศ ในธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ เป็นการลงทุนของพ่อค้าชาวไร่รอง ที่สะสมทุนขนาดใหญ่จำนวนมากจากการค้าทองคำระหว่างฮ่องกง เนปาล และอินเดีย ในระหว่างปี ค.ศ. 1980-1990 การลงทุนของพ่อค้าชาวไร่รอง ในกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อยู่ “ใน” ระบบตลาดที่รัฐให้ความชอบธรรมและต้องการสนับสนุน ไม่ได้จำกัดอยู่แต่เพียงในประเทศเนปาลเท่านั้น “พ่อค้ารายย่อย” ชาวไร่รอง ที่ได้ผันตัวไปเป็นผู้ผลิตหรือนักธุรกิจผู้ประกอบการรายใหญ่ เช่น “นายทุนนิยมการเมือง” ลงทุนในโรงงานอุตสาหกรรมขนาดเบาในอินเดีย ในธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ เช่น อาคารเช่า ทั้งในประเทศไทยและในอินเดีย จากข้อมูลตรงนี้ หากมองในทางกลับกัน เราอาจตั้งคำถามว่า การลงทุนในกิจกรรมทางเศรษฐกิจ “ใน” ระบบ เช่น การลงทุนในธุรกิจโรงแรมในไทยสมัยเศรษฐกิจฟองสบู่ จำนวนมากน้อยแค่ไหนเป็นเงินทุนที่มาจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจ “นอก” ระบบ เช่น จากการค้าสินค้าต้องห้าม กำไรจากธุรกิจที่ผิดกฎหมาย² ในปีนี้ เป็นที่รู้กันดีว่าการลงทุนของนักธุรกิจอสังหาริมทรัพย์รายใหญ่ที่สุดของเกาะ เป็นการระดมทุนจากการค้าขายทองคำระหว่างสิงคโปร์ และอาบูดาบี หรือคูเวต ดังนั้นจำนวนเงินที่ไหลวนเวียนอยู่ในกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อยู่ “นอก” เหนือการกำกับควบคุมของรัฐที่กล่าวถึงนี้ รวมทั้งจำนวนเงินที่ไหลสู่การลงทุนในกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อยู่ “ใน” ระบบตลาดที่รัฐต้องการสนับสนุน จึงมีจำนวนไม่น้อย แต่การที่เงิน “นอก” ระบบถูกนำมาลง

² ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน หอย ช่อง บ่อน ยาบ้า (ผาสุกและคณะ 2543)

ทุนในกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อยู่ “ใน” ระบบตลาดที่รัฐต้องการสนับสนุน ก็ทำให้เกิดการจ้างงาน รายได้ อุปทานของสินค้าและบริการ และทำให้เกิดการผลิต การจ้างงาน และการลงทุนเพิ่มมากขึ้น

ประการที่สอง ถึงแม้การระดมทุนที่มีต้นทุนต่ำและมีความเสี่ยงสูง จะมาจากการผลิตและการแลกเปลี่ยน “นอก” ระบบตลาดที่รัฐกำกับควบคุม แต่ “นายทุนนิยมการเมือง” ที่มีบทบาทในการกำหนดกฎหมายและนโยบายของรัฐจำนวนหนึ่ง ก็อาจจะระดมทุนขนาดใหญ่ด้วยวิธีนี้ งานของผาสุกและคณะฯ ชี้ให้เห็นถึงบทบาทของ “นายทุนนิยมการเมือง” ในการระดมทุนในลักษณะนี้ เช่น ในต่างประเทศ ลูกค้าส่วนใหญ่ที่มาใช้บริการทางการเงินกับสถาบันการเงินที่เกาะเคย์แมน ซึ่งมีชื่อเสียงเกี่ยวกับธุรกรรมทางการเงินที่อยู่ “นอก” ระบบการควบคุมของรัฐ คือ นายทหาร นักการเมือง และพนักงานของบริษัทลงทุนข้ามชาติ (นวน้อย 2543: 262-265) สำหรับในประเทศไทย การระดมเงินทุนเพื่อใช้จ่ายในการหาเสียงเลือกตั้ง ธุรกรรมการเงินที่สัมพันธ์กับการลงทุนและกำไรจากธุรกิจหุ้น อาจเป็นพื้นที่หนึ่งที่เกี่ยวพันกับธุรกรรมการเงินที่อยู่ “นอก” ระบบการแลกเปลี่ยนที่รัฐ “มีนโยบาย” ที่จะควบคุมในบางครั้ง การมีบทบาทของ “นายทุนนิยมการเมือง” ในการกำหนดนโยบายและออกข้อกำหนดกฎหมาย อาจเป็นข้อได้เปรียบที่ทำให้ “นายทุนนิยมการเมือง” สามารถปรับกฎระเบียบให้สอดคล้องกับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของตน หรือหาช่องโหว่ของกฎหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพมากกว่า “พ่อค้ารายย่อย” งานศึกษาของดร.สมเกียรติ ตั้งกิจวานิชย์ ชี้ให้เห็นถึงบทบาทของ “นายทุนนิยมการเมือง” ไทยในตลาดหุ้นนโยบายทางเศรษฐกิจที่เอื้อประโยชน์ต่อการเมือง (สมเกียรติ 2547) จากการที่ “พ่อค้ารายย่อย” ชาวโรตองหลายคนที่ผันตัวมาเป็นผู้ผลิตและผู้ประกอบการรายใหญ่ ที่มีกิจการการผลิตและธุรกิจค้าขาย “ใน” ระบบตลาดที่รัฐให้ความชอบธรรม และมีสถานะภาพไม่ต่างจาก “นายทุนนิยมการเมือง” ทำให้อาจจินตนาการได้ว่า “นายทุนนิยมการเมือง” จำนวนหนึ่งก็ผันตัวมาจากการเป็น “พ่อค้ารายย่อย” ที่อาศัยการระดมทุนจากตลาดที่อยู่ “นอก” ระบบการควบคุมของรัฐ

ความเลื่อนไหลไปมาได้ระหว่างกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อยู่ “ใน” และ “นอก” ระบบตลาดที่รัฐให้ความชอบธรรม ทำให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจทั้งสองประเภทไม่สามารถถูกแยกออกจากกันอย่างเด็ดขาด การแบ่งแยกว่ากิจกรรมทางเศรษฐกิจอันหนึ่งเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจ “ใน” หรือ “นอก” ระบบ อาจทำไม่ได้อย่างชัดเจนและง่ายอย่างที่เราคิด ในครอบครัวหนึ่ง อาจมีการทำธุรกิจทั้งในภาคที่เป็น “ทางการ” และในภาคที่ “ไม่เป็นทางการ” ควบคู่ไปในเวลาเดียวกัน และเงินทุนจากกิจการทั้งสองก็หมุนเวียนร่วมกันในครอบครัว เช่น พ่อค้าพลอยชาวโรตองคนหนึ่งเดินทางค้าขายระหว่างอินเดีย ไทย สิงคโปร์ มาเลเซีย ได้นำเงินที่สะสมได้จากการค้าพลอยและการให้บริการโยกย้ายเงินแบบฮุนดี มาให้ลูกชายลงทุนเปิดบริษัทนำเข้าและส่งออกเมล็ดพันธุ์พืชและอุปกรณ์ทำการเกษตรระหว่างอินเดีย เนปาล และไทย โดยธุรกิจของลูกชายเป็นธุรกิจ “ใน” ระบบ อย่างเต็มตัว แต่กำไรและเงินลงทุนในธุรกิจทั้งสองถูกหมุนเวียนร่วมกัน ในธุรกิจอันหนึ่งอาจมีองค์ประกอบของกิจกรรมทางเศรษฐกิจทั้ง “ใน” และ “นอก” ระบบ อยู่ร่วมกันและมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เช่น ธุรกิจการผลิตบางอย่างของพ่อค้าชาวโรตองมีการจดทะเบียนในรูปของบริษัท มีการจ่ายภาษี แต่ยังคงจัดซื้อวัตถุดิบบางอย่างจาก “พ่อค้ารายย่อย” ที่รวบรวมจัดซื้อสินค้าที่ผลิตด้วยเครือข่ายแรงงานรับช่วง และเงินที่นำมาลงทุนในบริษัทนั้นอาจมาจากการการสะสมทุนจากกิจการดังกล่าวประกอบกับการกู้ยืมจากภายในชุมชน ตราบเท่าที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อยู่ “นอก” ระบบตลาดที่ถูกควบคุมและกำกับโดยรัฐ ยังมีความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบบางประการ และตราบเท่าที่ “พ่อค้ารายย่อย” ยังมี

ทักษะและความชำนาญบางอย่าง ที่พ่อค้ารายใหญ่ที่ค้าขายในรูปของบริษัททำได้ไม่ดีเท่า กิจกรรมทางเศรษฐกิจของพ่อค้ารายใหญ่เช่น “นายทุนนิยมการเมือง” ที่อยู่ “ใน” ระบบตลาดที่รัฐให้การยอมรับสนับสนุนและให้ความชอบธรรม ก็ยังต้องการพึ่งพา “พ่อค้ารายย่อย” และกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่รัฐไม่ได้ให้ความชอบธรรมนัก เพื่อให้สามารถแข่งขันได้ “ใน” ตลาดทุนนิยมเสรีที่มีรัฐกำกับควบคุม

หากกิจกรรมทางเศรษฐกิจ “ใน” ระบบ ยังต้องพึ่งพิงกิจกรรมทางเศรษฐกิจ “นอก” ระบบ เหตุใดรัฐ หรือ “นายทุนนิยมการเมือง” ซึ่งเป็นพ่อค้ารายใหญ่ของรัฐ จึงไม่ให้การสนับสนุนหรือให้ความชอบธรรม

รัฐ กับการค้า “นอก” ระบบการควบคุมของรัฐ: ความขัดแย้งและความร่วมมือของรัฐ

จากการพิจารณาเปรียบเทียบมิติบางอย่างของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ที่อยู่ “ใน” และ “นอก” ระบบตลาดที่ถูกกำกับควบคุมโดยรัฐ จะเห็นว่าความได้เปรียบบางประการของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ที่อยู่ “นอก” ระบบ เช่น ต้นทุนที่ต่ำ และความสามารถในการแข่งขัน มาจากเงื่อนไขที่ว่ากิจกรรมนั้นไม่ได้อยู่ภายใต้กฎระเบียบของสถาบัน ถึงแม้รัฐจะไม่ได้ให้ความชอบธรรมกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจดังกล่าว แต่รัฐ หรือ “นายทุนนิยมการเมือง” ของรัฐ ซึ่งเป็นพ่อค้ารายใหญ่ “ใน” ระบบตลาดที่รัฐกำกับควบคุมอยู่ ก็ต้องการใช้ประโยชน์จากความได้เปรียบตรงนั้น หากรัฐ หรือ “นายทุนนิยมการเมือง” ของรัฐ ปล่อยให้กิจกรรมดังกล่าวมาอยู่ภายใต้กฎระเบียบเดียวกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่นๆที่รัฐให้ความชอบธรรม โอกาสที่จะตกตวงผลประโยชน์จากความได้เปรียบดังกล่าวก็จะหมดไป เช่น หากไม่มีการจ้างแรงงานรับช่วงราคาถูก หรือการซื้อขายวัตถุดิบราคาถูกของ “พ่อค้ารายย่อย” มีราคาสูงขึ้น การผลิตของ “นายทุนนิยมการเมือง” ซึ่งเคยพึ่งพาผลผลิตของแรงงานและวัตถุดิบเหล่านั้น แม้โดยทางอ้อม ก็จะมีต้นทุนที่สูงขึ้น ทำให้ความสามารถในการแข่งขันได้ในตลาดระหว่างประเทศลดลง ในทางกลับกัน หากรัฐ หรือ “นายทุนนิยมการเมือง” ของรัฐ ให้ความชอบธรรมกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจดังกล่าว ซึ่งมีความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบ “พ่อค้ารายย่อย” เหล่านั้น ก็อาจค้าขายได้อย่างสะดวก จนเติบโตมาเป็นผู้แข่งขันทางการค้าคนสำคัญ เช่น หากพ่อค้าเช่นดอลซ่าหรือกฤษณะ ไม่ได้เป็นฐานการผลิตหรือขายสินค้าให้กับ “นายทุนนิยมการเมือง” ซึ่งเป็นเจ้าของบริษัทส่งออก แต่ขายตรงให้กับบริษัทนำเข้าในต่างประเทศ เขาก็จะได้กำไรมากกว่า และอาจเข้ามาแทนที่ “นายทุนนิยมการเมือง” ในที่สุด กล่าวคือ การที่ “พ่อค้ารายย่อย” สามารถเอื้อประโยชน์ให้กับ “นายทุนนิยมการเมือง” แสดงว่า “พ่อค้ารายย่อย” อยู่ในสถานะภาพที่มีความได้เปรียบในการแข่งขันกับ “นายทุนนิยมการเมือง” ด้วยเหตุนี้ การสร้างความไม่ชอบธรรมของกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อาจเป็นคู่แข่งของ “นายทุนนิยมการเมือง” ของรัฐ ซึ่งเป็นพ่อค้ารายใหญ่ จึงเป็นวิธีหนึ่งที่จะทำให้ “นายทุนนิยมการเมือง” ยังสามารถหาประโยชน์จากกิจกรรมเหล่านั้นอยู่ แต่ป้องกันไม่ให้ผู้ประกอบการเหล่านั้นได้รับการสนับสนุน และเติบโตขึ้นมาเป็น “นายทุนนิยมการเมือง” คนใหม่ และท้าทายอำนาจของ “นายทุนนิยมการเมือง” คนเดิม

ผาสุกและคริส กล่าวถึงการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของนักธุรกิจหัวเมืองต่างจังหวัด ที่มาจากการทำธุรกิจที่ “นายทุนนิยมการเมือง” เองก็ให้การสนับสนุน เพราะได้ประโยชน์จากธุรกิจนั้น แต่ต่อมาเมื่อนักธุรกิจหัวเมืองต่างจังหวัดเหล่านั้น ได้ผันตัวมาเป็นการเมืองท้องถิ่น และนักการเมืองระดับชาติในเวลาต่อมา และท้าทายอำนาจศักดินากระฎุมพีในระดับชาติจากกรุงเทพฯ มิติด้านลบของธุรกิจเหล่านั้นกลับถูกเน้นย้ำ และความชอบธรรมถูกลดทอน

“ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของหัวเมืองและโอกาสที่จะทำธุรกิจผดึกกฎหมายแต่ได้กำไรสูงทำให้นักธุรกิจท้องถิ่นที่เริ่มต้นจากทุนจำนวนน้อยสะสมความมั่งคั่งได้ในระยะเวลาอันสั้น แต่ผู้ที่ประสบความสำเร็จเหล่านี้มักต้องได้รับความปกป้องให้พ้นเงื้อมมือกฎหมายและคู่แข่ง นั่นหมายถึง ต้องมีพรรคพวกและสร้างพันธมิตรอย่างกว้างขวาง...จากเส้นสายฝ่ายทหาร...ฝ่ายข้าราชการพลเรือน ทหารหรือตำรวจระดับสูงในท้องถิ่น... การมีเส้นสาย...จึงเปิดโอกาสให้นักธุรกิจเสนอคำตอบแทนให้กับข้าราชการเหล่านี้เพื่อให้อยู่คุ้มครองหรือช่วยเหลือ... คำว่า “เจ้าพ่อ” ถูกใช้เรียกนักธุรกิจชั้นนำที่ใช้ความรุนแรงหรือมีธุรกิจผดึกกฎหมาย...แสดงให้เห็นว่า ผู้มีอิทธิพลหรือคนดังของท้องถิ่นมีอำนาจพิเศษเหนือกฎหมาย... ผู้คนในกรุงเทพฯ รังเกียจการทำธุรกิจแบบไม่โปร่งใสของนายทุนท้องถิ่น [เพราะ]คนดังท้องถิ่นแปรเปลี่ยนอำนาจทางเศรษฐกิจและอิทธิพลท้องถิ่นของตนให้เป็นอำนาจทางการเมืองอย่างเป็นทางการในระดับจังหวัดและระดับชาติ” (ผาสุกและคริส 2539: 567-570: ย้ำเอง)

ไม่ว่าจะเป็นในกรณีของดอลซาและกฤษณะ หรือนักธุรกิจต่างจังหวัดในประเทศไทย ตราบเท่าที่ “พ่อค้ารายย่อย” ที่ทำงานในระบบเศรษฐกิจที่อยู่ในภาคที่ “ไม่เป็นทางการ” ยังสามารถเอื้อประโยชน์ต่อ “นายทุนนิยมการเมือง” ที่อยู่ในรัฐ โดยไม่ทำทลายอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองของคนกลุ่มนั้น รัฐก็จะให้ความร่วมมือกับพ่อค้า “นอก” ระบบให้เจริญเติบโตต่อไปได้ แต่ถ้าเมื่อใด “พ่อค้ารายย่อย” เริ่มกลายมาเป็นคู่แข่งทางเศรษฐกิจและคู่แข่งทางการเมือง “นายทุนนิยมการเมือง” เหล่านั้น ก็จะนำเสนอภาพของความไม่ชอบธรรมของกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อยู่ “นอก” ระบบ เพื่อควบคุมการขยายฐานอำนาจของพ่อค้า “นอก” ระบบทันที การเลือกที่จะนิ่งเฉย หรือเลือกที่จะดำเนินการกระทำเดียวกัน สะท้อนให้เห็นว่า ความชอบธรรมของกิจกรรมทางเศรษฐกิจอันหนึ่ง เป็นสิ่งที่ถูกนิยามขึ้นมาในเงื่อนไขหนึ่ง เพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจหรือการเมืองบางอย่างของผู้นิยาม ในทำนองเดียวกัน การงดจ่ายค่าคุ้มครอง อาจเป็น “สิทธิพิเศษ” ทางการค้าที่มีความชอบธรรม หรือเป็น “การหลีกเลี่ยงภาษี” ก็ได้ ขึ้นอยู่กับการนิยามของผู้เก็บค่าคุ้มครอง ดูเหมือนว่า ตราบใดที่ผู้มีบทบาทในการกำหนดกฎหมายและนโยบายรัฐ ยังมีส่วนได้ส่วนเสียในกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในรัฐ ในฐานะที่เป็นพ่อค้าคนหนึ่ง การเลือกปฏิบัติต่อพ่อค้ากลุ่มต่างๆ และต่อข้อกำหนดกฎหมายที่มีผลต่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ก็ยังคงอยู่

Diaspora กับการค้าของรัฐ (State Mercantalism)

ตั้งแต่ตอนต้นของหนังสือเล่มนี้ ที่เราเริ่มพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับพ่อค้าต่างชาติ เราได้พิจารณารัฐ ในฐานะที่เป็นสถาบันทางการเมืองที่มีความสนใจในการค้าขายระหว่างรัฐเสมอมา รวมทั้งได้พิจารณาผู้มีอำนาจปกครองในรัฐ ในฐานะที่เป็นพ่อค้าคนหนึ่ง การค้าและการเมืองเป็นสิ่งที่ถูกแยกออกจากกันได้อย่างไร

นักประวัติศาสตร์ Sanjay Subrahmanyam (1992; 2003) ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างการค้าและการสร้างรัฐว่า ในมุมมองของรัฐ พ่อค้านักธุรกิจคือกลุ่มคนที่มีบทบาทสำคัญในการนำความมั่งคั่งมาสู่รัฐและสังคม อย่างไรก็ตาม ในกรณีที่ผู้ปกครองรัฐก็เป็นพ่อค้านักธุรกิจด้วย การดักตวงผลประโยชน์จากการค้า โดยเฉพาะเพื่อผลประโยชน์ของชนชั้นปกครอง ก็อาจนำมาสู่การบั่นทอนศักยภาพของการค้า ในการนำความมั่งคั่งมาสู่รัฐ การพัฒนาสังคม และการกระจายความมั่งคั่งไปสู่สมาชิกในสังคม เนื่องจากการค้าขายเป็นการแลกเปลี่ยนที่ไม่อาจจำกัดอยู่แต่เพียงภายในสังคมท้องถิ่น ฐานสำคัญอีกครั้งหนึ่งของการทำการค้า คือ ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ

กับชุมชนของพ่อค้าต่างชาติ (Trade Diaspora) ไม่ว่าชุมชนนั้นจะเป็นพ่อค้าระยะไกล หรือนักธุรกิจในระดับนานาชาติ ที่เข้ามาค้าขายในดินแดนที่อยู่ภายใต้อำนาจอธิปไตยของรัฐต่างๆ ประเด็นที่สำคัญในความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและพ่อค้าต่างชาตินี้ คือ หากรัฐมีส่วนได้ส่วนเสียในฐานะที่เป็นพ่อค้าคนหนึ่ง (state mercantalism)³ ไม่ว่ารัฐนั้นจะเป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่กษัตริย์และขุนนางเป็นพ่อค้ารายใหญ่ หรือรัฐประชาธิปไตยที่มีนักการเมืองเป็นนักธุรกิจ รัฐจะสามารถรักษาความเป็นกลาง ในการตัดสินใจเกี่ยวกับการค้ากับพ่อค้าต่างชาติ เพื่อประโยชน์ของสังคมโดยรวมได้หรือไม่

Subrahmanyam (1992) ศึกษาเปรียบเทียบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับพ่อค้ากลุ่มต่างๆ ในรัฐอาณาจักรในมหาสมุทรอินเดียระหว่างศตวรรษที่ 15-18 ซึ่งเป็นยุคสมัยที่รัฐในเอเชียมีความรุ่งเรืองทางการค้าระหว่างประเทศ เขาชี้ให้เห็นว่า ในรัฐการค้า (mercantile state) ซึ่งเป็นอาณาจักรที่ผู้ปกครองรัฐมีส่วนได้ส่วนเสียกับการค้าในฐานะที่เป็นพ่อค้ารายใหญ่ เช่น สุลต่านของรัฐมะละกาและรัฐเอเดน ผู้ปกครองมักเป็นพันธมิตรและมีผลประโยชน์ทางการค้าร่วมกับพ่อค้าบางกลุ่ม เพื่อแลกกับการมีบทบาททางการเมืองของกลุ่มพ่อค้าเหล่านั้น ในขณะเดียวกัน สุลต่านทั้งสองก็มีความขัดแย้งกับพ่อค้าบางกลุ่ม เพราะการผูกขาดทางการค้าของผู้ปกครองทำให้พ่อค้าที่ไม่ได้เข้ามาสวมักตึงถูกกีดกันทางการค้า ดังนั้นการบริหารราชการอย่างตรงไปตรงมาเพื่อประโยชน์ของสังคมในรัฐเหล่านี้จึงเป็นไปได้ยาก

ในทางตรงกันข้าม ผู้ปกครองอาณาจักรฮอตโตมานในศตวรรษที่ 17 ได้วางมือจากการมีผลประโยชน์จากการค้า และปล่อยให้การค้าเป็นกิจการของพ่อค้าเท่านั้น อย่างไรก็ตาม Subrahmanyam ก็ชี้ให้เห็นด้วยว่า การรักษาความเป็นกลางทางการค้าของสุลต่านฮอตโตมาน ก็ขึ้นอยู่กับลักษณะของกลุ่มพ่อค้าที่เข้ามาค้าขายในอาณาจักรด้วย กล่าวคือ พ่อค้าที่เข้ามาค้าขายส่วนใหญ่ เป็นกลุ่มพ่อค้าชาวยิว ชาวยุโรป และจีน ที่สนใจที่จะสร้างเฉพาะความมั่งคั่งจากการค้า พ่อค้าเหล่านี้ยินดีจ่ายภาษีให้รัฐเมื่อรัฐอำนวยความสะดวกต่อการเข้ามาค้าขายของเขาตามสมควร โดยไม่จำเป็นต้องเข้ามามีส่วนร่วมและมีอำนาจทางการเมือง

หากจะมองในทางตรงกันข้าม จากมุมมองของพ่อค้าต่างชาติ การค้าขายของพ่อค้าต่างชาติในต่างแดนจะเป็นอิสระจากการสร้างความสัมพันธ์ทางการเมืองกับผู้ปกครองในท้องถิ่น หรือเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองได้หรือไม่ ในงานของ Curtin (1984) ที่ศึกษาเปรียบเทียบการค้าระหว่างสังคมวัฒนธรรมของชุมชนพ่อค้าระยะไกลกลุ่มต่างๆ ในแต่ละช่วงของประวัติศาสตร์ เขาพิจารณาการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างพ่อค้ากับคนในท้องถิ่น โดยจำกัดอยู่เพียงแค่การสร้างสัมพันธ์ของพ่อค้ากับชาวบ้านคนธรรมดาสามัญ เพื่อการเรียนรู้ทางวัฒนธรรม และเพื่อที่จะให้พันธมิตรในท้องถิ่นช่วยเหลือประโยชน์ในการค้าขาย แต่ในงานศึกษาเกี่ยวกับชุมชนพ่อค้าชาวอาหรับจากเปอร์เซีย Subrahmanyam (1992) ชี้ให้เห็นว่า การสร้างพันธมิตรในท้องถิ่นกับคนในระดับผู้ปกครองก็เกิดขึ้นได้เช่นกัน เพราะความสัมพันธ์ทางสังคมในระดับรัฐ จะช่วยเหลือประโยชน์ในการค้าขายของพ่อค้า รวมทั้งการเข้ามามีบทบาททางการเมืองของพ่อค้า ซึ่งจะสัมพันธ์กับการมีผลประโยชน์ทางการค้าด้วย

³ ดูรายละเอียดของกรอบคิดนี้เพิ่มเติมใน Bayly 1989 และ Subrahmanyam 1995

ในอดีต เราได้เห็นบทบาททางการเมืองของพ่อค้าที่เข้ามาสร้างความสัมพันธ์กับคนในระดับผู้ปกครอง โดยการใช้อำนาจทางการเมืองที่เหนือกว่า เพื่อเข้ามามีอิทธิพลเหนือผู้ปกครองท้องถิ่น นั่นคือการสร้างรัฐอาณานิคมของพ่อค้าจากโปรตุเกส อังกฤษ และเนเธอร์แลนด์ การสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม (เชิงอำนาจ) ในระดับรัฐตรงนี้ ได้เอื้อประโยชน์เป็นอย่างมากต่อพ่อค้าซึ่งเข้ามาค้าขายในรูปของ Estado da India, English East India Company, และ Dutch VOC การมีบทบาททางการเมืองเหนือผู้นำในท้องถิ่น และการเป็นผู้นำทางการเมืองในระดับนานาชาติ ช่วยเอื้อให้พ่อค้ากลุ่มนี้ตักตวงผลประโยชน์จากการค้าได้สะดวกมากขึ้น

พ่อค้าอีกกลุ่มหนึ่งที่เข้ามาสร้างความสัมพันธ์กับคนในระดับผู้ปกครองและเข้ามามีบทบาททางการเมืองในท้องถิ่น คือพ่อค้าชาวเปอร์เซียที่เดินทางไปค้าขายในมหาสมุทรอินเดียและดินแดนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในช่วงระหว่างศตวรรษที่ 13-15 แต่ในการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมกับผู้ปกครองรัฐ พ่อค้าชาวเปอร์เซียมีเป้าหมายอื่นอีกนอกเหนือจากการค้าขายและการสะสมผลกำไร นั่นคือ การสร้างรัฐอิสลาม ในการสร้างรัฐอิสลาม พ่อค้าชาวเปอร์เซียได้ผสมผสานวัฒนธรรมอิสลามเข้ากับวัฒนธรรมท้องถิ่น และส่งนักบริหาร ผู้มีความรู้ ทหาร และพ่อค้า ไปยังรัฐอิสลามที่เพิ่งเกิดขึ้นใหม่ เพราะเป้าหมายของพ่อค้าชาวเปอร์เซียคือการขยายอิทธิพลทางวัฒนธรรมและความคิด เพื่อผนวกชุมชนอื่นๆเข้าเป็นส่วนหนึ่งของรัฐอิสลาม⁴ (Subrahmanyam 1992; Ho 2002a; 2002b)

หากจะพิจารณาการค้ากับการสร้างรัฐในศตวรรษที่ 21 จะเห็นว่าชุมชนพ่อค้าต่างชาติรายใหญ่ที่เดินทางไปค้าขายในต่างแดน ก็เป็นส่วนหนึ่งของรัฐที่ต้องการเข้ามามีบทบาททางการเมืองในภูมิภาคต่างๆของโลก นั่นคือ การสร้างรัฐเสรีนิยมประชาธิปไตย เพื่อผนวกชุมชนต่างๆเข้าเป็นส่วนหนึ่งของตลาดทุนนิยมเสรี การสร้างรัฐทุนนิยมประชาธิปไตย ไม่ได้หมายถึงการเข้ามาของพ่อค้าต่างชาติเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการจัดส่งทหาร นักบริหารและผู้มีความรู้ เช่น ตัวแทนจาก World Bank, IMF, UN ไปยังรัฐเสรีนิยมประชาธิปไตยที่เพิ่งเกิดขึ้นใหม่ เช่นเดียวกับกระบวนการสร้างรัฐอิสลาม นอกจากนี้ ผู้มีความรู้และพ่อค้าต่างชาติที่เข้ามาในรูปของบริษัทลงทุนข้ามชาติ ก็ได้ผสมผสานวัฒนธรรมต่างชาติเข้ากับวัฒนธรรมท้องถิ่น เพื่อผนวกชุมชนอื่นให้เป็นส่วนหนึ่งของรัฐเสรีนิยมประชาธิปไตย และการเข้ามามีบทบาททางการเมืองในท้องถิ่นของพ่อค้ากลุ่มนี้ ก็เอื้อให้การตักตวงผลประโยชน์ทางการค้าทำได้สะดวกมากขึ้น จากตลาดการค้าเสรีที่ใหญ่ขึ้น

ในการพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างการค้ากับการสร้างรัฐ Subrahmanyam เสนอข้อถกเถียงว่า การรักษาความเป็นกลางของรัฐหรือผู้ปกครอง ในการตัดสินใจเกี่ยวกับการค้ากับพ่อค้าต่างชาติ เพื่อประโยชน์ของสังคมโดยรวม เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ยาก หากคนหรือกลุ่มบุคคลในรัฐยังมีส่วนได้ส่วนเสียในฐานะที่เป็นพ่อค้าหรือกลุ่มพ่อค้ากลุ่มหนึ่งในสังคม แต่จากการพิจารณาการค้าระหว่างประเทศจากมุมมองของพ่อค้า ดูเหมือนว่าหากจะแยกการค้าออกจากการเมือง ผู้ปกครองรัฐท้องถิ่นต้องไม่มีบทบาทเป็นพ่อค้า และพ่อค้าต่างชาติก็ต้องไม่มีเป้าหมายที่จะเข้ามาจัดตั้งรัฐ หากการค้ากับการเมืองมารวมกัน อะไรจะเกิดขึ้น ผู้ปกครองรัฐท้องถิ่นที่มีบทบาทเป็นพ่อค้า อาจไม่มีความเป็นกลางในการดำเนินนโยบายทางการค้า และการตัดสินใจเกี่ยวกับการค้าอาจเป็นไปเฉพาะ

⁴ ดูรายละเอียดเกี่ยวกับบทบาทของคณะราชทูตของกษัตริย์สุลต่านแห่งวงศ์ Safavid (ค.ศ. 1666-1694) ที่ได้มาเจริญสัมพันธไมตรี และเผยแพร่ศาสนาอิสลามในกรุงศรีอยุธยา สมัยสมเด็จพระนารายณ์ ใน “สำเนา กษัตริย์สุลต่าน” (ดิเรก 2545)

เพื่อผลประโยชน์ของชนชั้นปกครอง ในขณะที่เดียวกัน หากพ่อค้าต่างชาติต้องการที่จะเข้ามาจัดตั้งรัฐ เพื่อใช้บทบาททางการเมืองในการดำเนินนโยบายทางการค้า เพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจของตน ในสถานการณ์นี้ ดูเหมือนว่า พ่อค้าต่างชาติและผู้ปกครองประเทศอาจประสานประโยชน์ โดยการร่วมมือกันดำเนินนโยบายทางการค้า เพื่อประโยชน์ของคนทั้งสองกลุ่ม หาก “นายทุนนิยมการเมือง” ท้องถิ่น และ “นายทุนนิยมการเมือง” ต่างชาติรวมตัวกัน การนำความมั่งคั่งมาสู่รัฐ การพัฒนาสังคม และการกระจายความมั่งคั่งไปสู่สมาชิกในสังคม อาจเกิดขึ้นอย่างจำกัด

บทที่ 6 สรุป

เศรษฐกิจ “นอก” ระบบ: อำนาจภายในกลุ่มผู้ไร้อำนาจ

การจับมือกันระหว่าง “นายทุนนิยม” ท้องถิ่น (รัฐ หรือผู้บริหารรัฐ ที่มีอาชีพเสริมเป็นพ่อค้า) กับ “นายทุนนิยม” ต่างชาติ (พ่อค้าที่ต้องการเข้ามาจับตลาดทางการเมืองในรัฐที่เข้าไปค้าขาย) ทำให้ “พ่อค้ารายย่อย” ตกเป็นเหยื่อของความไม่เป็นธรรมใช่หรือไม่ “พ่อค้ารายย่อย” อาจตกเป็นเหยื่อของความไม่เป็นธรรม แต่เขาก็ไม่ใช่เหยื่อรายสุดท้าย ที่อยู่ส่วนล่างสุดของห่วงโซ่ของการเอาเปรียบ

“พ่อค้ารายย่อย” ในท้องถิ่น อาจผันตัวมาเป็นพ่อค้ารายใหญ่ขึ้น และกลายมาเป็น “นายทุนนิยมการเมือง” ได้ในที่สุด แต่กระบวนการนี้ก็มีผลความยากลำบาก จากกรณีของพ่อค้าชาวโรรอง จะเห็นได้ว่าหากพ่อค้าชาวโรรองต้องการลงทุนขนาดใหญ่ในกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ได้รับความชอบธรรมจากรัฐ การสะสมทุนขนาดใหญ่โดย “พ่อค้ารายย่อย” ที่ทำการค้าขนาดเล็ก เป็นสิ่งที่ทำได้ยาก ดังนั้นการระดมทุนขนาดใหญ่ ที่มีต้นทุนต่ำ จากธุรกิจที่มีความเสี่ยงสูง จึงเป็นทางเลือกหนึ่ง ในทางเลือกที่ไม่มากนัก ของการขยับเข้ามาทำธุรกิจ “ใน” ระบบ อันจะทำให้การค้าของพ่อค้าได้รับความชอบธรรมมากขึ้น และพ่อค้ามีสถานภาพใกล้เคียงกับ “นายทุนนิยมการเมือง” คนอื่นในสังคม นอกจากนี้กระบวนการสะสมทุนที่มีความเสี่ยงแล้ว “พ่อค้ารายย่อย” ยังต้องสะสมทุนจากการทุจริตแรงงานเพิ่มขึ้น จากตลาดแรงงานที่อยู่ “นอก” การกำกับควบคุมดูแลของรัฐ ในบางครั้ง “พ่อค้ารายย่อย” อาจต้องทุจริตแรงงานของตัวเองด้วย ดังเช่นพ่อค้าพลอย หรือพ่อค้าชาวโรรองคนอื่นๆ ที่ต้องจากบ้านไปต่างแดนและทำงานหามรุ่งหามค่ำ ท่ามกลางความเครียดจากการถูกจับกุมจากเจ้าหน้าที่รัฐ และจากความขัดแย้งทางศีลธรรมภายในตัวพ่อค้าเอง

เราไม่สามารถปฏิเสธความไม่เป็นธรรมของการทุจริตส่วนเกินแรงงานโดย “พ่อค้ารายย่อย” ในตลาดแรงงาน “นอก” ระบบ อย่างไรก็ตาม “นายทุนนิยมการเมือง” ซึ่งค้าขาย “ใน” ตลาดทุนนิยมเสรีที่รัฐให้ความชอบธรรมและสนับสนุน ก็เป็น “ผู้บริโภครายหนึ่ง” แรงงาน “นอก” ระบบเหล่านั้นด้วย ผ่านการซื้อขายสินค้าของ “พ่อค้ารายย่อย” ซึ่งเป็นฐานการผลิตต้นทุนต่ำให้กับ “นายทุนนิยมการเมือง” ซึ่งต้องการรักษาความสามารถในการแข่งขันในตลาดทุนนิยมเสรีระหว่างประเทศ ตลาดที่ยังมีตลาด “ใน” ระบบทุนนิยมเสรี ซึ่งตอบแทนผู้ที่ผลิตสินค้าได้ในราคาถูกที่สุด ให้อยู่รอดได้ในสังคม ความต้องการสินค้าต้นทุนต่ำและการทุจริตส่วนเกินแรงงานโดย “พ่อค้ารายย่อย” ในตลาดแรงงาน “นอก” ระบบ ก็จะต้องยังคงอยู่ หากกลไกของตลาดทุนนิยมเสรีไม่ถูกกำกับแทรกแซงโดยรัฐ

สำหรับ “พ่อค้ารายย่อย” ต่างชาติที่เดินทางไปค้าขายในต่างแดน การผันตัวมาเป็น “นายทุนนิยมการเมือง” ระหว่างประเทศ อาจเริ่มจากการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมกับคนท้องถิ่นที่เป็นชาวบ้านคนธรรมดาสามัญ เพราะในขณะที่ “นายทุนนิยมการเมือง” ต่างชาติสามารถสร้างความสัมพันธ์ได้โดยตรงกับผู้ปกครองรัฐในต่างแดน เพื่อประสานผลประโยชน์ร่วมทางการค้า จากการเป็นคู่ค้าที่ร่ำรวยและมีบารมี “พ่อค้ารายย่อย” อาจต้องเริ่มกระบวนการเช่นเดียวกันนั้นกับชาวบ้านท้องถิ่นในสังคม ยกเว้นแต่ว่า “พ่อค้ารายย่อย” จะสามารถเอื้อประโยชน์ทางเศรษฐกิจหรือทางการเมืองให้กับผู้ปกครองรัฐได้โดยตรงเช่นในกรณีของพ่อค้าชาวจีนฮ่อ แต่การที่ “พ่อค้ารายย่อย” ใช้เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมเพื่อประโยชน์ทางการค้า กลับถูกมองว่าเป็นการ “เดินอ้อม” ขัดกำหนดหรือ

กฎหมายของรัฐ เพื่อประโยชน์ของตัวเอง การใช้วิชานักท่องเที่ยวในการเดินทางไปค้าขายหรือทำงาน การประสานผลประโยชน์ร่วมจากการค้า เช่น กับเจ้าหน้าที่รัฐ เป็นสิ่งที่ไม่ได้รับความชอบธรรม เหตุผลที่รัฐยกขึ้นมาเพื่ออ้างถึงความไม่ชอบธรรมของการหลีกเลี่ยงการจ่ายค่าคุ้มครองให้กับรัฐ คือ การหลีกเลี่ยงการจ่ายภาษีเพื่อบำรุงรัฐนั้น เป็นการเบียดเบียนสังคม

ประเด็นนี้อาจมีความเป็นจริง หากการเก็บภาษีคือกลไกการกระจายรายได้ที่แท้จริงของสังคม นั่นคือ เมื่อรัฐสามารถเก็บภาษีจากคนในสังคมได้อย่างเท่าเทียมกัน ตามสัดส่วนของรายได้ และเมื่อภาษีของรัฐถูกนำไปใช้เพื่อประโยชน์ร่วมของคนในสังคมอย่างแท้จริง แต่ในความเป็นจริง รัฐได้ “เลือก” เก็บภาษีจากเฉพาะคนบางกลุ่มในสังคมเท่านั้น “นายทุนนิยมการเมือง” ท้องถิ่นและ “นายทุนนิยมการเมือง” ต่างชาติ ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่มีรายได้มากที่สุด ในสังคม มักได้รับยกเว้นภาษีมากที่สุดด้วย โดยเหตุผลที่รัฐอ้างก็คือ กิจกรรมทางเศรษฐกิจของคนกลุ่มนี้ คือ กิจกรรมที่ทำให้เกิดรายได้ผลิตภัณฑ์มวลรวมของรัฐชาติมากที่สุด ดังนั้นกิจกรรมทางเศรษฐกิจของ “นายทุนนิยมการเมือง” เหล่านี้จึงควรได้รับการสนับสนุน เช่น ในรูปของการได้รับยกเว้นภาษี และการได้รับยกเว้นภาษีเหล่านี้ก็ได้รับความชอบธรรมจากรัฐและสังคมด้วยเช่นกัน ดังจะเห็นได้ว่า คนส่วนใหญ่ในสังคมไม่ได้มองว่า การหลีกเลี่ยงการจ่ายค่าคุ้มครองให้กับรัฐท้องถิ่น ที่อยู่ในรูปของข้อตกลงทางการค้า เช่น GATT (General Agreement on Tariff and Trade), AFTA (Asian Free Trade Agreement), IOR-ARC (Indian Ocean Rim Association for Regional Co-operation), และ APEC (Asia-Pacific Economic Cooperation) เพื่อให้สิทธิพิเศษทางการค้าแก่ “นายทุนนิยมการเมือง” ต่างชาติบางกลุ่ม เป็นการหลีกเลี่ยงการจ่ายภาษีเพื่อบำรุงรัฐ และเป็นการเบียดเบียนสังคม

หากจะกล่าวถึงบทบาทของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ “นอก” ระบบตลาดที่รัฐกำกับควบคุม ในการขัดขวางกลไก “ใน” ตลาดทุนนิยมเสรีที่รัฐต้องการสนับสนุนส่งเสริมให้ทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อประโยชน์ของคนในสังคม ประเด็นนี้อาจมีความเป็นจริงอยู่บ้างในบางส่วน กล่าวคือ กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อยู่ “นอก” ระบบตลาดที่รัฐกำกับควบคุม อาจมีบทบาทในการขัดขวางกลไก “ใน” ตลาดทุนนิยมเสรีที่รัฐต้องการสนับสนุนจริง เพราะถึงแม้ว่ากิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อยู่ “นอก” ระบบ จะมีความเกี่ยวพันเชื่อมโยงกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อยู่ “ใน” ระบบ ตลาดที่รัฐกำกับควบคุม เนื่องจากตลาด “นอก” ระบบมีความได้เปรียบตลาด “ใน” ระบบบางประการ แต่การประมวลข้อมูลเกี่ยวกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อยู่ “นอก” ระบบตลาดที่รัฐกำกับควบคุม เพื่อนำมาประกอบการตัดสินใจเกี่ยวกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจ “ใน” ระบบ อาจทำได้อย่างจำกัดและไม่สมบูรณ์

แต่มีมติหนึ่งที่น่าจะไม่ใช่ความจริง คือ ตลาดทุนนิยมเสรีที่รัฐต้องการสนับสนุนส่งเสริมให้ทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ เป็นตลาดที่เสรี และเป็นตลาดที่ทำงานเพื่อประโยชน์ของคนในสังคมจริงหรือไม่ จากตัวอย่างการวิเคราะห์ของ Steensgaard เกี่ยวกับบทบาทของบริษัทตะวันตกในสมัยอาณานิคม เราได้เห็นแล้วว่า พ่อค้าสามารถใช้ฐานอำนาจทางการเมือง เพื่อเปลี่ยนแปลงโครงสร้างราคาสินค้าในตลาด ในลักษณะที่ทำให้พ่อค้านั้นมีความได้เปรียบในการแข่งขัน จนกลายเป็นพ่อค้ารายใหญ่ที่มีฐานอำนาจทางเศรษฐกิจ และสามารถควบคุมโครงสร้างราคาสินค้าในตลาดนั้นได้มากขึ้น จะเห็นได้ว่า หากความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจในตลาดเสรี ยังไม่มีความเป็นอิสระจากความสัมพันธ์ทางการเมือง ตลาดนั้นก็จะยังไม่สามารถรักษาสภาวะการแข่งขันอย่างเสรีได้ และการผูกขาดทางการค้าจากผู้มีฐานอำนาจทางการเมืองก็จะเกิดขึ้น ผลก็คือ ตลาดทุนนิยมเสรี ที่ควรจะเป็นตลาดที่มีการแข่งขันอย่าง

เสรีจากการผูกขาดทางการค้า เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อสังคม ในความเป็นจริงคือตลาดที่ “นายทุนนิยมการเมือง” เป็นผู้ได้ประโยชน์สูงสุด ดังนั้น หากกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อยู่ “นอก” ระบบตลาดที่รัฐกำกับควบคุม มีบทบาทในการขัดขวางกลไก “ใน” ตลาดทุนนิยมเสรีที่รัฐต้องการสนับสนุน “นายทุนนิยมการเมือง” ที่เป็นพ่อค้ารายใหญ่ “ใน” ระบบตลาดทุนนิยมเสรีนั้น คือผู้ที่ได้รับผลกระทบมากกว่าคนอื่นในสังคม

จากที่กล่าวข้างต้น จะเห็นว่า มิติทางด้านลบของกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อยู่ “นอก” ระบบการควบคุมของรัฐ มีสองประการคือ 1.) เบียดเบียนคนในสังคม 2.) เบียดเบียน “นายทุนนิยมการเมือง”

การขูดรีดส่วนเกินแรงงานในตลาดแรงงาน “นอก” ระบบ ก่อให้เกิดความไม่เป็นธรรมต่อผู้ใช้แรงงานจริง การใช้ความสัมพันธ์ทางสังคมเพื่อ “เดินอ้อม” ข้อกำหนดกฎหมาย ทำให้รัฐสูญเสียรายได้จำนวนหนึ่งซึ่งรัฐอาจนำไปใช้จ่ายเพื่อประโยชน์ของสังคมโดยรวม และกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อยู่ “นอก” ระบบตลาดที่รัฐกำกับควบคุม ก็อาจมีบทบาทในการขัดขวางกลไก “ใน” ตลาดทุนนิยมเสรีที่รัฐต้องการสนับสนุนจริง อย่างไรก็ตาม มิติทางด้านลบของกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อยู่ “นอก” ระบบการควบคุมของรัฐ ดังกล่าวข้างต้น เป็นเพียงแค่ความจริงด้านเดียว

ความจริงอีกด้านหนึ่ง คือ กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อยู่ “นอก” ระบบตลาดที่รัฐกำกับควบคุม มีผลกระทบในด้านลบต่อ “นายทุนนิยมการเมือง” ด้วย จากการที่ “พ่อค้ารายย่อย” อาจเป็นคู่แข่งทางการค้าคนสำคัญของ “นายทุนนิยมการเมือง” จากที่กล่าวในตอนต้น เราได้เห็นว่า ตลาดของ “พ่อค้ารายย่อย” เป็นตลาดที่ “นายทุนนิยมการเมือง” เข้าถึงได้อย่างจำกัด เพราะ 1.) ทักษะ ความรู้ ความชำนาญบางประการ อันสัมพันธ์กับการเป็น “พ่อค้ารายย่อย” ทำให้ตลาดของ “พ่อค้ารายย่อย” ต่างจากตลาดของ “นายทุนนิยมการเมือง” 2.) ในบางครั้ง “นายทุนนิยมการเมือง” ไม่ต้องการเสี่ยงเข้าไปทำงานในตลาดที่อยู่ “นอก” ระบบที่รัฐกำกับควบคุม ซึ่งเป็นตลาดที่ “พ่อค้ารายย่อย” มีความได้เปรียบ “นายทุนนิยมการเมือง” จากการขูดรีดแรงงาน จากการเบียดเบียนสังคม หรือจากการเอาเปรียบคนที่มีความสามารถในการต่อรองน้อยกว่า “พ่อค้ารายย่อย” ดังนั้น “นายทุนนิยมการเมือง” จึงเข้าถึงตลาดเหล่านี้ผ่าน “พ่อค้ารายย่อย” อีกทีหนึ่ง แต่การทำงานในตลาดเหล่านี้ ทำให้ “พ่อค้ารายย่อย” มีความได้เปรียบ “นายทุนนิยมการเมือง” และกลายมาเป็นคู่แข่งทางการค้าคนสำคัญของ “นายทุนนิยมการเมือง” ในทำนองเดียวกันการ “เดินอ้อม” ข้อกำหนดกฎหมายของรัฐ เช่น การได้รับ “สิทธิพิเศษ” ทางการค้าอย่างไม่เป็นทางการจากเจ้าหน้าที่รัฐ ทำให้การเลือกให้สิทธิพิเศษทางการค้าจากข้อตกลง เช่น GATT และ AFTA กับ “นายทุนนิยมการเมือง” ต่างชาติบางกลุ่ม ซึ่งเข้ามาประสานประโยชน์ร่วมกับ “นายทุนนิยมการเมือง” ท้องถิ่น หมดความพิเศษลง และ “พ่อค้ารายย่อย” สามารถแข่งขันได้มากขึ้นกับ “นายทุนนิยมการเมือง”

เหตุที่ได้กล่าวว่า การให้ความชอบธรรมกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อยู่ “ใน” ระบบการควบคุมของรัฐ และการสร้างความไม่ชอบธรรมให้กับกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อยู่ “นอก” ระบบการควบคุมของรัฐ เป็นการกระบวนกร นิยามของ “นายทุนนิยมการเมือง” เพื่อแยกแยะความแตกต่างระหว่างกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ “นายทุนนิยมการเมือง” ต้องการสนับสนุน และกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ “นายทุนนิยมการเมือง” ต้องการกีดกัน ก็เพราะว่า

1.) “นายทุนนิยมการเมือง” ได้เลือกนำเสนอเฉพาะมิติด้านการเบียดเบียนสังคมของกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อยู่ “นอก” ระบบ เพื่อปิดบังมิติด้านการเบียดเบียน หรือการเป็นคู่แข่ง “นายทุนนิยมการเมือง” 2.) “นายทุนนิยมการเมือง”

เมือง” เลือกนำเสนอภาพการเบียดเบียนสังคมของกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อยู่ “นอก” ระบบ เฉพาะในสถานการณ์ที่ “นายทุนนิยมการเมือง” ได้ประโยชน์ เพราะเมื่อ “นายทุนนิยมการเมือง” ยังเป็น “พ่อค้ารายย่อย” ก็เคยใช้กระบวนการดังกล่าว เพื่อสะสมทุนของตนจนได้เข้าได้มาเป็น “นายทุนนิยมการเมือง” ในที่สุด 3.) “นายทุนนิยมการเมือง” เลือกนำเสนอภาพการเบียดเบียนสังคมของกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อยู่ “นอก” ระบบตลาดที่รัฐกำกับควบคุมเท่านั้น ในขณะที่การเบียดเบียนสังคมในลักษณะเดียวกัน จากกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อยู่ “ใน” ระบบตลาดที่รัฐกำกับควบคุมและต้องการสนับสนุน ก็เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นควบคู่ไปด้วย กล่าวคือ “นายทุนนิยมการเมือง” เองก็หาประโยชน์จากการขูดรีดส่วนเกินแรงงานที่อยู่ “นอก” ระบบตลาดที่รัฐกำกับควบคุม โดยทำผ่าน “พ่อค้ารายย่อย” เพราะ “นายทุนนิยมการเมือง” เองก็ต้องการผลิตสินค้าและบริการด้วยต้นทุนที่ต่ำที่สุดเพื่อให้แข่งขันได้ “ใน” ตลาดที่รัฐกำกับควบคุม สำหรับการใช้เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมเพื่อประสานประโยชน์ร่วมทางการค้า ก็เป็นสิ่งที่ “นายทุนนิยมการเมือง” ทำอยู่เสมอ การจับมือกับ “นายทุนนิยมการเมือง” ต่างชาติส่วนใหญ่ เป็นไปเพื่อผลประโยชน์ร่วมของคนทั้งสองกลุ่ม มากกว่าผลประโยชน์ของสังคมส่วนรวม และสุดท้าย การขัดขวางกลไกของตลาดทุนนิยมเสรีเพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจของตน ก็เป็นสิ่งที่ “นายทุนนิยมการเมือง” ทำอยู่เสมอ และทำได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพราะมีฐานอำนาจทางการเมืองรองรับอยู่

จากที่กล่าวมาทั้งหมด จะเห็นได้ว่า “นายทุนนิยมการเมือง” มีความได้เปรียบ “พ่อค้ารายย่อย” เพราะ “นายทุนนิยมการเมือง” มีอำนาจในการนิยามความถูกต้อง และความชอบธรรมของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เพื่อประโยชน์ของตน และในขณะเดียวกัน ก็ยังสามารถดักตวงผลประโยชน์จากกิจกรรมทางเศรษฐกิจของ “พ่อค้ารายย่อย” ซึ่ง “นายทุนนิยมการเมือง” เองก็ไม่ได้ให้ความชอบธรรม อย่างไรก็ตาม “พ่อค้ารายย่อย” ก็ยังอยู่ได้จากการเอาเปรียบคนที่มีความอ่อนแอน้อยกว่า และจากการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่อาจเป็นของสังคมส่วนรวม

ปัญหาของเศรษฐกิจ “นอก” ระบบ และการกำกับควบคุมระบบเศรษฐกิจใช้หรือไม่

เนื่องจากปัญหาต่างๆ ซึ่งมักถูกยกขึ้นมาเพื่อชี้ให้เห็นถึงความไม่ชอบธรรมของกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อยู่ “นอก” ระบบตลาดที่รัฐกำกับควบคุม ก็เป็นสิ่งที่คงอยู่ “ใน” ระบบตลาดที่รัฐกำกับควบคุมและต้องการสนับสนุนด้วยเช่นกัน คงยากที่จะกล่าวได้ว่า ปัญหาต่างๆ เหล่านี้ คือ ปัญหาของเศรษฐกิจ “นอก” ระบบ

เราไม่อาจปฏิเสธได้ว่า การเอาเปรียบทางแรงงาน และการเบียดเบียนสังคมในมิติต่างๆ ดังกล่าวข้างต้น ซึ่งเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อยู่ “นอก” ระบบที่รัฐกำกับควบคุม คือสิ่งที่ไม่เป็นความจริง อย่างไรก็ตาม การเอาเปรียบทางแรงงาน และการเบียดเบียนสังคมในลักษณะเดียวกัน ทั้งทางตรงและทางอ้อม ก็เป็นสิ่งที่เกิดขึ้น “ใน” ระบบตลาดที่รัฐกำกับควบคุมและต้องการสนับสนุนด้วย ดังได้กล่าวข้างต้น ดังนั้น ต้นตอที่แท้จริงของปัญหา จึงไม่น่าจะมาจากสาเหตุที่ว่า กิจกรรมทางเศรษฐกิจเหล่านั้นอยู่ “นอก” เหนือการกำกับควบคุมโดยรัฐ ถึงแม้ถ้าหากเราสามารถทำให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อยู่ “นอก” ระบบตลาดที่รัฐกำกับควบคุม ให้หายไปได้อย่างหมดสิ้นจากสังคม ไม่ว่าจะด้วยวิธีใดก็ตาม ปัญหาต่างๆ เหล่านี้ก็จะยังคงอยู่ เพราะการเอาเปรียบทางแรงงาน และการเบียดเบียนสังคมในมิติต่างๆ ในลักษณะเดียวกับที่รัฐมองว่าเป็นปัญหาของเศรษฐกิจ “นอก” ระบบ ก็เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นด้วย “ใน” ระบบตลาดที่รัฐกำกับควบคุมและต้องการสนับสนุน

แต่ในทางความเป็นจริง หากไม่มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจ “นอก” ระบบตลาดที่รัฐกำกับควบคุม ก็คงไม่มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจ “ใน” ระบบตลาดที่รัฐกำกับควบคุม ทั้งนี้เพราะกิจกรรมทางเศรษฐกิจในทั้งสองภาค มีความสัมพันธ์กันอย่างแยกออกไม่ได้โดยสิ้นเชิง “นายทุนนิยมการเมือง” ผู้ประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ “ใน” ระบบตลาดที่รัฐกำกับควบคุม ยังต้องการพึ่งพากิจกรรมทางเศรษฐกิจของ “พ่อค้ารายย่อย” ที่อยู่ “นอก” ระบบ เพื่อให้สามารถแข่งขันได้ “ใน” ระบบตลาดทุนนิยมเสรีที่รัฐกำกับควบคุม ดังที่ได้พิจารณาแล้ว และนี่คือสาเหตุที่ทำให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อยู่ “นอก” ระบบตลาดที่รัฐกำกับควบคุม ยังไม่หายไปจากสังคม

ในขณะที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจ “ใน” ระบบ และกิจกรรมทางเศรษฐกิจ “นอก” ระบบ ยังมีความเกี่ยวพันกันและยังเป็นองค์ประกอบของระบบเศรษฐกิจเดียวกัน เมื่อมีการนิยามเพื่อแยกแยะความแตกต่าง โดยการเลือกให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจบางอย่างมีความชอบธรรม กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เหลือ ก็จะต้องมีความไม่ชอบธรรม ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่า เราไม่ควรนิยามแยกแยะความแตกต่างระหว่างกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีความชอบธรรมและกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ไม่มีความชอบธรรม แต่ประเด็นสำคัญอยู่ที่ว่า ใครคือผู้นิยาม และการนิยามแยกแยะเป็นไปเพื่อผลประโยชน์ของใคร

หากผู้บริหารปกครองรัฐ ไม่ใช่พ่อค้า แต่เป็นเพียงแค่นักการเมือง การออกกฎหมายและกำหนดนโยบายของรัฐ รวมทั้งการนิยามความแตกต่างระหว่างกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีความชอบธรรมกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ไม่มีความชอบธรรม อาจเป็นการแยกแยะเพื่อปกป้องผลประโยชน์ของคนในสังคม แต่หากผู้บริหารปกครองรัฐคือ “นายทุนนิยมการเมือง” การนิยามให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจอันหนึ่งมีความชอบธรรม อาจเป็นไปเพื่อสนับสนุนกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เอื้อประโยชน์ให้กับตัวเอง ในขณะที่การนิยามให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจอันหนึ่งไม่มีความชอบธรรม อาจเป็นไปเพื่อสกัดกั้นผลประโยชน์ของคู่แข่งทางการค้า ในทำนองเดียวกัน หากพ่อค้า ไม่ใช่ นักการเมือง แต่เป็นเพียงแค่นายทุน ที่ไม่มีบทบาททางและอำนาจทางการเมือง รวมทั้งอำนาจในการปรับกฎหมายและนโยบายของรัฐ นายทุนที่ค้าขาย “ใน” ระบบตลาดที่รัฐกำกับควบคุม อาจไม่สามารถพึ่งพากิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อยู่ “นอก” ระบบตลาดนั้นได้ อย่างไรก็ตาม ดูเหมือนว่า ถึงแม้ นักการเมืองจะไม่มาเป็นพ่อค้า และพ่อค้าจะไม่เข้ามามีบทบาททางการเมือง คนทั้งสองกลุ่มก็ยังสามารถร่วมมือกัน เพื่อประสานประโยชน์ของกลุ่ม มากกว่าเพื่อประโยชน์ของสังคมส่วนรวมได้ เพราะเหตุใดความสัมพันธ์ทางการค้าจึงไม่สามารถถูกแยกออกจากความสัมพันธ์ทางการเมืองได้อย่างสิ้นเชิง

นอกจากนั้น จากที่ได้พิจารณาในตอนต้น ดูเหมือนว่า ปัญหาต่างๆ ซึ่งมักถูกยกขึ้นมาเพื่อชี้ให้เห็นถึงความไม่ชอบธรรมของกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อยู่ “นอก” ระบบตลาดที่รัฐกำกับควบคุม ซึ่งเป็นสิ่งที่คงอยู่ด้วยเช่นกัน “ใน” ระบบตลาดทุนนิยมเสรีที่รัฐกำกับควบคุมและต้องการสนับสนุน มักเป็นปัญหาที่มีความเกี่ยวข้องกับการตกตวงผลประโยชน์ของบุคคลหรือของกลุ่มบุคคล จากการเบียดเบียนผลประโยชน์ของสังคมโดยรวมด้วยเช่นกัน การขูดรีดแรงงาน การหลอกลวงการจ่ายภาษี การเลือกปฏิบัติต่อกลุ่มบุคคลต่างๆอย่างไม่เท่าเทียมกันเพื่อประโยชน์ของตน ไม่ว่าจะเป็นโดย “นายทุนนิยมการเมือง” หรือโดย “พ่อค้ารายย่อย” ต่างก็เป็นปัญหาของการเบียดเบียนผู้ที่มีอำนาจต่อรองน้อยกว่าในสังคมทั้งสิ้น ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคมเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงได้หรือไม่ การตกตวงผลประโยชน์ของบุคคลหรือของกลุ่มบุคคลจากสังคมโดยรวม เป็นสิ่งที่ต้องเกิดขึ้นควบคู่กับสังคมเสมอไปหรือไม่

ปัญหาของการกำกับควบคุมความสัมพันธ์ทางสังคม

นักประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ Karl Polanyi (1886-1964) ตั้งข้อสังเกตจากการศึกษาเปรียบเทียบเศรษฐกิจและสังคมต่างๆ ในประวัติศาสตร์ว่า ระบบเศรษฐกิจมีบทบาทสำคัญในการหล่อหลอมความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในสังคม แต่ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจในระบบเศรษฐกิจ ก็เป็นส่วนหนึ่งของความสัมพันธ์ทางสังคมที่มนุษย์ในสังคมสามารถร่วมกันกำหนดได้ เขามองการปกป้องผลประโยชน์กลุ่มของมนุษย์ในสังคมปัจจุบันว่า เป็นปฏิกิริยาต่อการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคม จากการเกิดขึ้นของตลาดทุนนิยมเสรี นั่นคือ การพยายามแยกความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจในตลาดทุนนิยมเสรี ออกจากความสัมพันธ์ทางสังคม มุมมองนี้มาจากข้อสังเกตที่ว่า ในสังคมส่วนใหญ่ในอดีต มนุษย์ได้พัฒนากลไกทางสังคมที่จะปกป้องคุ้มครองมนุษย์จากความไม่มั่นคงต่างๆ โดยการสร้างหลักประกันทางสังคมให้กับสมาชิกในกลุ่มที่มีความขัดสนและเสียเปรียบมากที่สุด แต่ภายหลังการปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรป กลไกทางสังคมต่างๆ เหล่านี้ได้สูญหายไป ในหนังสือ *The Great Transformation* (1944) Polanyi ได้วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ว่ามีความสัมพันธ์กับการเกิดขึ้นของระบบตลาดทุนนิยมเสรี นั่นคือ การให้ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจในระบบตลาดทุนนิยมเสรี เป็นแนวทางในการกำหนดความสัมพันธ์ทางสังคม เพราะเข้าใจว่าตลาดเสรีคือกลไกที่จะสร้างความมั่นคงให้กับสังคม และเป็นกลไกที่สามารถรักษาสถิตภาพของระบบได้ด้วยตัวเอง อย่างไรก็ตาม การแข่งขันและความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในสังคมหลังการเกิดขึ้นของระบบตลาดทุนนิยมเสรี ทำให้ Polanyi ทบทวนมุมมองดังกล่าว และได้ชี้ให้เห็นว่าความคิดดังกล่าวอยู่บนฐานของความเข้าใจที่ไม่ถูกต้อง เกี่ยวกับตลาดทุนนิยมเสรี และเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจของมนุษย์

Polanyi ได้แก้ความเข้าใจที่ไม่ถูกต้องในสองมิติซึ่งมีความสัมพันธ์กัน คือ 1.) ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่ถูกกำหนดโดยกลไกของตลาดทุนนิยมเสรี ไม่สามารถจะเป็นฐานของความสัมพันธ์ทางสังคมของมนุษย์ได้ เพราะ 2.) ตลาดเสรีไม่สามารถรักษาสถิตภาพของระบบได้ด้วยตัวเอง โดยปราศจากการแทรกแซงจากมนุษย์ *ประการแรก* ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจไม่สามารถถูกแยกออกให้เป็นอิสระจากความสัมพันธ์ทางสังคม ดังอุดมคติของตลาดทุนนิยมเสรีได้ เพราะแรงงานมนุษย์ ที่ดิน และเงินตรา ไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นเพื่อการแลกเปลี่ยนในระบบตลาด (fictitious commodities) ดังนั้นการปล่อยให้ตลาดเป็นกลไกในการจัดการกับ “สินค้า” เหล่านี้ จะทำให้เกิดความผันผวนต่อแรงงาน ที่ดิน เงินตรา ในลักษณะที่มนุษย์ไม่สามารถทนได้ เช่น ความอดอยากจากการว่างงานเป็นระยะยาว สภาพการทำงานที่ลดทอนความเป็นมนุษย์ การหาประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติจนสภาพแวดล้อมถูกทำลาย สภาพการเงินเพื่อเงินผิด ด้วยเหตุนี้ มนุษย์หรือรัฐจึงต้องเข้ามาแทรกแซงกลไกการทำงานของระบบตลาด เพื่อจัดการกับ fictitious commodities เนื่องจาก “สินค้า” เหล่านี้ไม่สามารถถูกแยกออกจากมิติอื่นๆทางสังคม ความจำเป็นที่มนุษย์ หรือรัฐจะต้องเข้ามาแทรกแซงกลไกการทำงานของระบบตลาดเสรี จึงนำไปสู่ข้อสังเกต *ประการที่สอง* คือ ตลาดเสรีไม่สามารถรักษาสถิตภาพของระบบได้ด้วยตัวเอง โดยปราศจากการแทรกแซงจากมนุษย์ ความจำเป็นที่มนุษย์ หรือรัฐจะต้องเข้ามาจัดการกับ fictitious commodities ทำให้ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจไม่สามารถเป็นอิสระได้จากความสัมพันธ์ทางการเมือง หรือความสัมพันธ์ทางสังคม รวมทั้งมิติทางจริยธรรม ในเมื่อความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ ยังต้องอาศัยความสัมพันธ์ทางสังคม ในการจัดการกับ “สินค้า” ที่มีมิติเกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่ของมนุษย์ และความเป็นมนุษย์ มนุษย์จึงต้องพัฒนากลไกทางสังคม ที่สามารถกำกับความสัมพันธ์ทางสังคม

หรือสถาบันทางสังคม ที่จัดการกับ fictitious commodities เพื่อให้การจัดการนั้นเป็นไปเพื่อประโยชน์ของสังคมโดยรวมอย่างแท้จริง

ในความเป็นจริง ดูเหมือนว่า กลไกดังกล่าวยังเกิดขึ้นอย่างจำกัด ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะความคิดที่ว่า ตลาดทุนนิยมเสรีสามารถสามารถรักษาสถิติของระบบได้ด้วยตัวเอง ดังนั้น เมื่อระบบเศรษฐกิจทุนนิยมเสรีถูกปล่อยให้ทำงานอย่างเป็นอิสระ มนุษย์จึงเกิดความกลัวต่อความไม่มั่นคงที่จะเกิดขึ้น และตอบสนองโดยการพยายาม ตักตวงผลประโยชน์ส่วนตัวเพื่อสร้างความมั่นคงให้กับตัวเอง การประสานผลประโยชน์ร่วมของกลุ่มบุคคล เพื่อสร้างความมั่นคงให้กับตัวเองมากขึ้น เป็นก้าวแรกของการพยายามสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมเพื่อด้านความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจในระบบตลาดทุนนิยมเสรี ซึ่งอยู่บนฐานของการแข่งขันและความเสี่ยงต่อความไม่มั่นคง เราอาจมองได้ว่าการประสานประโยชน์ร่วมกันระหว่าง “นายทุนนิยมการเมือง” ท้องถิ่น และ “นายทุนนิยมการเมือง” ต่างชาติ ก็เป็นส่วนหนึ่งของการนำความสัมพันธ์ทางสังคมมาด้านความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจในระบบตลาดทุนนิยมเสรี เพื่อสร้างความมั่นคงให้กับกลุ่มบุคคลดังกล่าว อย่างไรก็ตาม การประสานผลประโยชน์ร่วมเฉพาะระหว่างกลุ่มบุคคล ก็ยังสร้างความมั่นคงได้อย่างจำกัด เพราะความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มบุคคลนั้นกับกลุ่มบุคคลอื่นๆก็ยังคงเป็นความสัมพันธ์ของการแข่งขันและความขัดแย้ง และทราบเท่าที่เกี่ยวกับการแข่งขัน ความไม่มั่นคงก็ยังคงอยู่ เพราะแม้แต่ “นายทุนนิยมการเมือง” ที่มีฐานอำนาจทางเศรษฐกิจและฐานอำนาจทางการเมือง ก็ยังต้องเผชิญกับการแข่งขันจาก “พ่อค้ารายย่อย” และอาจถูกเข้ามาแทนที่ได้ ดังนั้น การสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมเพื่อประสานประโยชน์ระหว่างคนทุกกลุ่มในสังคม เพื่อรักษาผลประโยชน์ของคนทุกกลุ่มในสังคมโดยรวม น่าจะเป็นวิธีสร้างความมั่นคงให้กับคนในสังคมที่มั่นคงมากที่สุด

จากมุมมองนี้ ความมั่นคงทางเศรษฐกิจที่แท้จริงของมนุษย์จึงไม่ได้มาจากความมั่นคงทางเศรษฐกิจของปัจเจกบุคคลในสังคม แต่มาจากความมั่นคงของความสัมพันธ์ทางสังคมที่สามารถประกันความผันผวนทางเศรษฐกิจให้กับปัจเจกบุคคลได้ ดังนั้น การสร้างความมั่นคงให้กับคนในสังคมจึงไม่อาจขึ้นอยู่กับการจัดการกับ fictitious commodities และการแทรกแซงกลไกของระบบตลาดแต่เพียงอย่างเดียว แต่เราอาจต้องเพิ่มความสำคัญให้กับการทำกับควบคุมความสัมพันธ์ทางสังคม หรือสถาบันทางสังคมที่กำกับควบคุมความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจในระบบตลาดดังกล่าว ในลักษณะที่ทำให้การจัดการนั้นนำมาซึ่งความมั่นคงของสมาชิกในสังคมโดยรวมอย่างแท้จริง จากที่ได้กล่าวในหนังสือเล่มนี้ จะเห็นว่า ความสัมพันธ์ในระบบตลาดทุนนิยมเสรี ไม่ได้มีความเป็นอิสระจากความสัมพันธ์ทางการเมืองและความสัมพันธ์เชิงอำนาจ หากมนุษย์แข่งขันกันใช้ความสัมพันธ์ทางการเมืองและความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ในการกำกับควบคุมความสัมพันธ์ในระบบตลาดเพื่อประโยชน์ของบุคคลหรือของกลุ่มบุคคล ตลาดทุนนิยมเสรีจะนำมาซึ่งการแข่งขัน ความขัดแย้ง และความไม่มั่นคงของมนุษย์ อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์ทางสังคมที่รองรับความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจในระบบตลาดทุนนิยมเสรี ก็ไม่จำเป็นต้องเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ เพราะความสัมพันธ์ทางสังคมก็เป็นความสัมพันธ์ที่มนุษย์สร้างขึ้น ดังนั้นมนุษย์จึงมีบทบาทที่จะร่วมกันกำหนดเงื่อนไขและกลไกทางสังคม เพื่อป้องกันการใช้อำนาจนั้น หากมนุษย์สามารถร่วมกันกำหนดเงื่อนไขและกลไกทางสังคม เพื่อให้ความสัมพันธ์ทางสังคมหรือสถาบันทางสังคมจัดการกับ fictitious commodities ในตลาดทุนนิยมเสรี เพื่อประโยชน์ของสังคมโดยรวมอย่างแท้จริง ตลาดทุนนิยมเสรีก็สามารถนำมาซึ่งความมั่งคั่งของสังคมโดยรวมได้ กล่าวโดยสรุปคือ ตลาดทุนนิยมเสรีเป็นกลไกหนึ่งในการจัดการความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ แต่ความ

สัมพันธ์ทางเศรษฐกิจไม่สามารถถูกแยกออกจากความสัมพันธ์ทางสังคมได้ ดังนั้น การที่ตลาดทุนนิยมเสรีจะถูกใช้เป็นเครื่องมือเพื่อประโยชน์ของคนบางกลุ่มในสังคม หรือเพื่อประโยชน์ของคนในสังคมโดยรวม ก็ขึ้นอยู่กับการจัดการความสัมพันธ์ทางสังคมและการสร้างเงื่อนไขทางสังคมของมนุษย์

ในมุมมองของ Polanyi สังคมประชาธิปไตยและรัฐสวัสดิการในยุโรปเหนือ อาจเป็นรูปธรรมอันหนึ่งของเงื่อนไขและกลไกทางสังคมดังกล่าว อย่างไรก็ตาม ความหลากหลายของความสัมพันธ์ทางสังคมในแต่ละสังคม อาจเอื้อให้กลไกดังกล่าวมีความเป็นไปได้ในหลายรูปแบบ สังคมของชาวโรมาเนียก็มีกลไกการกระจายรายได้และกลไกการกำกับควบคุมความสัมพันธ์ทางสังคม ที่สอดคล้องกับโลกทัศน์ทางศาสนาและเงื่อนไขทางเศรษฐกิจสังคมอื่นๆในท้องถิ่น เนื่องจากการที่กลไกทางสังคมอันหนึ่งจะทำงานได้ดีมีประสิทธิภาพ กลไกนั้นต้องมีความสอดคล้องกับฐานคิด รากฐานทางประวัติศาสตร์ และความสัมพันธ์ทางสังคมอื่นๆในสังคม ดังนั้น การพัฒนากลไกดังกล่าวจึงต้องเป็นผลผลิตร่วมของแต่ละสังคม จากมุมมองนี้ ตลาดทุนนิยมเสรีระหว่างประเทศ ก็เป็นหน่วยทางสังคมอันหนึ่งเช่นกัน หากการค้าระหว่างประเทศจะสามารถเอื้อประโยชน์ให้กับสังคมโดยรวม สังคมคงต้องมีกลไกที่จะกำกับความสัมพันธ์ทางสังคมหรือสถาบันทางสังคม ที่จะเข้ามาแทรกแซงกลไกของตลาดทุนนิยมเสรีระหว่างประเทศอีกทีหนึ่งด้วย มิฉะนั้นตลาดการค้าระหว่างประเทศ ก็จะเป็นตลาดที่เอื้อประโยชน์ต่อคนบางกลุ่ม

ข้อสรุปดังกล่าวข้างต้น มีนัยต่อนโยบายชาติและนโยบายความสัมพันธ์ข้ามชาติอย่างไรบ้าง

นัยต่อนโยบายชาติ คือ การพัฒนากลไกทางสังคมจากภายในสังคม เพื่อกำกับควบคุมความสัมพันธ์ทางสังคมหรือสถาบันทางสังคม (เช่น ความสัมพันธ์ทางการเมือง หรือสถาบันรัฐ) ที่มีบทบาทในการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจในระบบตลาด

- 1.) เพื่อให้การจัดการแรงงาน ที่ดิน เงินตรา (fictitious commodity) โดยรัฐเป็นไปเพื่อประโยชน์ของสังคมส่วนรวม เนื่องจากการจัดการแรงงาน ที่ดิน เงินตรา เพื่อจำกัดผลกระทบที่เกินขอบเขตของกลไกตลาด มีมิติของความสัมพันธ์ทางสังคมและมีมิติทางจริยธรรมเข้ามาเกี่ยวข้อง การจัดการกับ “สินค้า” ดังกล่าวจึงไม่อาจทำได้โดยปราศจากสถาบันทางสังคม รวมทั้งสถาบันการเมือง ในขณะเดียวกัน การประเมินค่าและการตัดสินใจทางสังคม ก็ต้องอยู่บนฐานของความเข้าใจเกี่ยวกับกลไกทางเศรษฐกิจของระบบตลาด
- 2.) เพื่อกำกับไม่ให้ผู้กำหนดนโยบายการค้าของรัฐทำหน้าที่เป็นพ่อค้า หรือมีส่วนได้ส่วนเสียจากการค้าที่เกิดขึ้นภายในรัฐ ทั้งนี้เพื่อป้องกันการใช้อำนาจทางการเมืองเพื่อปรับเปลี่ยนโครงสร้างตลาด (เช่น การผูกขาดทางการค้า) หรือเพื่อให้การดำเนินนโยบายการค้าระหว่างประเทศ เป็นไปเพื่อประโยชน์ของกลุ่มบุคคล มากกว่าเพื่อประโยชน์ของสังคมโดยรวม

นัยต่อนโยบายความสัมพันธ์ข้ามชาติ ในฐานะที่สังคมไทยเป็นส่วนประกอบหนึ่งของสังคมโลก การสร้างความร่วมมือกับสังคมอื่น เพื่อประโยชน์ของสังคมโดยรวม อาจทำได้โดย

- 1.) หลีกเลี่ยงการให้ความร่วมมือกับสถาบันทางเศรษฐกิจระดับระหว่างประเทศ ที่ผลักดันให้ตลาดทุนนิยมเสรีทำงานอย่างเสรี เพราะตลาดเสรีไม่สามารถรักษาสมดุลย์ของระบบได้ด้วยตัวเอง โดยปราศจากการแทรกแซงจากมนุษย์ ตลาดที่ทำงานอย่างเสรีจะนำมาซึ่งความหายนะของมนุษย์และสิ่งแวดล้อม การขูดรีดแรงงานและการดักตวงผลประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติใน “โลกที่สาม” เป็นตัวอย่างหนึ่งของการปล่อยให้ตลาดทำงานอย่างเสรี
- 2.) ป้องกันการแทรกแซงทางการเมืองจากต่างชาติ หากกลไกทางสังคม ที่กำกับควบคุมสถาบันทางสังคมที่มีบทบาทในการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจในระบบตลาด จะทำงานได้ดีมีประสิทธิภาพ การสร้างกลไกดังกล่าวต้องเป็นผลผลิตของคนในสังคม และต้องมีความสอดคล้องกับฐานคิดและความสัมพันธ์ทางสังคมอื่นๆในสังคม ประชาธิปไตยที่เป็นเพียงแค่วิธีการของความสัมพันธ์ทางการเมือง อาจถูกใช้เป็นเครื่องมือเพื่อดักตวงผลประโยชน์ของบุคคลหรือของกลุ่มบุคคล เช่นเดียวกับที่ตลาดทุนนิยมเสรีอาจถูกใช้เป็นเครื่องมือเพื่อประโยชน์ของคนบางกลุ่มในสังคม เช่น ประชาธิปไตยอาจถูกใช้เป็นเครื่องมือในการประสานประโยชน์ร่วมระหว่าง “นายทุนนิยมการเมือง” ท้องถิ่น และ “นายทุนนิยมการเมือง” ต่างชาติ เพื่อดำเนินนโยบายทางการค้าและนโยบายทางเศรษฐกิจในการจัดการกับ fictitious commodity เพื่อประโยชน์ร่วมของกลุ่ม
- 3.) ให้ความร่วมมือเพื่อสร้างสถาบันทางสังคมในระดับระหว่างประเทศ ที่จะเข้ามาจัดการแรงงาน ที่ดิน เงินตรา (fictitious commodity) เพื่อจำกัดผลกระทบที่เกินขอบเขตของกลไกตลาดเสรีระหว่างประเทศ ที่มนุษย์ไม่อาจรับได้ เพื่อประโยชน์ของทุกสังคมโดยรวม สถาบันทางสังคมดังกล่าวต้องเป็นทั้งสถาบันทางเศรษฐกิจและสถาบันทางการเมือง เพราะการจัดการกับ “สินค้า” ดังกล่าวต้องอาศัยความเข้าใจเกี่ยวกับกลไกตลาดและความสัมพันธ์ทางสังคม รวมทั้งการสนับสนุนกลไกประชาธิปไตยที่เป็นผลผลิตของคนในท้องถิ่น เพื่อประโยชน์โดยรวมของคนในท้องถิ่น มิใช่ประชาธิปไตยที่เป็นเครื่องมือเพื่อดักตวงผลประโยชน์ของคนบางกลุ่มในท้องถิ่น
- 4.) ให้ความร่วมมือเพื่อสร้างกลไกทางสังคมโลก เพื่อกำกับควบคุมการทำงานของสถาบันทางสังคมดังกล่าวให้เป็นไปเพื่อประโยชน์ของทุกสังคมโดยรวมอย่างแท้จริง

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

-----.

- 2530 รายงานผลการสัมมนาระดับชาติ เรื่องการส่งเสริมการทำงานนอกระบบในเมือง จัดโดย สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ร่วมกับ The International Labour Organization ณ โรงแรมสยามเบย์วิว พัทยา ระหว่างวันที่ 18-20 พฤศจิกายน 2530
- จิระนันท์ พิตรปรีชา
- 2533 “ยุন্নาน การค้าทางไกลในอดีต” ศิลปวัฒนธรรม สิงหาคม: 25-82
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ
- 2544 **อยุธยากับเอเชีย** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สารคดี (เอกสารสรุปการสัมมนาวิชาการนานาชาติทางประวัติศาสตร์เฉลิมพระเกียรติ) (บ.ก.)
- ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์
- 2545 **สำเภากษัตริย์สุลัยมาน** ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน
- ธงชัย วินิจจะกุล
- 2544 “ประวัติศาสตร์ไทย แบบราชาชาตินิยมจากยุคอาณานิคมอำพรางสู่ราชาชาตินิยมใหม่ หรือลัทธิเสด็จพ่อของกรมพีไทยในปัจจุบัน” ศิลปวัฒนธรรม 23 (1): 57-65
- นิธิ เอียวศรีวงศ์
- 2538 **ปากไก่และใบเรือ ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์** กรุงเทพฯ: แพร่สำนักพิมพ์
- ผาสุก พงษ์ไพจิตร สังคิต วิริยะรังสรรค์ และ นवलน้อย ตริรัตน์
- 2543 **หอย ช่อง บ่อน ยาบ้า เศรษฐกิจนอกกฎหมายกับนโยบายสาธารณะในประเทศไทย** สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยและศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เชียงใหม่ : สำนักพิมพ์ตรัสวิน (ซิลค์เวอร์มบุคส์)

ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์

2539 เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ เชียงใหม่: สำนักพิมพ์ตรัสวิน (ซิลค์เวอร์มบुकส์)

สมเกียรติ ตั้งกิจวานิชย์

2547 “ทุนนิยมไทยบนแนวทางทักษิณมิกส์และผลต่อนโยบายการพัฒนา” ฟ้าเดียวกัน 1 (3)

ศุภลักษณ์ พรกุลวัฒน์

2544 “การศึกษา “เงินฮ่อ” ในประเทศไทย” วารสารสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา 21 (1): 25-66

บรรณานุกรม

ภาษาอังกฤษ

2001 Cheap and Trusted: Terrorists and *hawala* banking. In *The Economist*. pp. 77.

Appadurai, Arjun

1996 *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.

Appadurai, Arjun.

1991 *Global ethnoscapes. Notes and queries for a transnational anthropology*. Santa Fe: New Mexico: School of American Research Press.

Bista, Dor Bahadur

1996 *People of Nepal*. Kathmandu: Ratna Pustak Bhandar.

Chopra, J.K.

2000 *The Kingdom of Nepal*. Jaipur: Sublime Publications.

Clifford, James

1997 *Routes: Travel and Translation in the Late Twentieth Century*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Cooke, Merritt Todd

1985 *The People of Nyishan: Identity, Tradition, and Change in the Nepal-Tibet Borderland*. doctoral. University of California, Berkeley.

Curtin, Philip D.

1984 *Cross-Cultural Trade in World History*. Cambridge, UK: University of Cambridge Press.

David Seddon, Jagannath Adhikari, Ganesh Gurung

2001 *The New Lahures: Foreign Employment and Remittance Economy of Nepal*. Kathmandu: Nepal Institute of Development Studies.

Des Chenes, Mary Katherine

1991 *Relics of empire: A cultural history of the Gurkhas, 1815 - 1987*. Doctoral. Stanford University.

Featherstone, Mike

1990 *Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity*. London: Sage Publications.

Featherstone, Mike, Scott Lash, and Roland Robertson

1995 *Global Modernities*. pp. 292. London: Sage Publications.

Fernand, Braudel

1979 The Perspective of the World: Civilization and Capitalism 15th-18th Century. S. Reynolds, transl. 3 vols. California: Berkeley: University of California Press.

Fisher, James F.

1986 Trans-Himalayan Traders: Economy, Society, and Culture in Northwest Nepal. Delhi: Shri Jainendra Press.

Fisher, William F

1987 The Re-creation of Tradition: Ethnicity, Migration and Social Change Among the Thakali of Central Nepal. Columbia University.

Frank, Andre Gunder

1998 ReOrient. Berkeley: University of California Press.

Furber, Holden

1948 John Company at Work: A study of European expansion in India in the late eighteenth century. Cambridge: Harvard University Press.

Furer-Haimendorf, Christoph von

1975 Himalayan Traders. New Delhi: Pearl Offset Press.

Geertz, Clifford

1963 Peddlers and Princes: Social Development and Economic Change in Two Indonesian Towns. Chicago: The University of Chicago Press.

Gupta, Ashin Das

1991 Changing Faces of the Maritime Merchant. *In* Emporia, Commodities and Entrepreneurs in Asian Maritime Trade, C. 1400-1750. R. P. a. D. Rothermund, ed. pp. 353-362. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

—
2001 The World of the Indian Ocean Merchant 1500-1800: Collected Essays of Ashin Das Gupta. New Delhi: Oxford University Press.

Hannerz, Ulf

1996 Transnational Connections: culture, people, places. London: Routledge.

Harvey, David

1990 The Condition of Postmodernity. Cambridge, MA: Blackwell.

Hill, Ann Maxwell

1983 The Yunnanese: Overland Chinese in Northern Thailand. *In* Highlanders of Thailand. J. a. B. Mckinnon, Wanat, ed. pp. 123-133. New York: Oxford University Press.

Ho, Engseng

2001 Diaspora and Empire. *In* the Harvard Academy for International Area Studies. Cambridge, MA.

—
2002a Before Parochialization: Diasporic Arabs Cast in Creole Water. *In* Transcending borders: Arabs, Politics, Trade and Islam in Southeast Asia. H. d. a. K. Jonge, Nico, ed. Leiden: KITLV Press.

—
2002b Names Beyond Nations: the making of local cosmopolitans. *Etudes Rurales* (July - December 2002).

Kasetsiri, Charnvit

1976 The Rise of Ayudhya. Kuala Lumpur: Oxford University Press.

Keay, John

1991 The Honourable Company: A History of the English East India Company. New York: Macmillan Publishing Company.

Krause, Inga-Britt

2002 The Shahas of West Nepal: Political Autonomy and Economic Dependence in Former Nepalese Community. New Delhi: Andarsh Enterprises.

Lane., Frederic C.

1979 Profits from power : readings in protection rent and violence-controlling enterprises. Albany: State University of New York Press.

Na Pombejra, Dhiravat

1998 Port, Palace and Profit: An Overview of Siamese Crown Trade and the European Presence in the Seventeenth Century. *In* Port Cities and Trade in Western Southeast Asia. Bangkok: The University Historical Research Center, Yangon and The Institute of Asian Studies, Chulalongkorn University.

Nordstrom, Carolyn

2000 Shadow and Sovereigns. *Theory, Culture & Society* 17(4):35-54.

Prasertkul, Chiranan

1989 Yunnan Trade in the Nineteenth Century: Southwest China's Cross-Boundaries Functional System. Bangkok: Institute of Asian Studies, Chulalongkorn University.

Regmi, Mahesh C.

2002 Nepal: An Historical Miscellany. Delhi: Adroit Publishers.

Reid, Anthony

1993 Southeast Asia in The Age of Commerce 1450-1680. New Haven and London: Yale University Press.

Shaha, Rishikesh

1990 Modern Nepal: A Political History 1769-1955. 2 vols. New Delhi: Manohar Publishers & Distributors.

—

1997 Ancient and Medieval Nepal. Delhi: Manohar Publishers & Distributors.

Skinner, George William

1957 Chinese Society in Thailand: An Analytical History. Ithaca, New York: Cornell University Press.

Soonthornpasuch, Suthep

1986 Islamic Identity in Chiangmai City: A Historical and Structural Comparison of Two Communities. Michigan: University Microfilms International.

Steensgaard, Niels

1973 The Asian Trade Revolution of the Seventeenth Century: The East India Companies and the Decline of the Caravan Trade. Chicago: The University of Chicago Press.

Subrahmanyam, Sanjay

1992 Iranians Abroad: Intra-Asian Elite Migration and Early Modern State Formation. The Journal of Asian Studies 51(2):340-363.

—

2003 Of Imarat and Tijarat: Asian merchants and State Power in the Western Indian Ocean, 1400 to 1750. Comparative Studies in Society and History 37(4):750-780.

Subramanian, Lakshmi

1987 Baniyas and the British: the role of indigenous credit in the process of imperial expansion in western India in the second half of the eighteenth century. Modern Asian Studies 21(3):473-510.

Taylor, Jean Gelman

1983 The Social World of Batavia: European and Eurasian in Dutch Asia. Madison, Wisconsin: University of Wisconsin Press.

Valli, Eric, and Diane Summers

1994 Caravans of the Himalaya. Washington D.C.: National Geographic Society.

Van Spengen, Wim

2000 Tibetan Border Worlds: A Geohistoric Analysis of Trade and Traders. London: Kegan Paul International.

Van Leur, J.C.

1955 Indonesian Trade and Society: Essays in Asian Social and Economic History. The Hague, Bandung: W. van Hoeve Ltd.

Viraphol, Sarasin

1977 *Tribute and Profit: Sino-Siamese Trade, 1652-1853*. Cambridge: Harvard University Press.

Weber, Max

1968 *Economy and Society*. Berkeley: University of California Press.

(2001; Appadurai 1996; Appadurai 1991; Bista 1996; Chopra 2000; Clifford 1997; Cooke 1985; Curtin 1984; David Seddon 2001; Des Chenes 1991; Featherstone 1990; Featherstone, Lash, and Robertson 1995; Fernand 1979; Fisher 1986; Fisher 1987; Frank 1998; Furber 1948; Furer-Haimendorf 1975; Geertz 1963; Gupta 1991; Gupta 2001; Hannerz 1996; Harvey 1990; Hill 1983; Ho 2001; Ho 2002a; Ho 2002b; Kasetsiri 1976; Keay 1991; Krause 2002; Lane. 1979; Leur 1955; Na Pombejra 1998; Prasertkul 1989; Regmi 2002; Reid 1993; Shaha 1990; Shaha 1997; Skinner 1957; Soonthornpasuch 1986; Steensgaard 1973; Subrahmanyam 1992; Subrahmanyam 2003; Subramanian 1987; Taylor 1983; Valli and Summers 1994; Van Spengen 2000; Viraphol 1977; Weber 1968) (Nordstrom 2000)